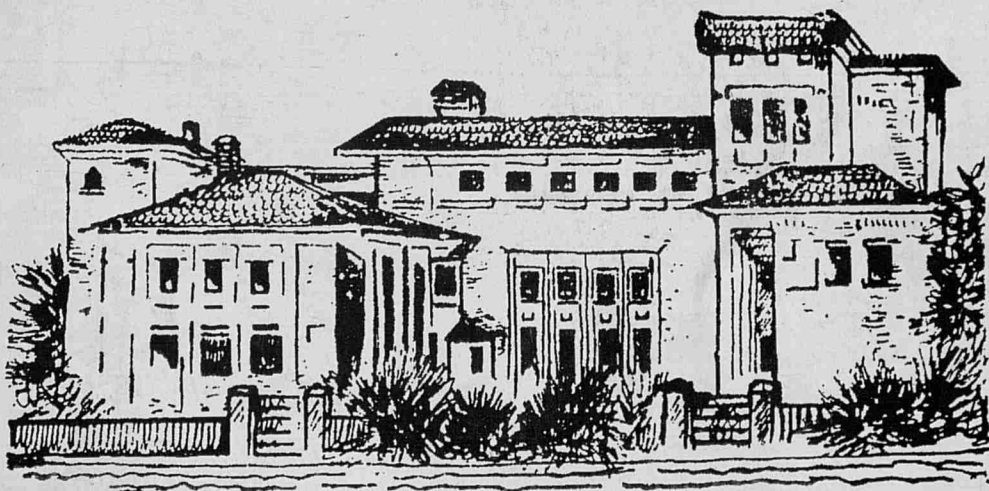


ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga



Serie nouă, tomul 8, 1997

11 – 12

Noiembrie – Decembrie



EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CON-
STANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA
PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.

În țară, revista se poate procura pe bază de abonament la: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, Sect. 5, P. O. Box 5-42, București, România, RO 76117, Tel. 401-411 90 08, Tel./Fax 401 410 3983; 401-410 3448; RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr.1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401 618 5103; 401-222 4126, București, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P.O. Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401 634 7145, Tel. 401-634 6345, București, România.

La revue „REVISTA ISTORICĂ” paraît 6 fois par an en numéros doubles.

Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Éditions de l'Académie Roumaine sera adressée à: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, Sect. 5, P. O. Box 5-42, București, România, RO-76117, Tel. 401-411 9008, Tel./Fax 401 410 3983; 401-410 34 48; RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401 222 4126, București, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P.O. Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401 634 6345 București, România.

REDACȚIA:

NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa redacției: „REVISTA ISTORICĂ”, B dul Aviatorilor nr. 1, 71247 București, tel. 650.72.41.



© 1998, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13
Tel.: 410.32.00/2107, 2119
București, România.

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM VIII, NR. 11 – 12
Noiembrie – Decembrie 1997

S U M A R

Dr. PAUL ULLMANN, Vier Jahrzehnte im Auswärtigen Dienst als österreichischer Diplomat im Kalten Krieg 707

PROBLEMA AROMÂNILOR ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ

NICOLAE-ȘERBAN TANAȘOCA, Realism și idealism în „Chestiunea aromânească”. Un episod diplomatic din viața lui George Murnu în lumina corespondenței sale inedite (1913) 719

MARIA PETRE, Aromânii și relațiile culturale româno-otomane la începutul secolului al XX-lea 739

GHEORGHE IONESCU, Lupta de emancipare a aromânilor atestată în istoriografia română și străină 745

EVANTIA BOZGAN, Studenți aromâni la Facultatea de Drept din București (sfârșitul secolului al XIX-lea începutul secolului al XX-lea) 751

ROMÂNIA ÎN AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

CRISTIAN TRONCOTĂ, Contribuția informativă a SSI pe frontul de est (decembrie 1940 – iunie 1941) (I)..... 763

ACTE ȘI DOCUMENTE INEDITE

ANGHEL POPA, Un document inedit despre organizarea primei școli românești la aromâni din sudul Dunării 779

FLORIN ANGHEL, Un portret inedit al lui Edvard Beneș..... 783

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Dr. Paul Ullmann – 40 de ani ca diplomat austriac în ep ca Războiului Rece (*Costin Feneșan*) 787

NOTE ȘI RECENZII

- * * * *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin*, coordonator NEAGU DJUVARA, București, Edit. Fundației Culturale Române, 1996, 198 p. (*Ovidiu Cristea*); * * * *Les Aroumains*, Paris, Inalco, Centre d'étude des civilisations de l'Europe Centrale et du Sud-Est, Cahier n° 1, 1989 (1990), 186 p. (*Lucia Taftă*); GHEORGHE I. BRĂȚIANU, *Cuvinte către români. Zece conferințe și prelegeri*, ediție, studiu introductiv, note și indice de Ion Toderașcu, Iași, Edit. Universității „Al. I. Cuza”, 1996, LXVII + 178 p. (*Victor Spinei*); NICOLAE CUȘA, *Aromânii (macedoneni) în România*, Constanța, Edit. Muntenia, 1996, 374 p. (*Evantia Bozgan*); GEORGE FILLMAN, *General George Pomuț (1818-1882). Istoria vieții și timpurilor sale*, Tg. Mureș, Edit. Tipomur, 1996, 118 p. + il. (*Adrian-Silvan Ionescu*); STOIAN KISELNOVSKI, *Istorija na Romanija (Kratka istorija)* (Istoria României. Scurtă istorie), Skopje, 1997, 172 p. (*Adrian Tertecel*); BERNARD MICHEL, *Nations et nationalismes en Europe Centrale. XIX^e-XX^e siècles*, Paris, Aubier, 1995, 200 p. (*Ecaterina Lung*); ANDREI OIȘTEANU *Mythos & Logos. Studii și eseuri de antropologie culturală*, Edit. Nemira, 1997, 368 p. (*Marin Pruteanu*); FRANÇOIS-OLIVIER TOUATI, *Vocabulaire historique du Moyen Âge. La Boutique de l'Histoire*, Paris, 1995, 240 p. + schițe (*Ecaterina Petrescu*); DANIEL TOLLET, *Histoire des Juifs en Pologne du XVI^e siècle à nos jours*, Paris, Presses Universitaires de France, 1992, 332 p. (*Ovidiu Bozgan*); WARREN TREADGOLD, *Byzantium and It's Army, 284-1081*, California, Stanford University Press, 1995, 250 p. (*Sorin D. Ivănescu*)

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME VIII, Nos. 11 – 12

November – December 1997

CONTENTS

Dr. PAUL ULLMANN, Vier Jahrzehnte im Auswärtigen Dienst als österreichischer Diplomat im Kalten Krieg	707
THE MACEDO-RUMANIAN QUESTION IN RUMANIAN HISTORIOGRAPHY	
NICOLAE-ȘERBAN TANAȘOCA, Realism and idealism in "The Macedo-Rumanian Question". An Episode in the Life of George Mumu, Illustrated in His Correspondence (1913)	719
MARIA PETRE, The Macedonian-Rumanians and the Cultural Rumanian-Ottoman Relations in the Early-Twentieth Century	739
GHEORGHE IONESCU, The Emancipation Struggle of the Macedonian-Rumanians in Rumanian and Foreign Historiography	745
EVANTIA BOZGAN, Macedo-Rumanian Students at the Law School in Bucharest (Late-Nineteenth Century – Early-Twentieth Century)	751
RUMANIA AND WORLD WAR II	
CRISTIAN TRONCOTĂ, The SIS Involvement in Developments on the East Front (January 1940 – June 1941) (I)	763
PREVIOUSLY UNPUBLISHED DEEDS AND DOCUMENTS	
ANGHEL POPA, A Previously Unpublished Document Concerning the Foundation of the First Rumanian School for the Macedonian-Rumanians Living South of the Danube ..	779
FLORIN ANGHEL, An Unconventional Portrait of Edvard Beneš.....	783
SCIENTIFIC LIFE	
Dr. Paul Ullmann – Forty Years of Diplomacy During the Cold War (<i>Costin Feneșan</i>)	787
NOTES AND REVIEWS	789

VIER JAHRZEHNTE IM AUSWÄRTIGEN DIENST ALS ÖSTERREICHISCHER DIPLOMAT IM KALTEN KRIEG*

Dr. PAUL ULLMANN

Vierzig Jahre in vierzig Minuten! Das zwingt zu einer starken Verkürzung. Ich halte mich daher bewusst weitgehend frei von der Schilderung von Episodischem. Ich werde vielmehr eine sehr persönliche Zeitgeschichte darstellen, so wie ich sie von meinen dienstlichen Stellungen jeweils sehen konnte, aber eher in analytischer Form. Natürlich muss meine Darstellung subjektiv und lückenhaft bleiben.

Die zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts ist in Europa von zwei grossen politischen Entwicklungen beherrscht worden. Einerseits dem Kalten Krieg, der Ost-Westkonfrontation und der Teilung Europas. Die zweite grosse Entwicklungslinie war der Beginn des Integrationsprozesses, vorerst in Westeuropa. Mein Dienst hat mich vor allem mit dem Kalten Krieg und seinen Auswirkungen in Verbindung gebracht. Er ist daher der rote Faden, der durch meinen Vortrag laufen wird.

Gleichzeitig mit dem Ausbruch des Kalten Krieges und der Teilung Europas begann im Westen des Kontinentes der Aufbau einer neuen Struktur der zwischenstaatlichen Beziehungen: die Europäische Integration ausgehend von Frankreich und Deutschland. Die Römer Verträge von 1957 erweiterten die 1951 in Luxemburg beschlossene Kohle – und Stahlgemeinschaft zur Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft und damit zum Europa der Sechs. Die Entwicklung der EWG zur heutigen Europäischen Union hat trotz Krisen und Verzögerungen auf diesem Weg, die Kraft und die Vitalität des Projektes der Europäischen Integration deutlich werden lassen. Dieses Projekt wird meiner Überzeugung nach auch für die Zukunft die wichtigste europäische Entwicklungslinie darstellen, der Geschichtsmächtigkeit uneingeschränkt zugesprochen werden muß und die die kommenden Jahrzehnte prägen wird.

Die Europäische Integration geht mit der Überwindung des Nationalismus Hand in Hand, ja sie ist dessen Kehrseite. Im Grunde handelt es sich um ein und dasselbe Phänomen. Europa hat, mit den Wurzeln im Hundertjährigen Krieg, in

* Conferință prezentată de Excelența sa, domnul dr. Paul Ullmann, ambasadorul Austriei în România, în aula Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, la 10 decembrie 1997. Asupra activității domnului dr. Paul Ullmann vezi prezentarea de la rubrica *Viața științifică*.

dem sich Frankreich und England als erste Nationalstaaten auszubilden begannen, und stark beschleunigt durch die Aufklärung im 18. Jahrhundert, voll wirksam im 19. und 20. Jahrhundert, den Nationalismus geschaffen. Nationalstaat und Nationalismus sind nicht naturgegeben, sondern Konstrukte und damit Produkte der menschlichen Geschichte. Diese Idee des Nationalstaates hat in Europa den Gedanken des Universalreiches ersetzt, letztlich symbolisiert durch den Sieg Napoleons, des Vollenders und Überwinders der französischen Revolution, über den Römischen Kaiser Franz II. gefolgt von der Auflösung des Römischen Reiches im Jahre 1806.

Das alte universale Reich ist heute Geschichte und kann nicht wiederhergestellt werden. Restaurationen haben niemals das Alte wiederherstellen können. Ich wage aber die Prognose, daß das 21. Jahrhundert in Europa von einer neuen Gemeinsamkeit geprägt sein wird, die vielfältige kulturelle und sprachliche Traditionen bewahrt, ihnen aber den Absolutheitsanspruch nimmt, der mit dem Gedanken der Sprachnationen verbunden ist. Heute schon haben in Westeuropa die Grenzen der Nationalstaaten stark an Bedeutung verloren.

Ich möchte jetzt an den Beginn meiner Laufbahn im diplomatischen Dienst im Jahre 1958 zurückkehren.

Österreich war drei Jahre früher, im Jahre 1955, durch den Abschluß des Staatsvertrages wieder voll souverän geworden und hatte den Status der immerwährenden Neutralität angenommen. Dieser Status hatte zur Folge, daß nach dem Abzug der Besatzungstruppen aus Österreich weder der Osten noch der Westen militärisch gestärkt wurden. Die Neutralität war in den folgenden Jahrzehnten auch eine gute Basis für eine aktive österreichische Außenpolitik in Mittel- und Osteuropa. Bereits unmittelbar nach dem Kriegsende 1945 konnte Österreich im Gegensatz zu Deutschland seine staatliche Einheit sichern. Basis dafür war die Moskauer Deklaration der Alliierten von 1943. Eine Demokratie westlicher Prägung sowie eine Marktwirtschaft konnten aufgebaut werden.

Mein erster Auslandsposten führte mich 1961 für mehr als 5 Jahre in die Türkei. Diese war wegen ihrer wichtigen strategischen Lage im Kalten Krieg damals schon Mitglied der NATO, obwohl sie noch alle Charakteristiken eines Entwicklungslandes besaß. Bereits während meiner Dienstzeit in diesem Lande, bemühte sich die Türkei an der Europäischen Integration teilzunehmen. Bis heute hat sie die Voraussetzungen hierfür nicht voll erfüllen können. Derzeit sind es weniger die wirtschaftlichen, eher die politischen Umstände, nämlich die schlechte Situation in den Menschen- und Minderheitenrechten, die die Türkei behindern.

In diese Zeit fällt auch mein erster Kontakt mit Rumänien. Ich erinnere mich an eine Übernachtung in Kronstadt auf der Durchreise mit dem Auto. Es war Samstagabend, alle Restaurants der Stadt waren vollbesetzt, nur schwer konnten meine Frau und ich Plätze bekommen. Die Menschen schienen mir fröhlich und

zufrieden. Am nächsten Tag beeindruckten uns in Siebenbürgen die schönen Trachten, die in Österreich damals nicht mehr Teil des Alltags waren, sondern einer vergangenen Zeit angehörten. Mehr als eigenartig berührten uns allerdings die vielen an Fabriken und öffentlichen Gebäuden angebrachten Parolen. Obwohl wir sie nicht voll entziffern konnten, spürten wir Formelhaftigkeit und im Grunde Unwahrheit in all diesen Parolen.

Im Jahre 1972 kam ich, bereits als Botschafter, nach Kinshasa. Auch dort stieß ich auf die Auswirkungen des Kalten Krieges. Die Sowjetunion suchte nach Brückenköpfen in Afrika und war bereit, dafür zu zahlen. Da der Westen seinerseits reagierte, standen den unworbenen afrikanischen Staaten materielle Mittel zur Verfügung, die aber meist wenig produktiv eingesetzt wurden. Das Ende des Kalten Krieges hat das Engagement der Großmächte in Afrika dramatisch verringert. Manche Staaten in Afrika, Zaire, heute wieder Kongo, oder auch Somalia, sind schwer regierbar geworden. Andererseits konnte erst nach dem Ende des Kalten Krieges das Apartheitsystem in Südafrika fallen, denn dieser Staat war bis dahin wegen der strategischen Bedeutung im Ost- Westkonflikt stabil erhalten worden. Heute kann von Südafrika Hoffnung für den Kontinent ausgehen. Wenn mit einer schwarzen Mehrheitsregierung Modernität und Leistungskraft bewahrt werden, wird Südafrika Vorbild und Kristallisationskern für ein neues Afrika werden. Erst die Zukunft kann zeigen, ob diese große Chance für Afrika Wirklichkeit wird.

Mit dem Ost-Westkonflikt und damit dem Kalten Krieg in intensiven Kontakt kam ich, als ich 1979 Leiter der Ostabteilung des österreichischen Außenministeriums wurde. Damals war der Kalte Krieg allerdings schon in seiner Spätphase und rückblickend wissen wir, daß das kommunistische System in Osteuropa und in der Sowjetunion nur mehr ein Jahrzehnt Bestand haben sollte.

Wenn man nach den Wurzeln des Kalten Krieges sucht, stößt man wohl auf den Entschluß Stalins, in allen von der Sowjetarmee im 2. Weltkrieg eroberten Gebieten staatliche und gesellschaftliche Strukturen zu einzusetzen, die Kopien der Strukturen der Sowjetunion waren. Den für die Menschen viel attraktiveren demokratischen Institutionen nach westlichem Vorbild wurde nicht die Möglichkeit gegeben, die im Kriege zugrunde gegangenen Diktaturen in Mittel- und Osteuropa zu ersetzen. Eine Ausnahme bildete die sowjetische Besatzungszone in Österreich. Hier konnte die Sowjetunion, nachdem sie 1945 die Einheitlichkeit des Bundesgebietes auch in der Realität akzeptiert hatte, nur für ihre Zone allein kein kommunistisches Regime einrichten. Die von der Sowjetunion in Osteuropa aufgezwungenen Systeme wurden von den Menschen nicht wirklich akzeptiert. Bald mußte nationalen Traditionen, vorerst in Äußerlichkeiten, Rechnung getragen werden. Sehr früh führte die Instabilität des sowjetischen Hegemonial-

systems zu ersten Krisen in Mittel- und Osteuropa, die sich in Abständen wiederholten. Die spektakulärsten dieser Krisen waren Budapest 1956, Prag 1968 und Polen 1981.

Hätte eine andere Entscheidung Stalins und des Politbüros der Kommunistischen Partei der Sowjetunion den Kalten Krieg verhindern können? Vielleicht. Hätte sich die Sowjetunion mit Friedensverträgen zufrieden gegeben, wie mit Finnland, hätte sie ausreichende Sicherheitsgarantien besessen. Die Teilnahme Osteuropas am Wiederaufbau nach dem zweiten Weltkrieg mit Hilfe des Marshall Planes und die Errichtung marktwirtschaftlicher und demokratischer Einrichtungen wäre für alle mittel- und osteuropäischen Staaten möglich gewesen. Warum die Entwicklung eine andere war, mag mehrere Ursachen gehabt haben. Sicherlich beherrschte in der Sowjetunion noch ein Denken die militärische und politische Führung, die der direkten physischen Kontrolle über möglichst große geographische Räume sowohl sicherheitspolitische als auch wirtschaftliche Bedeutung zumaß. Dies war damals schon überholtes Denken. Die neuen entscheidenden Parameter, nämlich Beherrschung fortgeschrittener Technologien, Finanzkraft, Forschungsdynamik lagen allerdings noch nicht unübersehbar an der Oberfläche. Man konnte leicht irren. Auch Adolf Hitler ist bei der Konzeption seiner Eroberungspläne im Osten demselben Irrtum unterlegen. Die politischen Entscheidungen der sowjetischen Führung wurden wahrscheinlich auch von der kommunistischen internationalistischen Ideologie beeinflusst, entscheidend waren aber Machtinteressen, bei deren Definition eben veraltete Maßstäbe angewendet wurden.

Ende der 70er Jahre hatten bereits die Konferenz für Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa, KSZE, und ihre Nachfolgekonzferenzen einen Rahmen für konstruktivere Beziehungen zwischen West- und Osteuropa geschaffen. Die Sowjetunion hatte sich gegen Anerkennung der bestehenden Nachkriegsgrenzen in Europa verpflichtet, die Menschenrechte zu respektieren. Die Grenzen zwischen West und Ost in Europa wurden durchgängiger für Menschen und Ideen. Die Dissidenten und Bürgerrechtler und nicht zuletzt die christlichen Kirchen bedeuteten in den kommunistischen Diktaturen ein Symbol für eine moralische Kraft, die sich nicht in das totalitäre System eingliedern ließ.

Ziel der österreichischen Außenpolitik gegenüber Osteuropa in meiner Zeit war, die Entspannung, die Détente, zu fördern, die Kontakte mit unseren traditionellen Partnern Mittel- und Osteuropa nicht zu verlieren ungeachtet der diktatorischen Regime, sondern, im Gegenteil, möglichst viel Normalität nicht nur im Handel, sondern auch im Reiseverkehr, im kulturellen Austausch, in den Beziehungen von Mensch zu Mensch zu erreichen. Am meisten konnte mit dem Ungarn des Janos Kádár verwirklicht werden. Andere Staaten waren wesentlich zurückhaltender und ablehnender.

Heute behaupten Kritiker, dies sei eine Appeasementpolitik gewesen, die dazu beigetragen hat, die kommunistische Herrschaft in Osteuropa zu verlängern. Ich halte diese Kritik für falsch, und begründe dies wie folgt:

Mit der Entspannungspolitik wurden zwei Dinge erreicht: Für die Menschen, die in den kommunistischen Diktaturen leben mußten, kam es wenigstens zu gewissen Erleichterungen. Auch für unsere Bürger wurden persönliche, kulturelle, wissenschaftliche und wirtschaftliche Kontakte in die mittel- und osteuropäischen Staaten in wesentlich größerem Umfang als zuvor möglich. Die Alternative der permanenten Konfrontation hätte vorderhand die kommunistischen Diktaturen nicht geschwächt, sondern die Unterdrückung der Bevölkerung in diesen Staaten eher verstärkt. Von Österreich allein ausgehend hätte eine Konfrontationspolitik die kommunistischen Staaten nicht bedrohen können. Wenn die NATO eine Politik der unbegrenzten Konfrontation geführt hätte, wäre damit aber eine enorme Kriegsgefahr verbunden gewesen. Es standen sich ja in Europa zwei hochgerüstete Militärbündnisse gegenüber. Trotz der meiner Überzeugung nach zu jedem Zeitpunkt gesicherten militärischen Überlegenheit der NATO, wäre ein Großkrieg trotz der wahrscheinlichen Niederlage der Sowjetunion eine Katastrophe für die Menschheit gewesen und hätte nicht bloß die Befreiung Osteuropas, sondern unermessliches menschliches Leid zur Folge gehabt.

Eine ständige Konfrontation mäßiger Intensität dagegen war das, was die kommunistischen Regime anstrebten. Die Entspannungspolitik hat sie dabei gestört. Für diese These, daß die kommunistischen Diktatoren eher an einer gewissen Spannung als an spannungsfreien Beziehungen mit dem Westen interessiert waren, möchte ich zwei Beispiele aus meiner persönlichen Erfahrung darstellen.

Während meiner Amtszeit als Botschafter in der Tschechoslowakei haben wir mit der tschechoslowakischen Regierung Verhandlungen begonnen, die die Errichtung eines österreichischen Kulturinstitutes in Prag zum Ziel gehabt haben. Diese Verhandlungen wurden von unseren Partnern in die Länge gezogen und führten erst nach dem Fall des Kommunismus zum Ziel. Es ist ganz klar, daß von den kommunistischen Machthabern nicht die Abschließung, sondern ganz im Gegenteil jede Öffnung gefürchtet wurde. Auch in anderen Zusammenhängen habe ich klar bestätigt gefunden, daß die kommunistischen Führer, und nicht nur in der Tschechoslowakei, an entspannteren Beziehungen zum Westen, einschließlich dem neutralen Österreich, nur innerhalb sehr enger Grenzen interessiert waren. Es ging ihnen dabei wohl nur darum, vor der internationalen und der eigenen Öffentlichkeit nicht als Verhinderer jeder Entspannung dazustehen.

Als ich Präsident Husak nach einem Grenzzwischenfall, der Menschenleben gefordert hatte, die Verringerung der tschechoslowakischen Grenztruppen vorschlug, wir hatten ja an der Grenze überhaupt keine Truppen, antwortete er mir, die Tschechoslowakei sei einem kontinuierlichen Angriff ausgesetzt, der bloß auf

offene militärischer Gewalt verzichte. Das war jedenfalls falsch, Präsident Husak hat das wohl selber nicht geglaubt. Mit der Erhaltung eines künstlich geschaffenen Spannungszustandes konnte aber versucht werden, Mängel und Beschränkungen im eigenen Lande und nicht zuletzt die Reisebeschränkung nach dem Westen zu rechtfertigen. Überzeugen konnte die kommunistische Informationspolitik auch die eigenen Bürger natürlich nicht. Da diese Medien nur die Schattenseiten in den westlichen Staaten darstellten, schenkten die Menschen ihnen schließlich überhaupt keinen Glauben mehr und sahen die Verhältnisse im Westen sogar eher besser als sie wirklich waren.

Die letzte große Krise im sowjetischen Hegemonialbereich vor dessen endgültigem Zusammenbruch war die Solidarnoszbewegung in Polen. Manches Zugeständnis war damals für die Moskauer Führung bereits akzeptabel, aber eines nicht: der Verzicht auf das Machtmonopol der kommunistischen Partei. Wäre, so wie vorher in Budapest und Prag, auch in Warschau 1981 die Sowjetarmee zur Aufrechterhaltung des kommunistischen Systems eingesetzt worden, wären, angesichts der ungleich größeren Aufgabe im Vergleich zu allen vorangegangenen Krisen, ihre Kräfte vielleicht nicht mehr ausreichend gewesen. Erstmalig mußte mit entschlossenem militärischen Widerstand gerechnet werden, und zwar durch die größte und stärkste Armee aller sowjetischen Satellitenstaaten. Der Zusammenbruch des Kommunismus wäre möglicherweise ein Jahrzehnt früher erfolgt. Aber er wäre mit großen Verlusten an Menschenleben verbunden gewesen und nicht nur in Polen. Die Einführung des Kriegsrechtes durch General Jaruzelski hat der Sowjetarmee diese Zerreißprobe erspart.

Die von der Sowjetarmee ausgehende Aura der Macht gründete sich auf die heroisierten und ausgiebig gepflegten Erinnerungen an ihre Leistungen im 2. Weltkrieg. Mit dieser Aura hat sie das Hegemonialsystem der Sowjetunion in Europa durch mehrere Jahrzehnte stabilisieren können. Die Sowjetarmee mußte diese Aura zwar in Polen nicht aufs Spiel setzen, aber nach dem eklatanten Mißerfolg in Afghanistan war diese Aura schließlich doch endgültig verloren. Die Schwächen der Sowjetarmee wurden erstmalig für alle Welt sichtbar. Die Abwärtsentwicklung findet ihre Fortsetzung in der heutigen russischen Armee. Es ist nicht gewiß, daß diese russische Armee in der Lage wäre, auch nur die rußländische Föderation in ihrem heutigen Umfang gegen Zerfallstendenzen zu stabilisieren. Von der Wiederherstellung der früheren Sowjetunion mit militärischen oder auch anderen Mitteln kann keine Rede sein.

Daß die Sowjetunion und ihr Hegemonialsystem in Europa ohne großen Krieg auf Grund innerer Schwächen zusammengebrochen sind, halte ich für einen großen Erfolg des Westens und nicht zuletzt der Entspannungspolitik. Diese Entspannungspolitik ist natürlich nicht nur von Österreich ausgegangen, wo sie mit dem Namen Bruno Kreiskys verbunden bleiben wird, sondern ebenso von den

NATO Staaten, nicht zuletzt von der Bundesrepublik Deutschland mit Willy Brandt. Auch die USA haben durch die Verhandlung von Rüstungsbegrenzungsabkommen mit der Sowjetunion auf Entspannung und nicht auf forcierte Konfrontation gesetzt. Selbst Präsident Reagan, über den manchmal anderes behauptet wird, hat diese amerikanische Politik weitergeführt, er hat sie jedoch gelegentlich mit starken Gesten pointiert.

Als Gorbatschow Generalsekretär der KPdSU wurde, war ich Botschafter in Prag. Ich hielt seine Perestroika von Anfang an zum Scheitern verurteilt. Denn: wenn man Reformen nur so weit führt, daß sie das Machtmonopol der kommunistischen Partei nicht gefährden, reichen sie nicht aus, um die Effizienz zu steigern. Geht man weiter, in dem man Entwicklungen zuläßt, die nicht mehr zentraler Regulierung unterliegen, sondern sich frei, ohne ideologische Schranken entwickeln können, dann muß das kommunistische System untergehen. Bei allem taktischen Geschick Gorbatschows, lag viel Naivität darin, daß er glaubte, den Kommunismus verbessern zu können, während er ihm in Wirklichkeit die Grundlagen entzog. Der Kommunismus benötigt auf Grund seines Anspruches, die alleinige Wahrheit zu besitzen, diktatorische Mittel, diesen Anspruch auch durchzusetzen. Wenn diese Mittel aufgegeben werden, zerfällt das System, weil es eben die absolute Wahrheit in der Wirklichkeit dieser Welt nicht gibt. Die absolute Wahrheit ist eine Kategorie des Transzendentalen.

Als der Kommunismus und die sowjetische Herrschaft in Osteuropa ohne großen Abgang zerfielen, befand ich mich schon auf meinem nächsten Posten in China. Zeitpunkt und Schnelligkeit des Zusammenbruches haben zweifellos alle überrascht. Auch ich habe eher an eine Erodierung der kommunistischen Systeme und an einen langsameren Verlauf geglaubt.

Man mag die Frage stellen, warum der Kommunismus in China bisher überlebt hat. Ich möchte als Erklärung vorschlagen, daß sich China seit Beginn des 19. Jahrhunderts, als es im Opiumkrieg die eindeutige materielle Überlegenheit des Westens erkannt hat, in einem Dilemma befindet zwischen den eigenen starken Traditionen einerseits und andererseits der Notwendigkeit, zumindest jene Charakteristiken des Westens zu übernehmen, die dessen materielle Stärke begründen. Der Kommunismus war und ist in China ein Instrument im Bemühen um zumindest teilweise Verwestlichung. Eine Stärke des Kommunismus in China liegt darin, daß er sich relativ gut mit den Traditionen des Konfuzianismus verbinden läßt. China hat es aber auch in den letzten beiden Jahrzehnten zustande gebracht, kapitalistische Marktstrukturen zur Wirtschaftssteuerung in sein System einzubauen. Ich halte die Entwicklung in China jedoch noch keineswegs für abgeschlossen. Ich bin sicher, daß auch dort der Kommunismus nicht von Bestand sein kann.

Mit Rumänien habe ich mich in meiner Zeit als Leiter der Ostabteilung wenig befassen müssen. Rumänien war damals in einer Anzahl westlicher Staaten,

nicht zuletzt auch den USA, relativ gut angesehen, da es sich mit seiner Außenpolitik deutlich von der Sowjetunion abzusetzen suchte. Wir haben eher die zunehmende Verhärtung der kommunistischen Diktatur nach innen beachtet. Dadurch sahen wir im Verhältnis zu Rumänien weniger Möglichkeiten, die Entspannung zu fördern. Meiner Einschätzung zufolge hat die eigenständigere außenpolitische Linie Rumäniens Moskau wohl irritiert, aber die innere Rigidität Rumäniens war in der Zeit Breschnews für Moskau sicher wichtiger als alle außenpolitischen Extratouren. Erst in einer späten Phase der Perestrojka Gorbatschows mag die innere Struktur Rumäniens in Moskau von Teilen der Führungselite negativer beurteilt worden sein.

Im Jahre 1981 hat Präsident Ceausescu einen Staatsbesuch in Österreich absolviert. Ich habe damals viele Absurditäten des Personenkultes um Ceausescu miterlebt. So habe ich zum Beispiel bei der Verhandlung des Abschlußkommuniqués, die drei Tage in Anspruch nahm, viele Stunden dem ersten Satz dieses Kommuniqués widmen müssen. Meine rumänischen Partner wollten unbedingt einen Text durchsetzen, der feststellte, daß Ceausescu und seine Frau von den Menschenmassen in den Straßen Wiens stürmisch begrüßt wurden. Da dies nicht wahr war, habe ich den Vorschlag nicht akzeptiert. Hierauf wurden die absurdesten Begründungen vorgebracht, warum dieser Textvorschlag, unabhängig von dem was wir alle gesehen hatten, doch notwendig war. Ich blieb aber bei meiner Ablehnung. Im Unterschied zu allen anderen Hauptstädten des damaligen Ostblocks kam ich damals nie nach Bukarest. Die Aktivitäten der Securitate in Österreich, die, unglücklicherweise für die rumänische Regierung, durch einen Überläufer publik wurden, haben es für längere Zeit politisch unmöglich gemacht, auch nur zu versuchen, die Entspannungspolitik mit Rumänien stärker zu entwickeln. Zusammenfassend scheint mir, daß Rumänien von einer doppelten Katastrophe betroffen war. Das an sich wenig effiziente kommunistische System in rigoroser Form wurde durch die persönliche Diktatur Ceausescus verschärft, der in einem übersteigerten Machtwahn durch überstürzte Industrialisierung, viel zu rasche Urbanisierung und eine weltweite, ambitionöse und kostspielige Außenpolitik die Ressourcen des Landes weit überforderte. An den Folgen hat Rumänien heute noch zu tragen.

Auch beim Zusammenbruch des Kommunismus war Rumänien eine Ausnahme, da der Machtwechsel im Gegensatz zu den anderen mittel- und osteuropäischen Staaten nicht gewaltfrei verlief. Die genauen Abläufe der Ereignisse im Dezember 1989 sind nach wie vor noch nicht in einer Form öffentlich dargelegt worden, die unbestritten als objektive Darstellung gelten kann. Für die Zukunft Rumäniens scheint es mir aber wichtig, eine volle und rückhaltlose Aufklärung zu ermöglichen. Vielleicht könnte die Einsetzung einer unabhängigen Kommission von Fachleuten, Historikern, vielleicht auch aus dem Ausland, eine über-

zeugendere Lösung darstellen, als alle bisher versuchten. Dieser Kommission müßte natürlich unbeschränkter Zugang zu allen Akten und zu allen an den damaligen Ereignissen Beteiligten gewährt werden.

Ein weiterer Sonderfall in Osteuropa war Jugoslawien. Als 1981 Präsident Tito verstarb, erwarteten viele Beobachter den Zerfall des Staates. Ich erinnere mich, daß ich damals im Außenministerium viele Besuche ausländischer Botschafter erhielt, die sich nach unserer Beurteilung erkundigten. Wir haben damals beruhigend gewirkt, da wir die bestehenden Strukturen für ausreichend hielten, die Fortdauer Jugoslawiens vorerst zu sichern. Leider waren diese Strukturen nicht genügend flexibel, um sich selbst verändern zu können. Mit dem Zusammenbruch des sowjetischen Hegemonialsystems in Europa, das als potentielle Bedrohung zum Zusammenhalt Jugoslawiens beigetragen hatte, brach der innere Konflikt offen aus. Zehn Jahre waren seit dem Tode Titos ungenützt verstrichen. Aus vielen Gesprächen weiß ich, daß den politisch denkenden Menschen in allen Republiken Jugoslawiens die Notwendigkeit einer Neuordnung klar war. Dennoch kam kein konstruktives politisches Konzept zum Tragen. Das einzige Konzept, das wirksam wurde, war der großserbische Entwurf Milosevics. Dieser wurde aber von den anderen historischen und ethnischen Einheiten des Landes nicht akzeptiert. Der daraus folgende gewaltsame Zerfall Jugoslawiens hat dem Lande und seinen Menschen große materielle und menschliche Opfer abverlangt und auch den Staaten Europas Lasten aufgebürdet. Bosnien wird noch lange ein Problem bleiben. Die ethnischen Konflikte haben die wirtschaftlichen und politischen Reformen verzögert, wobei Slowenien am wenigsten betroffen wurde.

Auch in allen Staaten, in denen der Zerfall des Kommunismus rasch und gewaltlos erfolgte, zeigte sich, daß es nicht um einen schlichten Tausch von zwei Systemen geht, der sozusagen über Nacht erfolgt. Wie inzwischen klar wurde, ist die Veränderung eines Wirtschaftssystems ein komplizierter und lange dauernder Vorgang, vor allem dann, wenn ein zentralisiertes staatliches System in ein marktwirtschaftliches System mit privaten Unternehmungen übergeführt werden soll. Den Kapitalismus ohne Kapital im eigenen Lande zu schaffen ist schwierig. Auch im gesellschaftlichen und politischen Bereich ist die Umstellung schwer. Freiheit, verbunden mit Verantwortung, fällt nach Jahrzehnten Einübung in autoritäre Strukturen nicht leicht. Ich glaube, daß man gerade deshalb nicht nur die Mängel im Reformprozeß aufzeigen sollte, sondern vor allem die Fortschritte, die trotz schwerer Hypotheken aus der Vergangenheit erreicht werden konnten. Vor allem muß bei solchen Übergängen in historischen Zeitperspektiven gedacht werden, die zwar für das einzelne Menschenleben lang, oft zu lang, aber für die Veränderung großer sozialer Systeme, wie sie Staaten darstellen, durchaus angemessen sind.

Sicher wird Sie interessieren, wie ich die Entwicklung in Rumänien sehe. Während der drei Jahre meiner Tätigkeit in Bukarest hat sich Rumänien durchaus positiv entwickelt. Dennoch hat es sich aus seiner Nachzüglerposition innerhalb der Reformstaaten bisher nicht befreien können. Ein wichtiger Wendepunkt für Rumänien könnte der Amtsantritt von Präsident Emil Constantinescu im Dezember 1996 gewesen sein. Aber bereits unter Präsident Iliescu sind erste gesellschaftliche und wirtschaftliche Reformen durchgeführt worden. Demokratische Institutionen entstanden, die 1996 einen geregelten Machtwechsel aufgrund von Wahlen ermöglicht haben. 1993 wurde die erste makroökonomische Stabilisierung erreicht. Da jedoch die Strukturreformen nicht folgten, gingen die positiven Wirkungen dieser Stabilisierung wieder verloren.

Die neue Regierung sah sich daher zu Beginn dieses Jahres vor der Aufgabe, ein zweites Mal die makroökonomische Stabilisierung einzuleiten. Leider ist auch bei dieser Regierung zumindest ein Zögern festzustellen, in die nächste Phase, nämlich die Strukturreform, voll einzutreten. Nur mit Blick auf den IWF wurde die Liquidierung von einem Dutzend von Großunternehmen angekündigt, deren Sanierung nicht möglich ist. Wichtig ist, daß die Privatisierung ausländischem Kapital bessere Chancen gibt, so daß Erneuerung von Management und Technologie sowie Zufuhr frischen Kapitals im Grunde lebensfähigen Unternehmen eine neue Zukunft eröffnen kann. Viel wird davon abhängen, ob dieser Teil der Reformen konsequent und zügiger als bisher weitergeführt und ob die zumindest ebenso wichtige Reform der administrativen Strukturen ernstlich und nachhaltig angegangen wird. Dies ist für die Regierung nicht leicht, da innerhalb ihrer Parlamentsmehrheit ein breites Spektrum von Interessen vertreten ist, nicht zuletzt auch der früheren Wirtschaftsnomenklatur. Das in den Vordergrund gestellte Motiv der Vermeidung sozialer Härten mag letztlich für die Verzögerung wesentlicher Reformschritte weniger entscheidend sein, als der Wunsch einflußreicher Eliten, ihre Positionen nicht zu gefährden. Ungeachtet dieser retardierenden Elemente bin ich überzeugt, daß die Reformen nicht rückgängig gemacht, sondern weitergeführt werden, allerdings langsamer als wünschenswert. Zukünftige Krisen des Reformprozesses kann ich nicht ausschließen. Positiv erscheint mir, daß trotz der Belastungen für die Bevölkerung die Reformpolitik nach wie vor bei Meinungsumfragen die Unterstützung einer klaren Mehrheit genießt.

Außenpolitisch hat die neue Regierung eine deutliche Verbesserung der Beziehungen zu den Nachbarstaaten erreicht. Dies vor allem deshalb, weil nationalistische Kräfte, die in der Zeit Präsident Iliescus Teil der Regierungsmehrheit waren, jetzt marginalisiert sind. Das Verhältnis des Staates zur ungarischen Minderheit hat sich signifikant verbessert. Auch mit der Ukraine und der Republik Moldova hat das Abgehen von den Vorstellungen der großrumänischen Nationa-

listen eine Verbesserung des Verhältnisses ermöglicht. Allerdings darf nicht vergessen werden, daß in allen politischen Lagern derzeit latente nationalistische Emotionen bestehen und aktiviert werden könnten.

Die großen außenpolitischen Ziele Rumäniens sind die Einbindung in die euro-atlantischen Strukturen, das bedeutet die Mitgliedschaft in der NATO und die Aufnahme in die EU. Beide Ziele sind nicht sofort realisierbar. Sie sind aber, solange sie grundsätzlich erreichbar scheinen, ein wichtiger Orientierungspunkt für alle politischen Kräfte in Rumänien und ein Katalysator für die Reform- und Modernisierungsbestrebungen in der Wirtschaft und in der Gesellschaft. Obwohl die rumänischen Streitkräfte derzeit nicht NATO-kompatibel sind, wäre die Mitgliedschaft im Bündnis in nicht allzu ferner Zukunft denkbar, falls dies der Interessenlage der USA entspricht. Schwieriger wird die Mitgliedschaft in der EU zu realisieren zu sein. Große Anstrengungen sind noch erforderlich, um die strukturellen Voraussetzungen in Rumänien für die Aufnahme von Beitrittsverhandlungen mit der Kommission der EU zu schaffen. Diese Verhandlungen werden nicht kurz und einfach sein und in vielen Bereichen lange Übergangsfristen erforderlich machen. Rumänien ist auch in der vorkommunistischen Zeit ein Land mit einer noch wenig entwickelten Wirtschaft und mit veralteten sozialen Strukturen gewesen. Der Größenwahn Ceausescus hat die materiellen und menschlichen Ressourcen des Landes auf lange Sicht erschöpft. Die Voraussetzungen für die Integration in die EU sind daher in Rumänien wesentlich weniger günstig als in anderen mitteleuropäischen Reformstaaten. Aber auch wenn die Mitgliedschaft Rumäniens in der EU erreicht sein wird, muß noch mit dem Weiterbestand eines sichtbaren Gefälles zwischen den höchstentwickelten Staatender Union und Rumänien gerechnet werden.

In den Beziehungen mit Österreich ist besonders bemerkenswert, daß das Vertrauen der österreichischen Investoren in Rumänien seit der Amtsübernahme durch Präsident Constantinescu deutlich gestiegen ist. Die Investitionen allein in diesem Jahr erreichen dieselbe Höhe wie alle Investitionen in der Zeit von 1990 bis einschließlich 1996 zusammengenommen. Insgesamt waren es Ende Oktober dieses Jahres 100 Millionen US \$, die Österreicher in Rumänien effektiv investiert haben. Ich habe immer wieder bestätigt gefunden, daß Österreich in Rumänien als wichtiger Partner gilt. Im Bewußtsein der Öffentlichkeit ist ein positives Österreichbild stark verankert. Dies gilt insbesondere für Siebenbürgen und das Banat. In den Bereichen Kultur, Bildung und Wissenschaft besteht nach meiner Überzeugung ein großes Potential für die Entwicklung der Kontakte, das bisher noch nicht ausgeschöpft worden ist.

Wenn ich versuche, aus meiner persönlichen Erfahrung als österreichischer Diplomat der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts zusammenfassende Schlüsse zu ziehen, kommen mir folgende Gedanken:

Das Ende des 2. Weltkrieges bedeutete einen Wendepunkt für die Geschichte Europas. Der Kalte Krieg brachte eine Trennungslinie quer durch Europa. Im Westen begann gleichzeitig eine Entwicklung, die Europäische Integration, die den Nationalstaat relativiert und eine Friedensordnung geschaffen hat, die wohl von Dauer sein wird. Nach dem Ende des Kalten Krieges und der sowjetischen Hegemonie in Osteuropa kann auch in diesem Teil des Kontinentes die im Westen begonnene Integration ihren Lauf nehmen.

Der wirtschaftliche Zusammenschluß in Europa, die Erweiterung des Marktes, das Fallen von Schutzmauern, haben die Produktivkraft enorm erhöht, den technischen Fortschritt beschleunigt und haben zu einer wohl unerwarteten Steigerung des Wohlstandes geführt, der allen Bürgern zugute gekommen ist, wenn auch in unterschiedlichem Maße. Dies bedeutet natürlich nicht, daß es sich um einen immer geradlinigen und krisenfreien Weg gehandelt hat oder auch in Zukunft handeln wird.

Zentral gelenkte Systeme, so attraktiv sie auch auf dem Papier erscheinen mochten, haben sich eindeutig als unterlegen erwiesen. Sie bedürfen des Zwanges in ungleich höherem Maße als andere Systeme, die mehr Freiräume und damit mehr Kreativität zulassen.

Historische Gesetze sind eine Illusion. Die historische Entwicklung ist nicht determiniert, sondern grundsätzlich offen, freilich sind die Wahlmöglichkeiten durch Randbedingungen eingegrenzt. Zu diesen gehört neben physischen Gegebenheiten auch die Geschichte. Aber, und das ist entscheidend, die Zukunft wird innerhalb dieser Grenzen durch unsere Entscheidungen und Handlungen, individuell und in ihrer Summe, bestimmt. Das läßt mich für die Zukunft hoffen!

PROBLEMA AROMÂNILOR ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ

REALISM ȘI IDEALISM ÎN „CHESTIUNEA AROMÂNEASCĂ”. UN EPISOD DIPLOMATIC DIN VIAȚA LUI GEORGE MURNU ÎN LUMINA CORESPONDENȚEI SALE INEDITE (1913)

NICOLAE-ȘERBAN TANAȘOCA

„Chestiunea aromânească” și criza balcanică din anii 1912-1913. Criza balcanică din anii 1912-1913 a deschis o etapă nouă în evoluția „chestiunii aromânești”¹. Înlocuirea autorității otomane asupra teritoriilor locuite de cea mai mare parte dintre aromâni prin autoritatea statelor naționale balcanice impunea statului român și aromânilor câștigați de ideea națională românească reconsiderarea acțiunii lor politice în raport cu noua situație din Peninsula Balcanică. Se puneau problema recunoașterii drepturilor la autonomie culturală și religioasă, acordate anterior acestor aromâni de Imperiul otoman, de către statele naționale balcanice creștine ce-și disputau moștenirea lui și a garantării acestor drepturi prin tratatele internaționale ce urmau să statornicească noua ordine politică din Sud-Estul european. Angajată în apărarea identității românești a aromânilor, a cărei afirmare o inițiasse și patronase începând de la mijlocul secolului al XIX-lea, cu concursul Imperiului otoman, România se simțea obligată să contribuie la găsirea unei soluții a crizei balcanice în măsură să satisfacă aspirațiile acelor aromâni care, bucurându-se de sprijinul ei, se declarau români. În același timp, modificarea ordinii politice sud-est europene consfințite, după războiul ruso-româno-turc, de Congresul de la Berlin, dădea prilej României să-și spună cuvântul în privința trasării

¹ „Chestiunea aromânească” a fost cea problemă a diplomației balcanice și europene care consta în definirea identității naționale a aromânilor și garantarea statutului lor ca minoritate națională aparte în cadrul Imperiului otoman, apoi al statelor naționale care i-au luat locul. Ea era o componentă a marii chestiuni orientale, a problemei lichidării Imperiului otoman și a reglementării succesiunii sale politice. Cea mai amănunțită și luminoasă expunere a istoriei acestei chestiuni până la încheierea crizei balcanice din 1912-1913 se datorează lui Max-Demeter Peyfuss, *Die aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns*, Viena-Köln-Graz, 1974 (Versiune românească cu o postfață a autorului: *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, traducere autorizată de autor de Nicolae-Șerban Tanașoca, București, 1994). Merită să fie consultată încă lucrarea de ținută superioară a Dr. S. Țovaru, *Problema școalei românești din Balcani*, București, 1934.

noilor frontiere de stat din Peninsula Balcanică, în scopul construirii unui echilibru de forțe în zonă care să-i asigure securitatea și interesele fundamentale. În acest sens, statul român aspira la modificarea frontierei sale sudice prin înglobarea așa-numitului Cadrilater dobrogean, revendicat fără succes în fața Congresului de la Berlin. Imperativul moral și național al protejării aromânilor, socotiți români balcanici și rațiunea de echilibru european a unei judicioase împărțiri a teritoriului balcanic între statele din zonă au fost cele două argumente prin care România și-a justificat intervenția diplomatică și, apoi, militară, în criza balcanică din anii 1912-1913. Obiectivele sale politice exprese erau garantarea liberei dezvoltări a individualității etnice românești a aromânilor printr-un statut adecvat, de autonomie culturală și bisericească, eventual chiar de autonomie politică, pe de o parte și rectificarea fruntariei dobrogene în favoarea statului român, pe de alta. În pofida celor ce s-au spus și s-au scris însă, în epocă și mai târziu, fie de către oficialități, fie de către istorici, în preocupările guvernului conservator al României condus de Titu Maiorescu, care deținea și portofoliul externelor, prioritară a sfârșit prin a deveni, dacă nu a fost cumva încă de la începutul crizei balcanice, nu „chestiunea aromânească”, ci problema alipirii Cadrilaterului dobrogean la România².

Acest lucru este dovedit de întreaga evoluție a evenimentelor și a negocierilor, oglindită în *Cartea Verde* publicată de guvernul român după lichidarea crizei, de declarațiile oficiale și neoficiale ale fruntașilor politici români, dar mai ales de cuprinsul *Tratatului de pace* de la București, din 28 iulie/10 august 1913³. În vreme ce punerea României în posesia Cadrilaterului făcea obiectul articolului al II-lea al acestui tratat și al unui important *Protocol* adițional referitor la

² Intervenția diplomatică și militară a României în criza balcanică din anii 1912-1913 a făcut obiectul tezei de doctorat susținute recent, în cadrul Facultății de istorie a Universității din București, de Gheorghe Zbucnea. *România și lumea sud-est europeană în ajunul primului război mondial*. Autorul acordă în această importantă lucrare un spațiu larg „chestiunii aromânești”, valorificând numeroase documente inedite din arhivele românești. Despre reglementarea acestei chestiuni prin *Tratatul de pace de la București, din 1913*, Gh. Zbucnea a publicat articolul *Români din Peninsula Balcanică și tratatul de pace de la București din anul 1913* „Dimândarea”, an. 2, 1995, nr. 1.

³ *Ministère des Affaires Etrangères, Documents diplomatiques. Les évènements de la Péninsule Balkanique. L'action de la Roumanie, septembre 1912 – août 1913, Bucarest, 1913 și Le Traité Paix de Bucarest du 28 juillet (10 août) 1913 précédé des Protocoles de la Conférence*, Bucarest, 1913. Versiunea românească, din păcate nu lipsită de erori de traducere: *Documente diplomatice Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea României (septembrie 1912 – august 1913)*. *Cartea Verde. Textul Tratatului de la București (1913)*, traduceri de Vintilă M. Ivăncescu, București, 1913. Vezi de asemenea, acum, Titu Maiorescu, *România războaiele balcanice și Cadrilaterul*, volum editat de Stelian Neagoe, București, 1995, unde, alături de extrase din *Cartea Verde* și din *Tratatul de Pace* din 1913, desemnate inadecvat drept „documente diplomatice secrete” și de discursul rostit de Titu Maiorescu în Parlamentul României, la 4 decembrie 1913, în replică la discursul polemic al lui Ion I. C. Brătianu, cu prilejul dezbaterilor în vederea ratificării Tratatului de pace de la București, se publică, pentru prima dată, importante *Însemnări politice zilnice inedite (1/14 septembrie 1912 – 1/14 august 1913) ale lui Titu Maiorescu* (p. 11-159), traduse din limba germană de Tudor Bucur.

definirea și alinierea traseului noii frontiere bulgaro-române, „chestiunea aromânească”, neamintită câtuși de puțin în textul propriu zis al tratatului, era reglementată numai prin scrisori schimbate între șefii guvernelor Bulgariei, Serbiei și Greciei, pe de o parte și premierul României, pe de alta. Ca răspuns la o notă a guvernului român, statele semnatare ale tratatului se obligau să asigure dreptul aromânilor la școli și biserici proprii, să admită înființarea de episcopate pentru aromâni și să permită subvenționarea școlilor și bisericilor lor de către statul român. Aceste scrisori constituiau o anexă la tratat, nici măcar reprodușă în varianta românească a amintitei *Cărți Verzi* a guvernului român. Dacă ne gândim că, ulterior, statele balcanice, cu excepția, într-o anumită măsură, a Greciei, nu și-au respectat angajamentele luate în privința drepturilor aromânilor, trebuie să recunoaștem că vorba lui Take Ionescu, potrivit căreia aromânii au constituit o monedă de schimb pentru Cadrilater, putea să pară, după încheierea Păcii de la București, deplin îndreptățită.

Misiunea delegației Societății de Cultură Macedoromână în capitalele europene. În cursul negocierilor diplomatice vizând soluționarea crizei balcanice din anii 1912-1913, guvernul Titu Maiorescu a făcut totuși, în limitele pe care i le impuneau prudența și strategia adoptată, tot ce a crezut că era necesar pentru a-și salva onoarea și pentru a da aromânilor cu sentimente naționale românești, susținuți de opinia publică, posibilitatea de a-și spune cuvântul și de a face cunoscute factorilor europeni de decizie și presei internaționale aspirațiile lor. Cu ajutorul guvernului român, dar fără a angaja în nici un fel răspunderea lui⁴, din februarie până în aprilie 1913, o delegație a Societății de Cultură Macedoromâne a întreprins un turneu diplomatic în principalele capitale europene pentru a susține soluțiile propuse de această organizație neguvernamentală în vederea rezolvării crizei balcanice în așa fel încât drepturile câștigate sub regimul otoman ale românilor balcanici să fie salvagardate. Delegația era alcătuită din George Murnu, Iuliu Valaori și Nicolae Papahagi, toți trei figuri reprezentative ale aromânilor cu sentimente naționale românești, personalități ale vieții intelectuale și publice din România și fruntași ai Societății de Cultură Macedoromâne.

Ce urmărea să obțină din partea puterilor europene delegația aromânească? Revendicările ei priveau garantarea de către statele succesoare ale Imperiului otoman și de către puterile europene a drepturilor dobândite de la otomani ale

⁴ Cf. *Cartea Verde*, nr. 123, p. 125-126, Londra, 14/27 martie 1913, Ministrul plenipotențial al României la Londra către Ministrul Afacerilor Străine: „Am onoare a vă informa că d-nii Murnu, Valaori și Papahagi, delegații macedo-românilor, au sosit la Londra și că, în urma demersurilor mele, au fost primiți de Sir Edward Grey și de toți ambasadorii, afară de cel al Rusiei, care este bolnav. Au văzut însă la ambasada Rusiei pe d-l. de Etter, consilierul ambasadei... În intervenirile ce am făcut pentru primirea susmenționaților domni, am observat întotdeauna că misiunea lor nu are nici un caracter oficial și că spusele lor nu pot angaja cât de puțin guvernul român”.

aromânilor și organizarea unui cadru politic propice liberei lor dezvoltări naționale, ca români balcanici, în contextul modificat al Sud-Estului european. Varianta maximală a acestor revendicări, preconizată într-un *Memoriu* elaborat de Societatea de Cultură Macedoromână și semnat de conducătorii acesteia – Dr.A. Leonte, George Murnu, Iuliu Valaori, C. F. Robescu, Dr.V. Dudumi – era cea care dă și titlul broșurii ce cuprinde acest text: *Macedonia macedonenilor*⁵. Era vorba de organizarea Macedoniei ca un stat autonom, neutru, de tip cantonal, în cadrul căruia toate naționalitățile conlocuitoare, vorbitoare de limbi și mărturisitoare de confesiuni diferite, inclusiv aromânii, să se bucure de drepturi egale, potrivit principiului naționalităților și normelor democrației moderne, după modelul Elveției. Mandatul încredințat delegației aromânești de către Societatea de Cultură Macedoromână era să susțină această formă de organizare politică a Macedoniei, popularizată încă din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea de presa românească și aromânească din România și care se bucura de o destul de largă susținere și în alte cercuri balcanice și europene. Formula *Macedonia macedonenilor* nu era însă îmbrățișată de factorii politici de decizie din Europa, iar guvernul României, care o privise la început favorabil, a dezavuat-o apoi categoric, pe căi diplomatice confidentiale, spre marea satisfacție, în primul rând, a Puterilor Centrale⁶.

Din capul locului, delegația aromânească, în cadrul căreia George Murnu juca rolul esențial, și-a dat seama de zădărnicia stăruinței în susținerea acestei formule pe lângă cancelariile europene. Iată de ce, din motive de oportunitate, fără să renunțe nici o clipă să creadă și să susțină ca numai crearea unei Macedonii a macedonenilor constituie soluția optimă a „chestiunii aromânești”, delegația și-a luat totuși, din inițiativa lui George Murnu, libertatea de a promova și o altă formulă de organizare a cadrului politic de viață al aromânilor, anume crearea unui *stat federal albano-aromânesc*, care să includă, eventual sub forma unui canton ori sub altă formă de asociere, întreg teritoriul locuit masiv de aromâni din zona Pindului, *Terra Vlachorum*, constituit într-o autonomie. Această soluție alternativă a „chestiunii aromânești”, preconizată și ea de unele cercuri aromânești, românești și albaneze spre sfârșitul secolului al XIX-lea, fusese de fapt concepută și a fost susținută oficial de guvernul român condus de Titu Maiorescu încă de la sfârșitul anului 1912⁷. Adoptând-o, delegația aromânească nu făcea decât să se supună

⁵ *Memoriul Societății de Cultură Macedoromână*, București, 1912 și *La Macédoine aux Macédoniens*, București, 1912. De curând, Arhivele Naționale ale României au publicat documente și extrase din documente editate și inedite privitoare la acțiunea Societății de Cultură Macedoromână în acest sens în volumul *Români de la sud de Dunăre, Documente*, coordonată (sic!) de prof. univ. dr. Stelian Brezeanu, dr. Gh. Zbucnea, București, 1997. Extrase din amintitul memoriu sub nr. 103, p. 229-232.

⁶ La 4/17 iulie 1913, ministrul plenipotențiar al României la Berlin, Beldiman comunică premierului Titu Maiorescu: „secretarul de stat a constatat cu satisfacție că autonomia Macedoniei nu face parte din programul românesc”, *Cartea Verde*, nr. 211, p. 215.

⁷ Ministrul plenipotențiar al României la Sofia, D. J. Ghika, comunica, la 4/17 noiembrie 1912, premierului Titu Maiorescu: „...am putea pretinde Bulgariei să sprijine vederile noastre pentru

direcției date politicii balcanice a României de guvernul conservator condus de Titu Maiorescu, de care, de altfel, George Murnu era, direct sau prin legăturile sale cu junimiștii, destul de apropiat.

Correspondența inedită a lui George Murnu referitoare la misiunea delegației aromânești. Atestat de numeroase alte izvoare, dar încă insuficient studiat⁸, turneul diplomatic al delegației aromânești a fost relatat de însuși conducătorul acesteia, George Murnu, în termeni oficiali în rapoartele sale prezentate Societății de Cultură Macedoromână care-l mandatase⁹. Până acum necunoscută, corespondența întreținută de George Murnu, pe parcursul călătoriei, cu familia, reflectă însă pe un ton mai personal și cu detalii anecdotice nu lipsite de interes și culoare desfășurarea misiunii delegației aromânești. Alături de alte documente inedite din arhiva lui George Murnu legate de acest episod, ea trebuie adăugată dosarului istoric al problemei acțiunii diplomatice a României în vremea crizei balcanice și constituie totodată o sursă importantă pentru cunoașterea deplină a personalității învățatului¹⁰.

ca dorințele cuțovlahilor ... să fie realizate și ca grupul românilor din Macedonia, atât de la Pind cât și de la Meglen să fie alăturat pe lângă această Albanie, necristalizată încă, pe care va trebui s-o împartă și să-i redea autonomia(sic!) <traducerea corectă: care va trebui croită ca un stat autonom>, soluție pe care Bulgaria, cu toată solidaritatea ei actuală cu aliații, nu poate s-o vadă cu ochi răi, deoarece întrevede posibilități realizabile mai târziu ...”, *Cartea Verde*, nr. 12, p. 16. V. de asemenea dispozițiile premierului Titu Maiorescu, ministru al afacerilor străine către ministrul plenipotențiar român la Londra, Nicolae Mișu, din 15 noiembrie/2 decembrie 1912: „La o eventuală participare a României la reuniunea ambasadurilor, veți căuta a apăra mai înainte de toate interesele aromânilor. În acest sens poate fi vorba de o Macedonia și de o Albanie autonomă, eventual de o Albanie cât de mare ...”, *Cartea Verde*, nr. 18, p. 21. Despre participarea României, începând din ultimele luni ale anului 1912, la schimburile de vederi internaționale cu privire la crearea statului albanez și raporturile lui speciale cu aromânii și statul român, încurajate de Austro-Ungaria și Italia, cf. M. D. Peyfuss *Die aromunische Frage*, p. 116-119. Menționez, în treacăt, că, încă din 1904, un diplomat român, care și-a păstrat anonimatul sub pseudonimul „un latin”, emisese, într-o broșură publicată la Paris, ideea constituirii, din toate statele foste vasale ale Imperiului otoman și din toate posesiunile lui balcanice, a unei Confederații orientale, patronate de regele Italiei în cadrul căreia Albania, cu capitala la Scutari, Macedonia, cu capitala la Salonic și Turcia europeană, cu Adrianopole și Constantinopol urmau să intre ca provincii organizate după sistemul cantonal elvețian, cf. T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris, 1914, nr. XCIX, p. 434-435.

⁸ Cf. S. Țovaru, *Problema școlii românești din Balcani*, p. 49-50. M. D. Peyfuss, *Die aromunische Frage*, p. 116-117, n. 83; Gh. Carageani, *Gli aromeni e la questione aromena nei documenti dell' archivio storico diplomatico del ministero degli Affari Esteri italiano (1891-1916)*, II, în „Storia contemporană”, XXII, n. 4, agosto 1991, p. 653-654. Gh. Zbucnea s-a ocupat pe larg, în teza sa de doctorat, citată mai sus, de misiunea delegației Societății de Cultură Macedoromână, folosind documentele existente în arhiva acesteia și în arhiva Ministerului de Externe român. El a publicat, acum în urmă, în volumul citat, *Românii de la sud de Dunăre*, o parte din aceste izvoare.

⁹ Extrase din aceste texte oficiale au fost recent publicate de Gh. Zbucnea în volumul de documente mai sus citat, *Românii de la sud de Dunăre*, sub nr. 115, p. 252-255 (expunere publică a lui George Murnu din 20 aprilie 1914) și nr. 116, p. 255-257 (raportul privind activitatea delegației, din 20 aprilie 1914).

¹⁰ Doamna Iulia Murnu, fiica lui George Murnu, mi-a pus la dispoziție și mi-a permis, cu deosebită amabilitate, să folosesc 13 scrisori din arhiva familiei referitoare la acest episod diplomatic

Desfășurarea misiunii aromânești în lumina corespondenței inedite a lui George Murnu. Prima capitală vizitată de delegația aromânească a fost Budapesta. Aici, ea a poposit patru zile, între 9/22 februarie și 13/26 februarie 1913. Înconjurată cu multă bunăvoință și sprijinită de reprezentanții diplomați ai României, delegația aromânească a fost primită de G. Lukács, premierul guvernului ungar și de contele I. Tisza, președintele Camerei, care i-au dat asigurări de simpatie și susținere. Ea a avut, de asemenea, contacte cu presa. În capitala Ungariei, unde tatăl său funcționase ca preot și unde avea atâtea legături, George Murnu a întâlnit numeroși cunoscuți și prieteni, intelectuali și clerici români¹¹.

La Viena, între 13/26 februarie și 20 februarie/5 martie 1913, delegația aromânească, instalată la Hotel Residenz, în Feinfaltstrasse 6, s-a bucurat, de asemenea, de toată solitudinea corpului diplomatic român, în frunte cu ministrul Edgar Mavrocordat, care i-a înlesnit o întrevvedere cu baronul C. Macchio, șef de secție în Ministerul de Externe, ministrul titular, contele Leopold Berchtold, fiind bolnav. Oficialul austriac a lăsat delegația aromânească să creadă că privește cu interes ideea Macedoniei macedonenilor, socotită o noutate. Ca urmare, George Murnu a ajuns la concluzia că numai întârzierea începerii campaniei pe această temă, de care face vinovat guvernul român, a dus la eșecul acestei idei. Și aici, contactele cu presa austriacă, engleză și italiană, mijlocite de reprezentanții diplo-

din viața părintelui domniei sale. Este vorba de 5 scrisori adresate de George Murnu tatălui său, preotul Ioan Murnu (Viena, 13/26 februarie 1913; Londra, 5/18, 6/19 și 13/26 martie 1913; Berlin, 17/30 martie 1913), 6 scrisori adresate soției, Beatrice Murnu (Viena, 15 28 februarie 1913; Paris, 24/9, 26/11 și 28/13 februarie/martie 1913; Londra, 13/26 martie 1913; Berlin, 16/29 martie 1913) o scrisoare adresată fratelui său, Demeter Murnu (Roma, 14/27 aprilie 1913) și de o scrioare de răspuns adresată de preotul Ioan Murnu fiului său George (București, 18/3 februarie/martie 1913). La acestea se adaugă o scrisoare primită de George Murnu de la consilierul guvernamental Emil Kayser (Sablon bei Metz, 4 aprilie 1913) cu sugestii privind cooperarea politică albano-română, aflată acum în fondul Bibliotecii Academiei Române, filiala Cluj-Napoca.

¹¹ G. Murnu către soția sa, Beatrice Murnu, din Viena, la 15/28 februarie 1913; „La Budapesta am stat patru zile. N-am fi stat acolo deloc, dacă nu ne-ar fi reținut acolo consulul nostru Derussi, care ne-a deschis un oarecare câmp de acțiune favorabilă pentru misiunea noastră. În afară de contactul cu presa (interviuri, informațiuni, articole) am putut vedea și unele personaje înalte. Ne-am prezentat prim-ministrului Lukács și lui Tisza, care ne-au asigurat de simpatiile lor pentru cauza noastră și ne-au promis sprijinul lor. Dl. Denrussi a fost de o nespusă gentilețe și a făcut tot posibilul ca să avem un succes; mi-a plăcut foarte mult, e un om simpatic și energic, cum sunt puțini dintre reprezentanții noștri în străinătate. Ne-a oferit o masă la dânsul, unde am facut cunoștință cu Dna. Derussi, o femeie foarte gentilă. Tot el mi-a dat scrisori de recomandaje către diplomați și publiciști din Viena. În Budapesta am venit în contact și cu mulți cunoscuți și prieteni de ai noștri. Am văzut, printre alții, pe părintele Bogoevici, pe Ciocan, pe Alexici, pe Moldovan etc. Dar acela care ne-a servit mai mult și ne-a făcut șederea la Pesta cât mai plăcută a fost Augustin Paul, vice-consulul și secretarul consulatului nostru. El ne-a însoțit pretutindeni și ne-a îndrumat în toate privințele cu o bunăvoință și o dezinteresare care ne-a obligat foarte mult. Ba mai mult, cu spiritul și glumele sale am uitat adeseori grijile noastre”.

matici romani, au fost incurajatoare României din capitala Austriei între care grupul deputaților bucovineni și unii vechi cunoscuți ai lui George Murnu, și-au arătat simpatia pentru cauza aromânilor, au căutat prilejuri de întâlnire și fraternizare, iar societatea *România jună* a studenților români din Viena a organizat o recepție la care a fost invitat ilustrul romanist Wilhelm Meyer-Lübke și s-au rostit discursuri¹².

¹² G. Murnu către soția sa, Beatrice Murnu, din Viena, la 15/28 februarie 1913: „Sosind la Viena, ne-am prezentat la legațiunea noastră, la ministrul E. Mavrocordat. Am făcut cunoștință cu tot personalul legațiunii, cu dl. Carp, fiul lui Petre Carp, și Ghermani, nepot al lui Menelas Ghermani, cu Moroianu, atașatul comercial și cu fratele lui Brăileanu, care e interpretul legațiunii, de asemenea și cu maiorul Eremia, atașatul militar. / Toți au fost binevoitori. Ministrul a intervenit la Ministerul de externe ca să ne primească. Din nenorocire, contele Berchtold, ministrul de externe, se afla bolnav și n-avem speranța că-l vom mai vedea în persoană. La intervenția legațiunii a rămas să ne primească șeful de secție, baronul Macchio, care e al doilea factor, pe lângă Berchtold, în acest minister. / Azi ne întâlnim la Cameră cu deputații români din Bucovina și acolo se va hotărî ce vom mai face. Ieri, conduși de dl. Carp, am fost la „*Neue Freie Presse*” și am stat vreo oră și jumătate în convorbiri cu un redactor. Convorbirile noastre au fost publicate azi în această foaie. Am mai vorbit și cu alți ziariști, în chestia noastră s-a făcut destul zgomot în ziare. Pot spune că chestiunea noastră a început să se popularizeze. Speranțe mari de reușită nu sunt. Toți au afirmat că e cam târziu; dacă am fi început campania noastră acum vreo 2-3 luni, ar fi fost cu totul altfel. Toți acuză pe bărbații de stat ai României, care n-au știut să pună problema Macedoniei. Noi tot nu desperăm și mergem înainte. Nu știu dacă vom rămânea pe aici mai mult. Se pare că de aici ne vom îndrepta spre Londra ...”. G. Murnu către tatăl său, preotul Ioan Murnu, din Viena, la 18 februarie/3 martie 1913: „Cu Macchio am stat de vorbă vreo trei sferturi de oră. I-am arătat situația și doleanțele noastre în chestiunea macedoromână. El a fost binevoitor și s-a arătat cunoscător al lucrurilor. Cât despre ideea autonomiei Macedoniei, în sensul conceput de noi, el a spus că aceasta e o idee nouă, care merită să fie luată în considerare. Ne-a promis că el va comunica tot ce am vorbit șefului său, Berchtold; noi considerăm că misiunea noastră e terminată aici și chiar mâne suntem hotărâți să plecăm spre Londra, unde e mai mare grabă. / În vremea asta ne-am întâlnit și ne-am consultat și cu alte personaje. Toate ziarele mai de seamă au scris de noi și cererile noastre. În special am vorbit cu redactorul de la „*Neue Freie Presse*”. Asemenea cu o mulțime de corespondenți de la cele mai mari ziare engleze și italiene. Cu unul Stend de la *Times* din Londra, foarte bine pus la punct și foarte priceput. El a examinat cu multă imparțialitate și luare aminte dorințele noastre. Ca concluzie ne-a spus că puterile pot lua măsuri efective pentru apărarea minorităților din Macedonia, constituind un fel de tribunal, din care să facă parte reprezentanții diferitelor puteri și a cărui sarcină să fie de a supraveghea și a garanta libera dezvoltare a naționalităților din Macedonia pe baze egale (aceasta se înțelege într-un teritoriu neutru, așa bunăoară cum l-am arătat noi pe hartă). / Deși ni s-a spus că acțiunea noastră e cam târzie, că trebuia să preparăm terenul acum 2-3 luni, noi avem credința că se poate face ceva pentru existența neamului nostru. Până când n-am vizitat toate capitalele statelor mari pentru a ne prezenta miniștrilor respectivi de externe nu putem ști rezultatul. Datoria noastră e să facem totul pentru ca, în cazul când nu se va putea face nimic, să fim cu conștiința împăcată. / Aici ne-am întâlnit cu mai mulți cunoscuți și am făcut noi cunoștințe. Ieri, duminică, am fost la biserica lui Boldea. A slujit un cleric din Cernăuți. Părintele Boldea, când m-a văzut, m-a sărutat. După slujbă am trecut într-o cameră alăturată de capelă, unde ne-am tratat cu un pahar de țuică. Părintele Boldea a albit și arată respectabil. A fost foarte bucuros când m-a văzut. La biserică am cunoscut pe generalul Lupu, pe un colonel Herbery, pe Dr. Ciurcu și mulți alții. / Astăzi seară, luni, se dă o serată din partea *României june*, studențimea română de aici, în onoarea noastră. Ia parte și vestitul romanist, profesorul de la Universitate Mayer-

La Paris, delegația aromânească a poposit între 21 februarie/6 martie și 1/14 martie 1913, trăgând alături de Operă, la Grand Hôtel, 12 Boulevard des Capucines, hotel de rangul întâi, cu „toate îndemănările”, între care lift, calorifer, seră și sală de lectură cu toată presa la dispoziție. La 25 februarie/10 martie 1913, emisarii Societății de Cultură Macedoromână s-au întâlnit cu Pompiliu Eliade, care le-a încredințat un studiu personal privitor la cererile României în problema Silistrei și a Macedoniei, cerându-le opinia asupra lui. Cu ajutorul ministrului României la Paris, Al Lahovari, fost ministru la Constantinopol și, ca atare, excelent cunoscător al „chestiunii aromânești”, delegația a obținut, pentru ziua de 27 februarie/12 martie 1913, o audiență la Jonnart, ministrul de externe al Franței¹³. În cursul audienței, George Murnu a fost acela care, timp de zece minute, a expus ministrului francez situația aromânilor, amenințați de schimbările iminente din Sud-Estul Europei și i-a solicitat sprijinul pentru interesele „singurului element latin din Peninsula Balcanică”. Jonnart a făgăduit acest sprijin, declarând că va da instrucțiuni corespunzătoare lui Paul Cambon, ambasadorul Franței la Londra; el și-a exprimat speranța că Anglia va susține și ea, la îndemnul Franței, interesele aromânilor. Înainte de plecare, George Murnu a ținut să atragă atenția asupra faptului că garanțiile pentru aromâni pe care aveau să le dea statele balcanice, garanții aduse în discuție de ministrul francez, nu vor fi niciodată sigure fără participarea efectivă a Marilor Puteri. Entuziasmat de amabilitatea inter-

Lübke, care are să vorbească. Am să vorbesc și eu... La legațiune am fost în câteva rânduri. Ministrul Mavrocordat ne-a primit foarte bine și chiar sâmbătă ne invitate la masă, acasă la el, dar noi, aflând că soția sa (sora doamnei Filipescu) era cam indispusă și fiind realmente foarte ocupați, am refuzat. În schimb am primit invitația secretarului legației, Nicalae Ghermani, nepotul lui Menelas Ghermani. Un tânăr foarte gentil și bogat (are moșii în țară), aducându-și aminte de originea macedoneană, a crezut de datorie să ne dea o masă la restaurantul Sacher. Au luat parte ministrul, atașatul militar, atașatul comercial și al doilea secretar Telemac (prieten cu Ary <pictorul Ary Murnu, fratele lui George Murnu n.n.>). A fost o masă boierească...”

¹³ George Murnu către soția sa, Beatrice Murnu, din Paris, la 26 februarie/11 martie 1913: „Jeri ne-am pomenit cu cartea de vizită a lui Pompiliu Eliade. Ne ruga să ne întâlnim la el, la hotel, aproape vis-à-vis de al nostru. Ne dăduse rendez-vous după orele opt seara la o cafenea cu muzică. Petrecuse mai multe luni la Cannes. Pregătise o lucrare. Ne-a arătat un studiu despre cererile României cu privire la Silistra și la Macedonia. Mi l-a dat să-l revăd și să-mi dau părerea. Ei sunt plecați de mult cu copiii din București. La moartea lui Haret n-au fost acolo. Pomenind pe răposatul ministru, D-na Eliade a început să plângă, atâta sânge rău i-a făcut moartea lui Haret. Dna. Haret stă singură și foarte amărâtă, deși au chemat-o să vină la ei, n-a vrut să plece din București... / Azi suntem la masă la ministrul nostru Lahovary, împreună cu Eliade și soția sa. Lahovary fusese ministrul nostru la Constantinopol și cunoaște foarte bine chestiunea macedoromână. Și a mai fost și la Viena, e un om foarte distins și cu pricepere pentru treburile diplomatice, la orele 12 1/2 suntem la el... / Ne-a anunțat că mâne suntem primiți de Jonnart, ministrul de externe al Franței. Închipuie-ți friguri! După răspunsul său și după ce vom vorbi și cu reprezentanți ai presei, suntem gata cu misiunea noastră la Paris”.

locutorului său, George Murnu ajunge un moment să creadă că „nabila cauză a aromânilor” va fi sprijinită deopotrivă atât de Tripla Înțelegere, cât și de Tripla Alianță¹⁴. Entuziasmul său era pripit. Chiar în ziua audienței, la 27 februarie/13 martie 1913, Edgar Mavrocordat comunica din Viena lui Titu Maiorescu că ambasadorul Franței în Austro-Ungaria „nu crede că dorința cuțovlahilor de a fi constituiți într-un stat-tampon autonom să aibă vreun sort de izbândă”¹⁵, iar la 1/14 aprilie 1913, de la Londra, Nicolae Mișu comunica premierului român că Franța și Rusia susțin Grecia în chestiunea frontierei sudice a Albaniei și, în consecință, incorporarea unui mare număr de sate aromânești la Grecia, soluție către care înclină majoritatea puterilor¹⁶.

Între 1/14 martie și 14/27 martie 1913, la Londra unde avea loc Conferința ambasadurilor în vederea soluționării crizei balcanice, s-a consumat etapa cea mai importantă, dar și cea mai dificilă a misiunii delegației aromânești. După ce a fost găzduită, în condiții excelente, la Hôtel Russel, în Russel Square, delegația a luat de îndată legătura cu Nicolae Mișu, ministrul plenipotențiar al României în

¹⁴ George Murnu către soția sa, Beatrice Murnu, din Paris, la 28 februarie/13 martie 1913: „Azi suntem în ajunul plecării noastre din Paris. Dar mai iatăi de toate să-ți vorbesc despre audiența noastră la ministrul de externe al Franței, Dl. Jonnart, audiență ce o așteptam de mai multe zile și care ne-a fost acordată miercuri 10 1/2 a.m. Deși departe de hotelul nostru, lângă Sena, ne-am dus în câteva minute cu automobilul. Am fost introduși într-o sală de așteptare, o sală impunătoare, frumos mobilată și decorată, unde am stat aproape o oră, întârziere care ne pusese pe gânduri. În sfârșit, șeful de cabinet anunță: „La délégation macédonourmaine”. Noi am intrat în cabinetul ministrului și în vreo zece minute am expus situația macedoromânilor, am arătat primejdia în care se găesc în umbra schimbărilor din Balcani, am formulat interesele noastre, făcând apel la generoasa Franță pentru singurul element latin din Peninsula Balcanică. / Ministrul francez, om în vârstă mijlocie, o figură simpatică, evident mișcat, mai întâi s-a scuzat că a întârziat, că ne-a făcut să așteptăm, apoi, intrând în miezul problemei, ne-a spus că Franța nu poate să facă decât să sprijine cererile noastre și că Dsa. va da personal instrucțiuni ambasadorului Franței la Londra, Cambon, ca să ne susție, ceea ce, crede el, va fi cu atât mai ușor, cu cât speră că și Sir Grey va fi de acord, dat fiind legăturile excelente dintre Franța și Anglia. De asemenea ne-a spus că, prezentându-ne la ambasadorul Franței, să-i precizăm pretențiile noastre, căci Dsa. e numit să ne ia apărarea la conferința ambasadurilor care va avea loc la Londra. / Când noi ne-am sculat să plecăm, Dl. Jonnart ne-a mai ținut câteva minute în picioare, vorbindu-ne foarte familiar. Venind vorba despre garanțiile ce vor avea de gând să ne dea statele balcanice pentru elementul macedoromân, i-am spus că aceste garanții nu vor fi niciodată sigure „sans participation effective des Puissances”. / Noi considerăm rezultatul acestei audiențe un succes, fiindu-ne drumul deschis, prin Franța, acolo unde ni se păreau porțile închise. De Tripla Alianță suntem siguri; era vorba să avem cu noi și Triplă Înțelegere, pe care sperăm s-o avem acum, grație bunăvoinței franceze ... / Ieșind pe stradă după audiență, parcă și Parisul îmi părea mai frumos ... În glasul ministrului am recunoscut generozitatea proverbială a Franței față de oprimați. / Azi am făcut cunoscut lui Lahovary rezultatul audienței noastre. Și Dsa. s-a bucurat și mi-a spus că și Jonnart a fost mulțumit de felul cum am pledat cauza noastră, căci și el se întâlnește ieri cu dânsul ...”.

¹⁵ *Cartea Verde*, nr. 110, p. 115.

¹⁶ *Cartea Verde*, nr. 129, p. 130-131.

capitala britanică, el însuși aromân de origine, cu care avea să colaboreze foarte strâns. De mare ajutor pentru delegați, ca interpret și ghid în capitala britanică, s-a dovedit a fi și tânărul diplomat, viitorul cărturar român și scriitor dialectal aromân Marcu Beza, cunoscut abia acum de George Murnu. Din nefericire, popasul la Londra al delegației aromânești a coincis cu sărbătorirea Paștelui în lumea creștină occidentală, ceea ce a întârziat organizarea unor întâlniri utile. Cu sprijinul lui Nicolae Mișu, delegația a avut până la urmă întrevederi cu toți ambasadorii marilor puteri, cu excepția celui al Rusiei, care era bolnav și a fost înlocuit de un consilier. După Paște, ea a fost primită cu asigurări de „simpatie” și de Sir Edward Grey, ministrul de externe britanic și președintele Conferinței ambasadorilor. Îndată după primirea delegației aromânești, este audiat de Conferință și ministrul Nicolae Mișu, pentru a expune vederile guvernului român în privința încorporării teritoriilor locuite masiv de aromâni din Pind în viitorul stat albanez. El ține să-i informeze imediat pe delegații aromâni de desfășurarea acestei audieri. Cu toate aceste dovezi de simpatie și cinstire, delegația aromânească s-a simțit mai curând dezamăgită de rezultatele activității ei la Londra. Mai mult și mai dureros decât oricând, ea a putut să-și dea seama de limitele capacității ei de influență asupra deciziilor marilor puteri. Pentru George Murnu a devenit acum limpede că autonomia Macedoniei este cu desăvârșire exclusă din calculul cercurilor politice europene, negocierile concentrându-se asupra problemei alipirii zonei Pindului la Albania ori la Grecia. Nu numai proiectul Societății de Cultură Macedoromână nu este însă acceptat de Conferința ambasadorilor, dar chiar rostul unor demersuri directe ale aromânilor pe lângă forul european este pus sub semnul întrebării. Conferința recomandă delegației aromânești să încredințeze guvernului român reprezentarea intereselor acestora¹⁷.

Sentimentele de oboseală, de frustrare, de amărăciune, de revoltă, exprimate de George Murnu în scrisorile de la Londra sunt explicabile. Totuși, fire robustă, el continuă să creadă că bătălia pentru cauza aromânească nu e definitiv pierdută. Asemenea guvernului român de altfel, el scontează pe conflictul iminent dintre aliații balcanici, prevestit de asasinarea regelui Greciei, imputabilă, după opinia sa, bulgarilor¹⁸. Foarte critic față de modul în care guvernul român și-a condus politica balcanică până în acel moment, judecată, potrivit lui, împărtășită și de membri ai corpului diplomatic român, George Murnu afirmă că România

¹⁷ Ministrul Plenipotențiar al României la Londra <N. Mișu> către Ministrul Afacerilor Străine <T. Maiorescu>, Londra, 14/27 martie 1913: „Toți ambasadorii le-au pus în vedere că este mai bine să încredințeze cauza lor guvernului român, care este ascultat în consiliul european și este mai în măsură a lua apărarea intereselor lor, prin prestigiul de care România se bucură și prin mijloacele de care guvernul regal dispune de a se ocupa de soarta conaționalilor săi din Peninsula Balcanică”, *Cartea Verde*, nr. 123, p. 126.

¹⁸ Regele George al Greciei a fost asasinat la 5/18 martie 1913, la Salonic.

ar trebui să profite mai bine, în viitor, de un atare conflict, pentru a-și impune voința. În sfârșit, cu oarecare naivitate, el se consolează cu gândul că soluția anexării zonei Pindului la Albania a fost concepută de delegația aromânească și că intervenția acestei delegații, apreciată de Edward Grey și de ambasadori, a determinat convocarea lui Nicolae Mișu pentru a expune „chestiunea aromânească” în fața Conferinței¹⁹. În realitate, audierea ministrului plenipoten-

¹⁹ Dau aici extrasele cele mai semnificative din cele trei scrisori adresate, din Londra, de George Murnu tatălui său, preotul Ioan Murnu. La 5/18 martie 1913, el scrie: „...Deși acum e a patra zi, încă n-am început colindările noastre. Ne-am prezentat la Dl. Mișu, care a și intervenit pentru a fi primiți de ambasadori și de Sir Grey. Credem că în 5-6 zile să isprăvim și aici. / Mișu ne-a întors vizita la hotel. Noi am tras la hotelul Russel, unul din cele mai bune de aici. Stăm pe etajul al 5-lea (mai e și al 6-lea) și plătim 6 shillingi (shillingul – 1 fr. 25 bani). Hotelul e luxos, are o sală de lectură și una de masă splendidă. Simți o nespusă plăcere când vezi ordinea și curățenia asta exemplară. Într-un asemenea local poți priimi și pe un prinț...” La 6/19 martie 1913: „Prea iubitul meu tată, astăzi e a șasea zi de când suntem în Londra și încă n-am putut face mare lucru. Mișu a intervenit să ne primească ambasadorii și Sir Grey. Cambon al Franței și Imperiali al Italiei o să ne primească chiar mâine. Dar cu ceilalți va fi mai greu. Sir Grey a răspuns că ne poate primi mâine, dar mai bine ne-ar primi marțea viitoare, adică după Paști. Nenorocirea e că suntem în ajunul Paștelui și ambasadorii pleacă pe câteva zile din Londra. Cei de aici se duc de obicei pe la țară, la vilele lor. Așa d<e> e<emplu> Sir Grey, care de altfel / e foarte ocupat cu Camera. De mâine, ce e drept, începem colindările noastre, dar ele vor fi în curând întrerupte din cauza acestor sărbători. Deci nu putem ști cât vom sta pe aici. Minimum ar fi până miercurea viitoare. Se poate întâmpla însă să fie nevoie ca să mai rămânem vreo zi-două și după aceea, căci poate nu toți ambasadorii ne vor primi până atunci. Așa că pierdem și vreme, pierdem și bani și cel puțin dacă ar fi perspectiva de-a face ceva în chestia românilor noștri. Autonomia Macedoniei este cu desăvârșire exclusă din calculul cercurilor politice de aici. Noi însă contăm pe un conflict al aliaților balcanici, lucru cu puțință după cele ce știm noi și după simptomele de până acum. Aseară a sosit știrea că regele Greciei a fost asasinat în Salonic. Bănuim că e mâna bulgărească la mijloc, cu toate că lucrul nu e confirmat până acum: chiar dacă nu e vorba de un omor politic în cazul de față, vor veni alte cazuri mâine și vor arăta prăpastia sufletească ce desparte pe aliați. De-ar fi însă România trează și pregătită ca să poată profita de un asemenea conflict! Până acum ea s-a arătat chineză în politica europeană – toată lumea râde și ne deplânge. Chiar reprezentanții noștri oficiali recunosc gafele politicii românești. Mișu e foarte gentil și afabil față de noi. Până acum ne-a făcut toate înlesnirile. La Legațiune e și un macedoromân – unul clisurean, Beza, care studiază pe aici de vreo trei ani și deci știe englezește și cunoaște Londra bine. El ne conduce prin oraș și ne pune în curent cu multe lucruri...” La 13/26 martie 1913: „Dragă tată, îți scriu în fuga condeiului, fiindcă e deja orele 11 1/2 seara și mâine dimineața, joi, la orele 6 1/2, trebuie să mă scol ca să plecăm spre Berlin. Începusem să scriu devreme, însă a venit Mișu între orele 8 1/2 – 9 1/2 acum seara și m-a întrerupt de la scris ... Mișu a venit să ne vadă și să ne comunice despre ceea ce a relatat în sânul conferinței ambasadorilor, unde a fost chemat chiar azi ca să expuie vederile României cu privire la Albania acum când e vorba de fixat hotarele acestei țări. / Detalii îți voi comunica la sosirea mea. A fost un mare bine că ambasadorii nu hotărâseră până acum să cheme pe reprezentantul țării ca să vorbească în această chestiune. / Noi preparasem deja terenul și chiar am grăbit chemarea lui Mișu. Coincidența sau conclucrarea a fost binevenită și de mare folos. Nu putem prevedea rezultatul definitiv, dar cred că se va putea face ceva bun. Noi am văzut pe toți reprezentanții puterilor; ieri, în sfârșit, am văzut pe Sir Grey, care ne-a declarat că avem toate „simpatiile sale”. Germanul și austriacul au fost cât se poate de binevoitori, precum de la sine se înțelege. Impresia noastră generală este că umbletele noastre n-au fost de prisos. Neamul nostru era necunoscut și oarecum abstract în ochii Europei prin faptul că el nu făcuse cunoscută voința sa

țiar român fusese obținută, cu greu, de aliații României, Austro-Ungaria și Italia²⁰.

Trecând la Berlin, la 15/28 martie 1913, delegația aromânească a fost asistată, ca pretutindeni, de reprezentantul diplomatic al României, ministrul plenipotențiar A. Beldiman, care a făcut ca ea să fie primită și ascultată cu bunăvoință, în ziua de 19 martie/1 aprilie 1913, de secretarul de stat von Jagow de la Ministerul de Externe²¹.

Ultima capitală vizitată de delegația aromânească, în urma unei decizii, se pare, de ultim moment, a fost Roma. Asistată de ministrul României, C. Diamandi, delegația a fost primită, la 5/18 aprilie 1913, de subsecretarul de stat la ministerul afacerilor externe, principele Scalea, apoi de însuși ministrul de externe italian,

proprie. Acum Europa <știe> că noi existăm și chiar dorim să avem o viață a noastră proprie. Nu ne îndoim că la punerea la cale a lucrurilor din Macedonia ce se va face în viitor se va ținea seama și de noi...". V. și nota 21.

²⁰ Audierea lui Nicolae Mișu în „chestiunea aromânească”, la 13/26 martie 1913, s-a datorat unui demers comun austro-italian, primit favorabil de Conferință abia la 6/19 martie 1913. Pentru România, a cărei reprezentare permanentă în Conferința ambasadorilor fusese cerută, în repetate rânduri, fără succes, încă din decembrie 1912, de aliații ei, Austro-Ungaria, Germania și Italia, această audiere era, mai curând, un gest compensatoriu și de curtoazie. Cf. M. D. Peyfuss, *Die aromunische Frage*, p. 118.

²¹ George Murnu către tatăl său, preotul Ioan Murnu, din Berlin, la 17/30 martie 1913: „Prea scumpul meu tată, v-am telegrafiat din Londra și v-am tot scris cărți poștale din diferite locuri – așa încât ați putut ști că acum mă aflu în Berlin. / În Londra „u hearsim” <în aromână, „am fiert-o”, „am bătut apa-n piuă” > cam mult. Ți-am scris care a fost motivul; au intervenit sărbătorile de Paști și-au oprit pe loc demersurile noastre. În schimb însă am văzut pe toți ambasadorii și pe Sir Grey. Joi dimineața am plecat din Londra și după vreo două ceasuri eram la orașul Douvre (Dover), port la mare, de unde ne-am îmbarcat în vapor. Călătoria pe mare a durat vreo ceas (pe când la venire de la portul francez Boulogne până la portul englez Folkestone a durat vreo ceas și jumătate). Marea a fost de astădată liniștită și n-am suferit ca la ducere. / La Calais n-am stat decât puțin. Am plecat de acolo cu trenul și după ameazi, trecând în Belgia, am sosit în Bruxelles. Acolo am văzut tot ce era vrednic de văzut în vreo două ore și noaptea am plecat spre Germania. Dimineața am stat vreo ceas în Köln (Colonia). Am văzut o parte din oraș și mai ales celebra catedrală-n stil gotic: e una din bisericile cari m-au impresionat mai mult nu numai prin frumusețea execuțiunii detaliilor și efectul întregului, ci și prin măreția interiorului. Din Colonia până la Berlin am făcut 9 ceasuri. Am admirat cu deosebire extraordinara prosperitate a Westfaliei: orașe industriale mari, splendide. La 3 1/2 eram la Berlin, unde am tras la hotelul „Monopol”, care se află în centru și e unul din cele mai bune. Ieri, sâmbătă, ne-am plimbat prin oraș și dimineața la 11 1/2 eram la Legațiunea noastră pentru a ruga pe ministrul nostru de aici, Beldiman, ca să intervie la Ministrul de Externe de aici, Dl. Jagow, să ne primească. Dar Dl. Beldiman la acea oră a participat la înmormântarea a unui personaj însemnat, așa că nu l-am găsit la Legațiune. Am lăsat vorbă să ne înștiințeze la hotel despre ora când ne poate primi. Comunicându-ne că ne poate primi la orele 6 p.m., ne-am dus la el și ne-am înțeles cu el asupra audienței. Ne-a asigurat că ministrul german ne va primi până luni seara. Cu Beldiman am vorbit vreo trei sferturi de ceas asupra chestiei noastre ca și asupra lucrurilor din România. Voia să știe și părerea noastră. Ne-a făcut bună impresie; e un om inteligent și priceput. / Dacă isprăvim mâne, luni, mai stăm încă o zi aici, și miercuri nădăjduim să ne întoarcem acasă. În cazul acesta e probabil că vom lua trenul accelerat prin Burdujeni, așa că joi spre seara putem fi la București...”

marchizul di San Giuliano. Gh. Carageani a publicat de curând fragmente din memoriul încredințat de delegația aromânească marchizului di San Giuliano, datat 19 aprilie 1913 și care se păstrează, împreună cu o hartă, în arhivele ministerului afacerilor externe al Italiei. Potrivit memoriului, soluția optimă a „chestiunii aromânești” ar fi crearea unei Macedonii autonome. Pentru că ea nu a fost însă pregătită din vreme, se preconizează, ca soluție alternativă crearea unui canton autonom aromânesc care să fie atașat într-un fel sau altul Albaniei. Argumentele în favoarea acestei propuneri sunt: importanța numerică a elementului aromânesc în zona Pindului (cca 70 000 aromâni), marea extensiune a teritoriului populat de ei, caracterul populației aromânești de masă omogenă compactă, vorbind aceeași limbă și având aceleași obiceiuri, neamestecată cu altă etnie, superioritatea culturală și materială a aromânilor asupra populațiilor învecinate, caracterul de unitate geografică naturală al spațiului locuit de aromâni, capacitatea lor de a-și întreține o administrație proprie, drepturile lor istorice decurgând din statutul de autonomie al Marii Vlahii existente aici în evul mediu, primejdia anihilării aromânilor după anexarea teritoriului respectiv la Grecia. Pentru a obține sprijinul Italiei delegația a făcut apel și la latinitatea comună²². Presa italiană a salutat cu entuziasm, se pare, aceste propuneri, astfel încât, deși foarte lucid în privința viitorului aromânilor în cadrul statelor naționale balcanice, George Murnu își regăsește încrederea în biruința finală a cauzei pentru care luptă²³.

Acțiunea diplomatică a guvernului român și misiunea delegației aromânești. Delegația aromânească a acționat, pe toată durata misiunii sale, ca reprezentantă a aromânilor cu sentimente naționale românești din Peninsula Balcanică, așadar ca exponentă a comunităților etnice românești, ce fuseseră recunoscute ca atare de Imperiul otoman și care-și vedeau acum situația periclitată de modificările politice din Sud-Estul Europei. Deși distinctă, acțiunea delegației aromânești nu putea să fie însă independentă de acțiunea guvernului României. Această delegație nu era emanația directă a comunităților aromânești din Peninsula Balcanică, ci a unui organism neguvernamental românesc, Societatea de Cultură Macedoromână din București, al cărui rol efectiv fusese și avea să rămână acela de organ consultativ pentru guvernul român în „chestiunea aromânească” și de mediator între statul român și aromâni. Guvernul român era acela care administra

²² Gh. Carageani, *Gli aromeni e la questione aromena nei documenti dell' archivio storico diplomatico del ministero degli Affari Esteri italiano (1891-1916)*, II, în „Storia contemporanea”, a. XXII, n. 4, agosto 1991, p. 653-654.

²³ George Murnu către fratele său Demeter Murnu, din Roma, la 14/27 aprilie 1913: „Mantegazza (ziaristul) cu care am vorbit mai deunăzi, a scris un articol călduros în acest sens într-o foaie de frunte de aici: el numește ideea noastră genială, fiindcă a înțeles importanța ei națională și politică. Cred că cercurile politice de aici vor da tot ajutorul pentru înfăptuirea acestui ideal. Știu că grecii se vor opune din răspuțeri, dar dacă puterile vor fi de acord, opunerea lor va fi de prisos...”.

întreaga rețea de școli și biserici românești pentru aromâni, de la bugetul statului român erau subvenționate toate aceste școli și biserici, reprezentanțele diplomatice românești din Imperiul otoman și din țările balcanice erau cele care apărau eficient interesele și aspirațiile aromânilor cu sentimente românești din Peninsula Balcanică, iar fără patronajul statului român o mișcare națională unitară a aromânilor în numele identității lor românești nu ar fi avut, cum s-a dovedit, sorți de izbândă²⁴. De altfel, atât George Murnu, cât și Iuliu Valaori erau membri ai unei Comisii specializate a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, a guvernului României, ce supraveghea buna funcționare a școlilor românești din Peninsula Balcanică. Nu de la aromânii care o adoptaseră, ci de la statul român care o inițiaseră era de așteptat reorientarea generală și adaptarea politicii românești în „chestiunea aromânească” la evoluția împrejurărilor balcanice²⁵.

Divergențele de vederi dintre Societatea de Cultură Macedoromână și guvernul conservator român în privința modalităților de abordare și soluționare, în noul context balcanic, a acestei chestiuni, reflectate și de scrisorile lui George Murnu, erau în fond divergențe asupra politicii externe a statului român între cetățeni ai acestuia și nicidecum expresia unei incompatibilități între aspirațiile politice ale aromânilor din Peninsula Balcanică, pe de o parte și ale românilor din România, pe de alta²⁶. Iată de ce, cu toată stăruința în apărarea proiectului unei *Macedonii a macedonenilor* și în pofida reproșului nedrept că el nu a fost susținut din vreme și energic de guvernul Maiorescu, delegația aromânească a înțeles că trebuie să-și

²⁴ „Fiind dat stadiul de dezvoltare al românilor din Balcani, care constituie o fază premergătoare a adevăratei renașteri a simțământului național și în care o mică minoritate numai din totalul macedoromânilor a luat cunoștința solidarității lor etnice cu noi, fiind dat acest stadiu, situația cea mai bună, cea mai prielnică pentru opera noastră de redășteptare etnică era domnia unui stat slab și tolerant, care să se arate totdeauna mai favorabil și mai simpatic propagandei românești decât celorlalte influențe. Domnia turcă reprezenta un asemenea stat și de aceea eram foarte sinceri partizani ai *statului quo* cu care interesele noastre naționale se acordau astfel” spunea Ion I. C. Brătianu în discursul său, rostit în Senatul României, în ședința secretă de la 15 mai 1913, în numele opoziției național-liberale și făcut public după încheierea conflictului balcanic, cf. *Dezbaterile Senatului*, anexă la „*Monitorul oficial*”, nr. 5, 11 decembrie 1913, p. 17.

²⁵ Pe plan local balcanic, opțiunile politice ale aromânilor au fost, în timpul crizei balcanice, destul de diverse. În general, aromânii cu sentimente românești au susținut constituirea unui stat albanez, cei cu sentimente grecești s-au opus. Cf. M. D. Peyfuss, *Die aromunische Frage*, p. 115-116, pe baza rapoartelor consulilor austrieci.

²⁶ Și alte cercuri ale opiniei publice românești au fost în divergență cu guvernul Titu Maiorescu în privința politicii sale balcanice. Dacă Partidul Național Liberal reproșa guvernului conservator pasivitatea și-l acuza, prin Ion I. C. Brătianu, că „a pierdut trenul”, adică momentul unei intervenții eficiente în criza balcanică, slavistul Ilie Bărbulescu, de pildă, propunea, în 1912, o alianță între România, Grecia și Serbia împotriva Bulgariei, cf. M. D. Peyfuss. *Die aromunische Frage*, p. 116-117.

subordoneze acțiunea aceleia a statului român, al cărui instrument de persuasiune și presiune diplomatică internațională a devenit, pledând pentru crearea unui canton aromânesc al Pindului în cadrul statului albanez.

În ultima scrisoare inedită, trimisă din timpul misiunii, de la Roma, fratelui său Demeter Murnu, la 14/27 aprilie 1913, George Murnu exprimă concentrat, foarte lucid și foarte amar, fără iluzii, spiritul în care a acționat și formulează o judecată globală asupra sensului și perspectivelor misiunii pe care a condus-o: „Noi am făcut tot ce am putut ca să salvăm pe ai noștri. Ideea noastră de a se crea o Macedonie autonomă e irealizabilă: nicăieri în cercurile politice europene n-a găsit ecou. Toți ne-au spus că e prea târziu. Puterile nu se mai pot amesteca în Balcani și lasă statele balcanice stăpâne pe situație. Ele se interesează numai de Albania și de conflictul româno-bulgar. Așa fiind, noi am fost siliți să cerem cel puțin garanții **sigure** pentru existența și dezvoltarea noastră națională în Macedonia. Dreptul acesta ne-a fost recunoscut din partea puterilor și ele ne-au asigurat că vor ținea seamă de el la aranjarea definitivă a lucrurilor din Balcani. Noi însă ne dăm seama bine de ce însemnează garanții, chiar sigure, pentru școlile și bisericile noastre cu deosebire sub greci. De aceea temerea alor noștri că sunt pierduți în cazul când nu se crează o Macedonie autonomă cu totul este îndreptățită. Dar ce putem face noi mai mult când nu avem la spatele nostru câteva sute de mii de baionete? De vină sunt cei din București cari n-au știut pune chestia la vreme – vinovăția lor o știe azi și o recunoaște oricine. Că România <a suferit> o înfrângere din cele mai jalnice nu încapă îndoială. Nu numai a părăsit în chip laș elemen<tul> macedoromân, pe care l-a legănat ani îndelungați cu speranțe, ci a pierdut interese mari naționale și s-a umilit în fața bulgarilor. / Dată fiind această fatalitate, noi ne-am gândit în tot chipul să găsim o soluție cât de puțin mulțumitoare a problemei noastre naționale. O singură ocazie s-a prezentat acum, când la Londra era vorba despre regularea frontierei sudice a Albaniei. Unii au cerut să treacă în Albania în mod oarecum necondiționat cât se poate mai multe comune aromânești. Eu știu, am toată convingerea că nici sub albaneji nu-i așteaptă pe aromâni vreun viitor mai bun. Albanezii vor fi și mai șoviniști decât ceilalți balcanici. Răul e la ei cu atât mai mare cu cât istoria lor e deplorabilă din toate punctele de vedere. Mă bucur foarte mult că se crează o Albania, dar nu pentru aromâni, ci pentru albaneji, care e un popor cu multe calități (calități pe care cu tata le-am admirat adeseori), precum și pentru echilibrul din Balcani. Mă doare numai că această Albania nu va fi destul de mare ca să poată rezista mai bine în viitor. În legătură cu Albania m-am gândit la o singură combinație pentru ai noștri (despre alta am scris și în „Luceafărul” înainte de-a pleca în străinătate) și anume să se creeze o provincie (un canton) cuprinzând pe românii din Pind și o parte cât s-ar putea mai mare din Macedonia, provincie care să fie exclusiv

rezervată elementului aromân în fruntea căreia să fie un prefect aromân și cu o biserică autonomă românească; legătura ei politică cu Albania să fie bunăoară o uniune personală, constituind astfel în miniatură o Austro-Ungarie. În sensul acesta am lucrat și la Londra și aici. Ideea a fost primită și e posibil, mai ales dacă cei din țară vor stărui și vor lucra în mod serios, e posibilă realizarea ei. Nici nu există alt mijloc de scăpare de criza prin care trece aromânismul. Dacă se crează această provincie, cred că ai noștri vor găsi în ea cel mai bun refugiu. Mai ales fiindcă sper că în acest caz se va face tot ce e cu putință pentru concentrarea aromânilor”.

Guvernul Titu Maiorescu a militat efectiv și stăruitor, pe plan diplomatic, în favoarea soluționării „chestiunii aromânești” prin anexarea zonei Pindului la Albania. La 9/22 martie 1913, Titu Maiorescu dă dispoziție lui Nicolae Mișu, ministrul plenipotențiar al României la Londra, să „ceară <Conferinței ambasadurilor> ca numeroasele comune macedo-române din Pind, între Samarina și Meșova, să fie încorporate la Albania”. El îi recomandă să insiste ca „în toate localitățile unde românii sunt în majoritate, limba administrativă să fie română, tot așa în bisericile și școlile românești: principiul general va trebui să fie înscris în Constituția Albaniei”²⁷. La 13/26 martie 1913, ministrul plenipotențiar al României la Londra, conformându-se dispoziției primite, raportează că a cerut ca „regiunile dintre Ianina, Meșova, Grebena și muntele Gramos, până la Koritza, cuprinzând 36 de sate și târguri românești, cu o populație de mai mult de 80 000 de locuitori să fie încorporate la Albania. Pentru protecția individualității acestor români, Marile Puteri vor trebui să garanteze prin tratatul care va înlocui tratatul de la Berlin și prin Constituția albaneză, autonomia administrativă comunală și, pe cât posibil, politică a acestor români, întrebuintarea limbii românești în administrație, în școli și biserici, recunoașterea unui șef spiritual român, cu facultatea pentru guvernul român să întreție, ca în trecut, instituțiunile de cultură românească, fără nici o restricțiune”²⁸.

În *Pro-Memoria* remis la Foreign Office, în urma convorbirii cu Sir Edward Grey, la 14/27 martie 1913 același Nicolae Mișu, după ce își exprimă, în numele guvernului României, mulțumirea pentru crearea statului albanez, reia ideile amintite privitoare la statutul românilor din cuprinsul lui. El reamintește, făcând și o incursiune în istoria recentă, că „cele două versante ale Pindului de la muntele Gramos până la Agrafa, sunt ocupate în majoritate de români. O parte a acestei populațiuni a fost anexată Greciei, după Tratatul de la Berlin. Românii au protestat atunci contra acestei anexări. Ar fi nedrept să se permită din nou despărțirea

²⁷ *Cartea Verde*, nr. 120, p. 122.

²⁸ *Cartea Verde*, nr. 121, p. 123.

trunchiului compact românesc și să-l anexeze la alte state decât Albania. România este de părere că individualitatea lor națională va fi mai bine păstrată într-un stat albanez independent, sub garanția și contractul Marilor Puteri, ale cărui granițe ar trebui fixate într-un mod nediscutabil, pentru a se evita în aceste ținuturi tulburări în viitor”. În acest sens, „Guvernul român consideră că cele mai bune granițe naturale pentru Albania de sud ar fi munții Zagorei (Mitchikeli și Papingo); valea râului Inachos până la confluența cu râul Arta (Arachtos), până la izvorul acestui râu la Jug (Zygos); de aici la Metzovo și urmând granița actuală a Greciei, până la râul Venetiko și de aci până la confluența sa cu râul Bistritza (Aliakmon-Indje-Sou), să urmeze cursul Bistritzei spre Darda, Gramoste, Koritza până la lacul Prespa”. Astfel trasate, frontierele Albaniei de sud ar fi cuprins populație română, musulmană (români-mahomedani-Vlahades), albaneză și o minoritate greacă²⁹.

Titu Maiorescu era atât de convins că e util să lege soarta aromânilor de aceea a viitorului stat albanez, încât nu a luat în considerare nici una din ofertele Atenei de a garanta drepturile aromânilor cu sentimente naționale românești, în schimbul încheierii unei alianțe formale româno-grecești împotriva extinderii teritoriale excesive a Bulgariei sau numai în schimbul recunoașterii de către România a extinderii Greciei și nu a Albaniei în zona Pindului³⁰. Chiar atunci când, din inițiativa Franței, Angliei și a Rusiei, reprezentanții Marilor Puteri au

²⁹ *Cartea Verde*, nr. 122, p. 123-125.

³⁰ La 2/15 mai 1913, ministrul grec la București, A. D. Papadiamantopoulos comunică lui Titu Maiorescu că guvernul elin este gata să dea libertate de funcționare în limba macedonoromână bisericilor și școalelor din regiunile ce vor fi anexate de Grecia și întreabă dacă guvernul român este dispus să încheie o alianță cu Grecia împotriva Bulgariei. Maiorescu amână răspunsul până la pronunțarea mediațiunii de la Sankt Petersburg și raportează regelui, cf. *Cartea Verde*, nr. 134, p. 136-137. La 10/23 mai 1913, Papadiamantopoulos revine cu aceeași ofertă în schimbul acordului României ca aromânii de pe ambele versante ale Pindului să fie atribuiți Greciei; Maiorescu amână răspunsul sub motivul reglării parlamentare a Protocolului de la St. Petersburg, dar comentează în jurnalul său personal propunerea: „Ho! ho! Grecul obraznic”, cf. *Însemnări politice*, p. 110. La 26 mai/8 iunie 1913, Papadiamantopoulos propune o alianță formală cu România și Turcia contra Bulgariei, Maiorescu amână răspunsul până la înțelegerea balcanicilor între ei, informează pe ministrul Austro-Ungariei, Fürstenberg, cf. *Însemnărilor politice*, p. 120 și raportează regelui, cf. *Cartea Verde*, nr. 137, p. 139-140. La 25 iunie/8 iulie, Teotoki propune lui Maiorescu o alianță politică sau măcar o convenție militară, Maiorescu amână alianța invocând reminiscențele și simptomele urilor între cuțovlahi și greci, dar va susține conlucrarea militară și ia măsuri în acest sens, cf. *Însemnări politice*, p. 131. La 28 iunie/11 iulie 1913, a doua zi după intervenția militară română în Bulgaria, ministrul român la Atena, Filodor, este asigurat de Venizelos că Grecia va permite subvenționarea școlilor pentru aromâni de către România; premierul grec deplânge greșelile făcute în „chestiunea aromânească” de Grecia în trecut, cf. *Cartea Verde*, nr. 197, p. 206. Iar la 18/31 iulie 1913, la București, consecvent cu anterioarele sale propuneri, Venizelos făgăduiește lui Maiorescu orice înlesniri pentru cuțovlahi, crede ca și acesta într-o cooperare politică și administrativă a lor cu grecii, cf. *Însemnări politice*, p. 149.

sondat guvernul român asupra posibilității de a incorpora totuși zona de maximă densitate aromânească a Pindului Greciei, întrucât ea se oferise să garanteze drepturile aromânilor la cultivarea individualității lor românești³¹, Maiorescu a exclus categoric, prin telegrama sa din 4/18 iunie 1913 către ministrul plenipotențiar Mișu, această posibilitate: „Instrucțiunile Dvs. pentru românii de la Pind nu pot fi schimbate. Între România și Grecia nu sunt discuții în această privință. Incorporarea la Albania este cea mai bună garanție pentru macedoromâni, dacă constituirea unei Macedonii autonome este imposibilă. România nu poate să părăsească punctul său de vedere”³².

Stăruința lui Titu Maiorescu de a include cu orice preț pe aromânii din Pind în viitorul stat albanez nu a fost încununată de succes. La propunerea ministrului de externe britanic Edward Grey, președintele ei, Conferința ambasadurilor a amânat *sine die* rezolvarea problemei graniței albaneze, încredințând unei comisii speciale mixte cercetarea oficială a situației etnice din zonă; de altfel, starea generală de spirit a Conferinței era mai curând favorabilă Greciei³³, în beneficiul căreia avea să fie tranșată această problemă teritorială după primul război mondial. Rămâne un fapt că, în speranța unui mai bun tratament din partea Albaniei față de aromâni, dezmințită de naționalismul albanez îndată după primul război mondial, guvernul conservator român condus de Titu Maiorescu a lăsat să treacă ocazia de a obține din partea Greciei, partenerul firesc al României și pe acest teren, garanții formale temeinice pentru libera dezvoltare a conștiinței naționale românești la aromânii din cuprinsul acestui stat.

Tripla Alianță și soluționarea „chestiunii aromânești” în cadrul statului albanez. Atât renunțarea guvernului Maiorescu la ideea creării unei Macedonii a macedonenilor, cât și neinspirata sa opțiune pentru încorporarea teritoriilor locuite masiv de aromâni în statul albanez au fost determinate nu neapărat de mai vechi resentimente și prejudecăți negative față de Grecia, nici de inițiative ale cercurilor balcanice sau bucureștene aromânești, ci de scrupulul premierului de a se încadra în strategia politică generală a triplei Alianțe, la care România aderase. După ce au salutat cu deosebită satisfacție comunicarea confidențială a guvernului român potrivit căreia crearea unei Macedonii independente nu intră în programul acestuia, Germania, Austro-Ungaria și Italia, susținătoare ale creării unei Albanii cât mai mari, favorabile lor, au încurajat speranțele României în rezolvarea „chestiunii aromânești” prin încorporarea Pindului în Albania. Mai mult chiar, sprijinind candidatura prințului de Wied, nepotul reginei Elisabeta a României, la

³¹ Londra, 2/15 iunie 1913, Telegrama ministrului plenipotențiar al României la Londra <N. Mișu> către Ministrul Afacerilor Străine <T. Maiorescu>, *Cartea Verde*, nr. 146, p. 147-148.

³² *Cartea Verde*, nr. 150, p. 150.

³³ Mișu către Maiorescu, Londra, 5/18 iulie 1913, *Cartea Verde*, nr. 221, p. 222.

tronul noului rega , ele au sugerat că, în aceste împrejurări statul român ar putea avea în v'itor un cuvânt hotărâtor de spus în lumea balcanică³⁴.

O mărturie inedită din arhiva personală a lui George Murnu confirmă și ea cât de departe mergea imaginația unor reprezentanți ai opiniei publice, dacă nu chiar officioși ai cercurilor guvernamentale germane, în privința apropierii politice albano-române. La 4 aprilie 1913, consilierul superior guvernamental Emil Kayser din Sablon bei Metz îi adresează o scrisoare lui George Murnu, despre a cărui călătorie în Europa, împreună cu Iuliu Valaori și Nicolae Pagahagi, în sprijinul cauzei aromânești era perfect informat din presă și-i propune constituirea, spre binele albanezilor, aromânilor și al Europei întregi, a unui stat federal nu doar albano-aromânesc, ci de-a dreptul româno-albanez. Kayser vede posibilă o „uniune personală” a Albaniei cu România, sub scepstrul „înțeleptului și curajosului rege Carol”. El socotește că o asemenea idee ar trebui să aprindă nu numai inimile tuturor românilor, dar și pe ale germanilor. România ar putea astfel să joace un rol european major în Peninsula Balcanică, contribuind la pacificarea acesteia, spre satisfacția întregii lumi civilizate³⁵. M-am referit mai sus și la

³⁴ La 8/21 iunie 1913, ministrul Austro-Ungariei la București, prințul Fürstenberg, îi vorbește premierului Titu Maiorescu despre candidatura prințului de Wied la tronul Albaniei, cf. *Cartea Verde*, nr. 153, p. 153 și Titu Maiorescu, *Însemnări politice inedite*, p. 123-124. M. D. Peyfuss, *Die aromunische Frage*, p. 116-119, se referă la documente din arhivele austriece care dovedesc că Austro-Ungaria și Italia au susținut includerea Pindului în statul albanez și garantarea drepturilor aromânilor la păstrarea individualității lor românești cu sprijinul României, în acord cu regele Carol I, încă de la sfârșitul anului 1912.

³⁵ Emil Kayser, Oberregierungsrat către George Murnu, din Sablon bei Metz, la 4 aprilie 1913 (Pe plic: Abs Oberregierungsrat Kayser, Sablon bei Metz/Seiner Hochwohlgeboren/dem Herrn Professor Murnu/Bukarest/Rumänien): „Sehr Geehrter Herr Professor! Den Tagesblättern entnehme ich die Nachricht daß Sie im Verein mit den Herren Professoren Valaori und Papahagi die Regierungen der europäischen Staaten für das Schicksal Ihrer Kutzowalachischen Stammengenossen zu interessieren suchen. / Ich möchte Ihnen einem Gedanken unterbreiten, deren Verwirklichung den berechtigten Wünschen der Kutzowalachischen Bevölkerung gerecht würde und zugleich geeignet wäre, die Ansprüche Rumäniens auf Berücksichtigung bei der bevorstehenden Neuverteilung der Machtverhältnisse auf dem Balkan zu befriedigen. / Was ich empfehle, ist eine Personal-Union Rumäniens und Albanien und Angliederung möglichs zahlreicher Kutzowalachischer Niederlassungen an den albanischen Staat. / Rumänien und Albanien unter dem Szepter des weisen und tapfern Königs Carol! Wäre das nicht ein Ziel, für das sich jedes rumänischen Herz begeistern müßte, und ich füge gern hinzu, das auch ein deutschen Herz höher schlagen lassen würde in der Freude über die Erstarkung des befreundeten rumänischen Staates. / Ich meine, der Gedanke müßte sich bei den Freunden eines starken Rumäniens und der Kultureller erhebung des rumänischen Gesamtvolkes eine warm Aufnahme sichern und ich meine weiter, zu den Freunden Rumäniens müßte sich ganz Europa, ja die ganze Kulturwelt gesellen Verheiße dieser Gedanke doch nicht nur die Befriedigung der Wünsche eines Staates und eines Volkes, die sich eine geachtete Stellung als Träger einer hohen Selbständigen Kultur zu schaffen gewußt haben, sondern auch die Herstellung des Gleichgewichts auf dem Balkan und damit die Beruhigung Europas! Ich würde mich freuen,

entuziasmul cu care publicistul italian Vico Mantegazza, un specialist în chestiuni balcanice, a salutat ideea creării unui stat albano-aromânesc.

Dezamăgiri și iluzii aromânești. Demersurile delegației aromânești în capitalele europene nu au avut rezultate spectaculoase. Conducătorul ei, George Murnu, era cel dintâi convins de acest lucru, dar se mângâia cu sentimentul de a-și fi îndeplinit o datorie și de a fi atras atenția lumii politice asupra neamului său. „Impresia noastră generală este că umbletele noastre n-au fost de prisos. Neamul nostru era necunoscut și oarecum abstract în ochii Europei prin faptul că el nu făcuse cunoscută voința sa proprie. Acum Europa <știe> că noi existăm și chiar dorim să avem o viață a noastră proprie. Nu ne îndoim că la punerea la cale a lucrurilor din Macedonia ce se va face în viitor se va ținea seamă și de noi” scrisese el, la 13 martie 1913, din Londra, tatălui său. Adevărul este că, dacă până la izbucnirea conflictului dintre membrii coaliției anti-otomane, Grecia, Bulgaria și Serbia, „chestiunea aromânească” figurase la loc de frunte în declarații, oferte și protocoale diplomatice, fiecare dintre aliați încercând să obțină, în schimbul angajamentului de a respecta drepturile câștigate ale aromânilor, ieșirea României din neutralitate în avantajul său, după intervenția neașteptată a României în conflict, ea a trecut cu totul în umbră în favoarea chestiunii Cadrilaterului. Nu pentru că nu ar fi avut cunoștință de aromâni, ci pentru că rațiunea de stat dicta astfel, România însăși considera că nu este oportun să țină seama prea mult de aromânii pe care-i antrenase în urmă cu decenii într-o amplă mișcare romantică de renaștere națională, în numele originii și ființei lor românești.

Idealul utopic al constituirii, sub garanții internaționale, a unei autonomii politice aromânești în Peninsula Balcanică, fie în cadrul unei Macedonii a macedonenilor, fie sub forma unui stat federal albano-aromânesc, fie chiar sub forma unui stat aromânesc pur și simplu a continuat să domine spiritele unor cercuri aromânești până foarte târziu și să inspire inițiativele de politică balcanică ale Societății de Cultură Macedoromână. În ce-l privește, în pofida tuturor înfrângerilor și dezamăgirilor încercate, George Murnu, bardul național al aromânilor, nu a încetat niciodată să creadă în acest ideal și să militeze pentru el, împotriva oricăror considerente de realism politic, așa cum am arătat, folosind piese inedite din arhiva sa personală, cu alt prilej³⁶.

wenn meine Anregung die Sympathie der von Ihnen vertretenen Kreise fände, und bitte Sie, diese Zeilen als ein Zeichen der Hochachtung zu betrachten, welche ich für Rumänien und seinen König empfinde. / Mit der Versicherung vorzüglicher Verehrung bin ich / Ihr sehr ergebener / E Kayser / Oberregierungsrat”.

³⁶ În comunicarea *George Murnu – propagandist al cauzei românești (Paris, 1917-1919)*, susținută public la sesiunea științifică a Institutului de Studii Sud-Est Europene din București, la 23 noiembrie 1988. Îmi propun să reiau, pe baza unei documentații mai ample, această temă.

AROMÂNII ȘI RELAȚIILE CULTURALE ROMÂNNO-OTOMANE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

MARIA PETRE

După stabilirea relațiilor dintre România și Imperiul otoman, în septembrie 1878, și trimiterea primului ministru extraordinar și plenipotențiar la Constantinopol, Dimitrie Brătianu, se înființează pe lângă legație consulatele de la Constantinopol, Salonic, Adana, Smirna, Teheran și ulterior Monastir și Ianina.

Profitând de evoluția bună a relațiilor politice dintre cele două țări, diplomații români acreditați la Constantinopol, având sprijinul guvernului român, au dus pe lângă autoritățile otomane o politică de susținere culturală a importantului număr de aromâni grupați îndeosebi în Macedonia, Epir și Albania. S-a militat în primul rând pentru acordarea de drepturi civile pentru aromâni, asigurarea dreptului de folosire a limbii materne în școală și în biserică, recunoașterea inspectorilor și revizorilor școlari precum și înființarea unei mitropolii române care să coordoneze activitatea bisericilor române din imperiu.

Eforturile comunităților aromâne de a-și păstra identitatea culturală sub presiunea propagandei grecești ce atrăsese de partea ei un număr important de aromâni, îndeosebi în zonele urbane, au fost sprijinite de statul român prin susținerea materială a școlilor și bisericilor române, prin pregătirea personalului didactic și clerical, prin construirea de localuri de școli, biserici, capele și cimitire, prin susținerea elevilor și studenților aromâni pregătiți în România și la Constantinopol.

În anul 1900, existau în Imperiul otoman peste 100 de școli primare și 5 școli secundare române și peste 30 de biserici în care slujba se oficia în limba română. Autoritățile otomane au intervenit pe lângă Patriarhul de la Constantinopol să permită preoților comunităților aromâne să officieze slujba în limba română, însă nu au permis înființarea unei mitropolii române sau a unui episcopat, așa cum aveau bulgarii și sârbii din imperiu.

Primit în audiență de sultan în aprilie 1897, ministrul României la Constantinopol, Trandafir Djuvara, însoțit de ministrul român al justiției, Al. Djuvara, i-a propus acestuia construirea unei moschei în București cu cheltuiala statului român și îmbunătățirea situației musulmanilor din Dobrogea în schimbul recunoașterii

unui șef religios pentru aromânii din imperiu. Guvernul otoman refuza însă sub pretextul că era greu să aprobe crearea unei noi biserici în stat¹.

În ciuda acestor nerealizări, relațiile culturale ale celor două țări continuă. În 1898 cunoscuta cântăreață română Hariclea Darclée dă o serie de reprezentații în teatrul Palatului și este decorată cu ordinul Chefakat².

Statul român continuă în toată această perioadă subvenționarea școlilor și bisericilor române și îmbunătățește modul lor de administrare. După stingerea conflictului dintre inspectorul Apostol Mărgărit și o parte a personalului didactic, administrația lor este pusă sub conducerea Legației de la Constantinopol și a consulatelor de la Salonic, Monastir și Ianina. Sunt numiți noi revizori școlari care controlează activitatea școlilor române din imperiu și intervin la autoritățile locale pentru obținerea autorizațiilor de funcționare. În anul școlar 1903-1904 au funcționat în Imperiul otoman 84 de școli primare române repartizate astfel în cele 4 circumscripții: 10 în Albania, 26 în Bitolia, 25 în Epir și 23 în Salonic, cu un număr total de 3 500 de elevi pregătiți de 110 institutori și institutoare. Situația școlilor secundare române era următoarea: Liceul român din Bitolia condus de Adam Coe, avea 100 de elevi bursieri, pregătiți de 16 profesori, Școala normală-profesională de fete din Bitolia avea 40 de eleve bursiere și 9 profesoare, Școala comercială din Salonic avea 47 de elevi, dintre care 40 bursieri, pregătiți de 8 profesori și 2 maeștri, iar Școala comercială din Ianina avea 55 de elevi, dintre care 40 bursieri și 9 profesori.

Bisericile în care se oficia în limba română erau: Pleasa, Nicea, Șipsca, Elbasan și Moscopole în circumscripția Albania, deservite de 5 preoți; Crușova, Gopeși, Hrupiștea, Ohrida, Vlaho-Clisura în circumscripția Bitolia, deservite de 11 preoți; Abela-Grebena, Perivole-Grebena și Turia în circumscripția Epir, deservite de 5 preoți; Doliani, Lumnița, Huma, Lunguța, Osani, Murihova, Livezi, Cupa și Fetița în circumscripția Epir, deservite de 22 de preoți. Pentru școlile primare și secundare române, pentru preoți și bursierii aromâni din țară și de la Constantinopol, statul român a alocat, în anul școlar 1903-1904, 335 000 de lei³.

Studentii aromâni care au studiat la București în anul 1902-1903 au fost: E. Profirescu la teologie, Virgiliu Apostolescu și Tache Duce la medicină, Mihail Nicolesco la arhitectură, Steriu Șunda la farmacie, D. Seadima la științe. De asemenea, studiau dreptul la Constantinopol: N. Tacit, G. Badralexi și Dimitrie

¹ Nicolae Ciachir, *Contribuții la istoricul relațiilor româno-turce (1878-1914)*, în A.D.I.R.I., 1970, nr. 5, p. 17.

² *Ibidem*.

³ Arhivele Naționale Istorice Centrale, București, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 349/1903, vol. I, f. 50-75.

Gaga, iar la Galata-Serai elevii: D. A. Papahagi, D. G. Civica, Petru Cociu Leca, George M. Leonidi și Al. Seymery⁴.

Din raportul viceconsulului G. C. Ionescu din Bitolia, rezultă că scopul urmărit prin acordarea bursei la Constantinopol, de a pregăti tineri aromâni care să ocupe funcții superioare în Imperiul otoman, n-a fost atins decât în mică măsură. Numai doi dintre bursieri au obținut licența în limba turcă, Iogu și C. Metta, ceilalți care au avut burse la Galata Serai, pentru că limba turcă era grea, s-au înscris la secția franceză, iar cei care au avut burse pentru Facultatea de Drept din Constantinopol, n-au luat examenele, necunoscând limba turcă, și au venit la București. De aceea, începând cu anul 1903-1904, au fost suspendate aceste burse și au fost acordate la 5 absolvenți merituoși ai Liceului român din Bitolia, ca să urmeze doi ani la Liceul turcesc din localitate, să-și însușească limba turcă și apoi să meargă la Facultatea de Drept din Constantinopol⁵.

Puternica răscoală din Macedonia din vara anului 1903 și noua organizare a provinciei condusă de Hilmi pașa, asistat de doi delegați, unul din partea Rusiei și unul din partea Austro-Ungariei, cu o jandarmerie reorganizată de un general italian și încadrată cu ofițeri străini, a dus la schimbarea atitudinii autorităților otomane și la stoparea parțială a abuzurilor⁶.

În această conjunctură Imperiul otoman dezvoltă relațiile politice cu România, iar sultanul îi promite în 1905 ministrului român la Constantinopol, Alexandru Lahovari, că va recunoaște toate doleanțele aromânilor, dar îi este greu să semneze o iradea definitivă. Alexandru Lahovari sugerează ministrului de externe român, pentru a-l convinge pe sultan, să ceară intervenția ambasadei germane⁷.

În februarie 1905 se deschidea Consulatul român de la Ianina, iar în martie același an aveau loc crimele de la Negovan, comise de greci, cărora le cădeau victime preoți și membri ai comunității aromâne. Profesorii N. Tacit și Andrei Balamace, revizori ai școlilor române, aflați în inspecție în vilaetul Ianina, au fost arestați de valiul Osman Pașa la instigația grecilor. Ministrul Alexandru Lahovari a adresat guvernului otoman un ultimatum și a cerut eliberarea profesorilor arestați și promulgarea unei iradele în care să se recunoască formal naționalitatea aromână, cu toate drepturile celorlalte naționalități din imperiu.

Sultanul, constrâns de amenințarea ministrului român că va părăsi postul în termen de 10 zile, dădea la 9 mai 1905 iradeaua prin care recunoștea și permitea

⁴ Idem, dosar 582a/1902, f. 1-2.

⁵ Idem, dosar 349/1903, vol. I, f. 73-79.

⁶ Velichi N. Constantin, *Imperiul Otoman și Statele din Balcani între 1878-1912*, în „Studii și articole de istorie”, XV, 1970, p. 173.

⁷ Nicolae Ciachir, *op. cit.*, p. 19.

constituirea comunităților aromâne în Imperiul otoman. Aromânii își puteau alege muhtari conform regulamentelor în vigoare, puteau face parte din consiliile de administrație, autoritățile otomane înlesneau profesorilor numiți de aceste comunități inspectarea școlilor române. Iradeaua decreta libera folosire a limbii române în biserici și în școli și o teșcherea a Ministerului de Justiție și Culte, adresată la 10 mai 1905 Patriarhului Ecumenic de la Constantinopol, atrăgea atenția că aromânii nu mai puteau fi împiedicați să officieze slujba religioasă în limba lor⁸.

Succesul obținut prin iradeaua din 9 mai 1905, deși parțial, întrucât nu prevedea înființarea unei mitropolii române, a dat baza legală organizării și întăririi comunităților aromâne, care, sprijinite material de statul și diplomația română, vor dezvolta în continuare școlile și bisericile române din imperiu.

Astfel se înființa la Constantinopol o școală primară română cu 70 de elevi și eleve, condusă de I. D. Hondrosion și un internat universitar român condus de N. Papahagi, care avea, în 1908, 20 de studenți bursieri.

În anul școlar 1908-1909 funcționau în Imperiul otoman 99 de școli primare române repartizate astfel: 25 în circumscripția Bitolia, 15 în circumscripția Corița-Elbasan, 15 în circumscripția Grebena-Elasona, 9 în circumscripția Ianina, 17 în circumscripția Salonic, 9 în circumscripția Veria și 9 în circumscripția Kosovo. De asemenea în 43 de localități slujba religioasă se oficia în limba română⁹.

Dintre cei 43 de bursieri aromâni din anul 1908 amintim pe: Pericle Papahagi, Nusi Tuilliu, Theodor Capidan la Facultatea de Litere din Lipsca, Andrei Glavina la Școala normală superioară din Triest, G. Nicolau la Facultatea de Litere din Florența, G. Staca la Facultatea de Litere din Praga, G. Tulliu la Facultatea de Farmacie din Geneva, Elena Orăscu, N. Badnaveli, G. Balodima, Anastase Zega la Facultatea de Medicină din București, N. Muzaca, Marcu Beza, Constantin Noe la Facultatea de Litere din București, Maria Papagheorghe la Conservatorul din București, Munip Demirgean Efendi la Facultatea de Teologie din Constantinopol¹⁰.

Pentru anul școlar 1908-1909 statul român a alocat suma de 870 000 de lei pentru școlile și bisericile române din Imperiul otoman. Ele erau conduse de Legația României la Constantinopol și de consulatele de la Salonic, Monastir și Ianina și erau controlate de inspectorii N. Tacit, N. Bataria și revizorii Andrei Balamace, Xenofon Capsali și G. Cionga.

În expunerea de motive la proiectul de buget pe anul școlar 1908-1909, cei doi inspectorii argumentau mărirea subvențiilor pentru salariile institutorilor și profesorilor prin scumpirea traiului și a chiriilor și pentru: „răsplătirea muncii

⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale, București, fond Kretzulescu, dosar 831, f. 62.

⁹ Ibidem, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 2 944/1908, f. 73-106.

¹⁰ Ibidem, f. 102-103.

acestor institutori merituoși și devotați, care în aceste timpuri grele prin care trece mișcarea noastră culturală, au stat neclintiți și cu curaj la locurile lor, au luptat din răspuțeri pentru înaintarea cauzei românești, îndeplinindu-și datoria cu zel, sârguință și de multe ori chiar cu sacrificiul vieții lor”¹¹.

În ceea ce privește salariile preoților, în expunere se arăta că datorită luptei dintre propaganda religioasă greacă și română, enoriașii s-au obișnuit să nu mai plătească nimic preoților pentru slujbe, aceștia întreținându-se numai din subvenția primită de la statul român¹².

Cu toate greutățile întâmpinate din partea autorităților otomane, care amânau acordarea autorizațiilor de funcționare pentru școlile române, sub presiunea și influența grecilor, cu toate prigonirile religioase suportate din partea clerului grec, precum și din cauza divergențelor ce existau între membrii comunităților aromâne, provocate îndeosebi de grecomanii, mișcarea culturală a aromânilor a continuat să se dezvolte la începutul secolului al XX-lea.

Atenția acordată de statul român problemei culturale a aromânilor din Imperiul otoman, manifestată permanent în legăturile politice, economice și culturale dintre cele două țări, a dus la apropierea dintre ele și la îmbunătățirea situației minorității aromâne din imperiu și a minorității musulmane din România.

¹¹ Ibidem, f. 34.

¹² Ibidem.

LUPTA DE EMANCIPARE A AROMÂNILOR ATESTATĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ ȘI STRĂINĂ

GHEORGHE IONESCU

Datorită împrejurărilor istorice vitrege, o vreme aromânii au fost nevoiți să folosească scrierea greacă. Însă ei erau prea mândri și conștienți de originea lor nobilă, latină, și la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea, au pășit hotărât pe calea redeșteptării naționale. În fruntea acestui proces de regenerare națională s-au situat aromânii din vestitul oraș Moscopole, unde, încă din anul 1770, învățatul Theodor Anastase Cavalioti a editat o gramatică în limba aromânilor. Mai târziu, în același oraș, scriitorul Mihail Hagi Daniil a tipărit un abecedar, o gramatică, o carte de învățătură și o alta de socotit. Prin anii '30 ai secolului nostru, cercetătorii au găsit într-o casă de munte din Moscopole un abecedar, bine întocmit de către un oarecare Ucuta, scris în aceeași perioadă. Descoperirile respective pun în evidență un adevărat curent spiritual pentru emanciparea aromânilor, care doreau să se instruiască în limba lor strămoșească.

Cercetătorii din anii '30 ai secolului nostru au mai scos la iveală din colbul timpului și un manuscris în care erau prezentate faptele deosebite ale Sfântului Antonie, scrise în limba aromânilor. Documentul respectiv a fost găsit la Ohrida într-o odaie din casa familiei Dimonie – numit pentru aceasta *Codex Dimonie*¹. Manuscrisul are 127 file, cu 17 linii pe fiecare pagină, conținând fapte ale sfinților scrise într-o limbă aromână veche, dar cu litere grecești. Scopul era evident, traducerea în aromână a conținutului manuscrisului, care a fost datat la 1785.

Asemenea manuscrise se mai găsesc și la Biblioteca Academiei Române, provenite de la aromânii care locuiau la Budapesta: *Catechism macedo-roman*, *Gramatica macedo-romană* cu textul în nemțește, mai multe file dintr-un *Vocabular macedo-roman*, în românește etc.

Aromânii fiind vestiți negustori care dominau rutele comerciale – Peninsula Balcanică–Budapesta–Viena–München sau Peninsula Balcanică–Budapesta–Viena–Veneția–Paris ș.a., mulți dintre ei s-au stabilit la Viena sau Budapesta, de unde puteau controla negoșul respectiv. Ei au luat din timp contact cu marii învățați ardeleni: Petru Maior, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Ioan Budai-Deleanu ș.a.

¹ Th. Capidan, *Codex Dimonie*, Leipzig, 1786.

Aromânilor de aici și prin ei celor din Balcani, li s-a transmis ideea redeșteptării lor naționale, bazată pe originea și limba latină. De aici apare și necesitatea tipăririi mai multor lucrări în limba aromână.

Rând pe rând, se redactează noi cărți. În 1808 se tipărește la Pesta *Cercetări despre românii numiți vlahi care locuiesc dincolo de Dunăre* de Gheorghe Roza, carte retipărită în 1867 și la Craiova². În 1813, apare la Viena lucrarea *Românii din Macedonia*, retipărită la Paris în 1875³.

Un eveniment important din istoria noastră națională a influențat în mod deosebit procesul emancipării naționale a aromânilor sud-dunăreni – este vorba de revoluția din 1848. Înfrântă de forțele externe retrograde, mulți revoluționari iluștri au fost exilați la sudul Dunării, iar acolo trăind printre aromâni, le-au cunoscut suferințele și aspirațiile de libertate. Reveniți în țară, ei au devenit luptători hotărâți pentru cauza libertății aromânilor, aceștia fiind: poetul D. Bolintineanu, el însuși aromân, Ion Ghica, Ion Ionescu de la Brad, Ion Heliade Rădulescu ș.a.⁴. Două erau obiectivele urmărite de aromâni: păstrarea individualității etnice și a limbii lor strămoșești, pornindu-se de la o maximă veche a aromânilor „Râul începe de la izvor, omul vine din copilărie”.

Un alt moment de răscruce în epopeea regenerării naționale a aromânilor l-a constituit începutul organizării lor. Inițiatorul acestei acțiuni a fost marele patriot Dumitru Casacovici⁵, venit în România din Mețova, el devenind primul apostol al idealului de libertate pentru aromâni.

În timpul cămăcămiei lui Alexandru Ghica a încercat să constituie un comitet macedo-român, dar nu a reușit. Nu a dezarmat și, după alegerea lui Cuza, reușește să formeze un astfel de comitet, în 1860, care avea ca membri fondatori pe D. Bolintineanu, Iordache Goga din Vlaho-Clisura, Dumitru Casacovici din Mețova, poetul Mihail Niculescu din Târnova, Toma Tricopulu din Crușova ș.a.

Peste 3 ani, comitetul s-a reorganizat în ideea de a atrage în această acțiune și pe românii din România, pentru a dinamiza și a da o mai mare substanță acțiunii întreprinse. În acest comitet au fost incluși: Cezar Bolliac, Cristian Tell, C. A. Rosetti ș.a.⁶.

Acțiunile comitetului au un evantai mult mai larg. Întreaga presă democratică românească este racordată la cauza libertății aromânilor: în „Românul”,

² Gheorghe Roza, *Cercetări despre românii numiți vlahi, care locuiesc dincolo de Dunăre*, Editor Stergiu Hagiadi, Craiova, Tipografia Macinca, 1867, p. 27.

³ M. E. Picot, *Les Roumains de la Macedonie*, Paris, 1875.

⁴ Ion Heliade Rădulescu, *Souvenires et impressions d'un proscrit*, București, 1860, p. 71.

⁵ C. I. Cosmescu, *Dimitrie Casacovici și aromânismul*, în „Analele Academiei Române”, tom. XXV, 1903.

⁶ Theodor T. Burada, *Cercetări despre școlile românești din Turcia*, în gazeta „Buciumul”, 1863, nr. 3, p. 10.

„Dâmbovița”, „Buciumul” se scriu studii și articole privind originea, istoria, cultura străveche a aromânilor, se publică note de călătorie din Balcani, de exemplu – *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos*, de D. Bolintineanu. În Parlamentul României se ridică problema sprijinirii culturale a aromânilor, iar Comitetul macedo-român lansează un apel către toți aromânii din Epir, Macedonia, Albania, Thessalia să treacă la întemeierea de școli și biserici.

Cei mai mari intelectuali ai României s-au pus în slujba măreței cauze a fraților aromâni. În 1862 Goga și Casacovici publică, pe cheltuiala lor, o gramatică macedo-română, autor I. C. Massimu.

Emanciparea spirituală a aromânilor a fost susținută chiar de guvernul României, prin Mihail Kogălniceanu, prim ministru, și Dimitrie Bolintineanu, ministrul cultelor, care a hotărât în 1863, după secularizarea averilor mănăstirești, ca din veniturile mari realizate de țară pe această cale, 14 000 lei să fie prevăzuți pentru întemeierea unor școli ale aromânilor sud-dunăreni, sumă la care s-au adăugat și alte donații ale scriitorilor, profesorilor, jurnaliștilor, artiștilor, avocaților ș.a. din România. Deci cetățenii României considerau cauza redeșteptării naționale a aromânilor ca o cauză a lor sfântă și o susțineau cu căldură.

Pornindu-se de la acest sprijin material entuziast, s-a deschis prima școală pentru aromâni în Macedonia, în satul Târnova. Cel care a condus această activitate a fost Dimitrie Athanasescu⁷, un adevărat „argint viu” cum îi spuneau oamenii din sat. De altfel, el va fi numit și învățător la școala respectivă. Cu o pasiune rar întâlnită, cu competență și spirit organizatoric deosebit, el a depășit toate obstacolele întâlnite, școala funcționând în bune condițiuni, fiind felicitat pe rând de prințul Ghica, Mihail Kogălniceanu, I. C. Brătianu.

Cu sprijin din România, numărul școlilor din satele aromânești sporea continuu, ridicându-se, la un moment dat, problema învățătorilor. Venind în întâmpinarea acestei cerințe imperioase, guvernul român a deschis în București o școală normală macedo-română la Sfinții Apostoli, în 1865. De la început, alături de conducerea școlii a fost preotul Averhie din satul aromânesc Abela, care a strâns donații și a mers deseori în sudul Dunării pentru a recruta pe viitorii elevi care să aibă chemare pentru nobila misiune de dascăli.

La Sfinții Apostoli a fost pregătită prima promoție de 10 elevi. *Almanahul macedo-român* din 1880 are pe o pagină fotografiile acestor învățăcei îmbrăcați în minunate costume naționale, iar în mijlocul lor era părintele Averhie. În continuare, *Almanahul* ne relatează de unde erau acești primi protagoniști: Tului Tacit, Gheorghe Dautti, Dumitru Ioachim, Bușu Sairili, Dumitru Popinoiu din Abela; Apostol Todorian și Domenico Goma din Perivele; Gușu Papacostea, Dumitru Badralexi și Nicolae Popilian din Veria. Având o privire panoramică

⁷ N. Iorga, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică*, București, 1919, p. 100.

asupra acestei situații, se degajă firesc concluzia că în satele din sudul Dunării erau mulți aromâni, din moment ce numai în satul Abela era nevoie de 5 învățători.

Anul următor, cea de-a doua promoție cuprinde 18 elevi. Din prima promoție s-au înapoiat în satele locuite de aromâni Tului Tacit – învățător la Vlaho-Clisura; Dimitrie Badralexu – învățător la Veria; iar Gheorghe Dautti la Abela, după care a fost transferat profesor la Liceul din Bitolia, unde a predat limba latină cu rezultate excelente.

Din cea de-a doua promoție s-a remarcat Gușu Papacostea, care, cu un talent de foarte bun organizator, a întemeiat la Moloviște un centru recunoscut prin rezultatele sale, de instrucție și educație românească.

Rezultatele bune obținute în școlile aromânilor din Peninsula Balcanică se datorau, în mod normal, și unor profesori de prestigiu cum era Ioan Maxim, care a predat latina la cursul superior al Liceului Sfântu Sava sau Tănase Tănăsescu, el însuși aromân, care preda franceza la același liceu, în care învățau mulți aromâni, după desființarea școlii normale de la Sfinții Apostoli (1871). Însă, cu mijloace materiale mai substanțiale și cu cadre didactice pregătite în România, inimosul Cosmescu a deschis, încă din 1866, o școală a aromânilor la sudul Dunării, la Gopești. Văzând în ea o bază pentru dezvoltarea viitoare a învățământului aromânesc din zonă, patriotul D. Casacovici i-a donat întreaga avere, iar ca învățător a fost adus aici Gheorghe Caracotta, tatăl unui mare medic ortopedist Virgiliu Caracotta. Școala aceasta se va dezvolta, ajungând un gimnaziu, încadrat cu buni profesori și învățători.

Școala din Gopești începea lungul șir al unor școli pentru aromânii din Peninsula Balcanică, școli deschise cu sprijinul direct al Ministerului Instrucțiunii Publice din România și al unor patrioți aromâni⁸. Școli noi au fost deschise la Abela, cu ajutorul material dat de bravul aromân Șomu Tomescu, la Ohrida, de patriotul G. Tamara, la Vlaho-Clisura, cu sprijinul vestitului revoluționar Apostol Mărgărit.

La efortul de emancipare spirituală a aromânilor se asociază și foștii elevi de la Sfinții Apostoli, ca învățătorul D. Badralexu, care a pus bazele școlii din Veria, iar Chirana a celei de la Nevesca.

Un eveniment însemnat l-a marcat întemeierea Școlii Comerciale Superioare din Salonic pentru aromâni. Inițiativa fondării acesteia a aparținut lui Take Ionescu, supranumit „Gură de Aur”, care încă din 1892, de când era în fruntea Ministerului Instrucțiunii Publice, a făcut demersurile necesare, acțiune încheiată cu succes în 1899. Școala a avut ca director pe Mihail Dimonie și până în 1925 a fost absolvită de 100 de diplomați.

⁸ M. V. Cordescu, *Istoricul școlilor române din Turcia*, București, 1906, p. 104.

Cu toate greutățile întâmpinate, numărul școlilor și mai ales calitatea învățământului desfășurat în școlile aromânilor, au crescut considerabil. Era și un ecou direct al măsurilor întreprinse de Societatea de Cultură Macedo-Română, înființată în 1879, care continua, la un nivel superior, activitatea fostului Comitet Aromân. Societatea respectivă a fost recunoscută de guvernul român ca persoană juridică, având drept de a primi donații în bani sau materiale.

Acțiunea continua, în 1901 s-a deschis gimnaziul Berat, din Albania, în 1905 Internatul universitar din Constantinopol, pentru ca în 1915, în Macedonia și Grecia, să funcționeze peste 30 școli primare cu învățători calificați, 3 școli secundare cu profesori pregătiți în România. În Serbia funcționau 21 școli primare, cu 53 învățători, un liceu cu 20 profesori, o școală normală și profesională de fete cu 15 profesoare. În Albania erau organizate 10 școli primare cu 21 învățători, iar în Bulgaria o școală primară și una comercială, ambele la Sofia.

După datele statistice oferite de V. Diamandi, în anul școlar 1914-1915 funcționau la sudul Dunării 91 școli primare cu 111 învățători și 56 învățătoare, un liceu, 2 școli comerciale, o școală normală și profesională de fete. Privite în ansamblu, aceste rezultate reprezentau un succes al politicii române în Balcani.

Aromânii pășiseră pe calea emancipării lor. În fața tuturor vicisitudinilor istoriei, și așa cum afirmau ei „noi am învățat de la pădure să stăm dreți ca bradul și de la apele munților, că ele trec, dar noi rămânem aici”.

STUDENȚI AROMĂNI LA FACULTATEA DE DREPT DIN BUCUREȘTI

(sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)

EVANTIA BOZGAN

În anii '60 ai secolului trecut România a început o veritabilă politică externă care evident lua în considerare particularități geopolitice și etnice. În cazul nostru este vorba de apariția unei preocupări sistematice în ceea ce privește existența romanității sud-dunărene, realitate care pentru opinia publică exista simplificat ca problema aromânilor din Balcani. Considerăm că perioada în care s-a produs sensibilizarea opiniei publice din România în această direcție corespunde momentului când Dimitrie Bolintineanu publica relatările sale de călătorie la românii din Macedonia (1863). Desigur există și alți factori care contribuie la afirmarea unei probleme a românilor din Macedonia (aromânii) și în primul rând trebuie menționată existența unei comunități aromânești în România, care a întreprins eforturi intense pentru a capta atenția statului român asupra acestei chestiuni. Evident, eforturile acestei intelectualități aromânești probau existența și afirmarea unei conștiințe naționale sau de grup etnico-religios a aromânilor. Dar în același timp este vorba și de afirmarea unui anumit proiect politic care în realitate era mai puțin omogen decât pare la prima vedere. Pentru intelectualii aromâni de la jumătatea secolului trecut care se regăseau în principate, aceștia se identificau cu „țara”, imaginată multiform, ca principiu regenerativ, depozitar unic al legatului roman, ca bază a viitoarelor acțiuni de ajutorare culturală și religioasă și evident un element extrem de important în diplomația zonală. La acestea s-ar mai putea adăuga calitatea de loc de refugiu. În funcție de ponderea acordată unuia sau altuia din rolurile care reveneau României, apar diferențe în interiorul proiectului politic aromănesc și, desigur, tot aici se afla originea polemicilor care continuă până astăzi.

Câte răspunsuri se pot da unei întrebări deosebit de delicate care poate suscita nenumărate pasiuni, care poate fi rolul României în istoria contemporană a comunității aromânești? Adevărul este că pasiuni pot suscita și formulele folosite de noi în introducerea acestui articol. Aromânii reprezintă o națiune? O națiune formată din elemente în cele din urmă disparate grație conjuncturilor istorice succesive: aromânii din Albania pot constitui o minoritate etnico-religioasă

avându-se în vedere că majoritatea populației statului albanez își revendică origini ilirice, iar procentual religia musulmană este cea mai importantă, aromânii din Bulgaria, Grecia și ex-Iugoslavia, unde există un element de coeziune cu majoritarii, confesiunea ortodoxă, își valorifică identitatea neolatină. Dar aromânii din România? La recensământul din 7 ianuarie 1992 s-au declarat aromâni 21 089 de persoane, iar macedo-români 6 999 persoane. Aceste date statistice demonstrează mai multe lucruri: imaginea proprie pe care o au aceste aproape 28 000 de persoane ca grup distinct față de cel al populației majoritare (acestea reprezintă probabil o minoritate față de numărul total al aromânilor stabiliți în România), reticențele majorității aromânilor de a se considera un grup minoritar determinate în parte de experiențele traumatizante ale unui trecut apropiat.

Nu ne-am propus să răspundem la aceste chestiuni în aceste pagini. În fond, este vorba de o cercetare de arhivă, care își propune să contribuie la înțelegerea raporturilor dintre statul român și aromâni. Nu putem neglija nici contribuția la patronimia aromânească în așteptarea unor rezultate de sinteză în acest domeniu.

Studentii aromâni au existat și la alte facultăți ale Universității din București ori la Școala Normală Superioară (care a funcționat între 1880-1898), dar prezența aromânilor la Facultatea de Drept are o semnificație aparte. Facultatea de Drept era principalul mediu din care se recrutau majoritatea cadrelor politice și administrative ale statului român. Inițial în criză de cadre, statul român a făcut ulterior apel masiv la absolvenții facultăților de drept de la Iași și mai ales de la București, pentru a remedia improvizațiile și elimina incompetențele. În plus, tentația birocratică a determinat un aflux important către aceste instituții de învățământ superior¹. Acest model a încercat să fie aplicat și în cazul aromânilor, care nu

¹ Conform unei statistici elaborate pentru perioada 1865-1906 Universitatea din București a produs următorul număr de licențiați:

Facultatea	Perioada	Nr. licențiați
Drept	1865-1906	2902
Litere	1868-1906	427
Științe	1868-1906	267
Teologie	1889-1906	278
Farmacie	1870-1906	651
Medicină	1870-1886	35
Medicină (doctori)	1873-1906	832
TOTAL		5394

În comparație cu Universitatea bucureșteană, Universitatea din Iași figurează pentru perioada de până la 1906 cu un total de 992 de licențiați. În anul universitar 1904-1905, Facultatea de Drept din București avea 2589 de studenți înscriși din care români 2460 inclusiv 25 de aromâni iar în anul universitar 1907-1908 erau 2229 de studenți înscriși din care 9 erau aromâni.

dispuneau de o elită suficient de puternică pentru a face față sfidărilor politice și naționale din sudul Dunării. Probabil că această strategie a eșuat, numeroși absolvenți aromâni, și indiscutabil cei mai valoroși, au preferat cariere în statul român.

Din aceste considerente Facultatea de Drept din București era cea mai prestigioasă facultate a Universității din București creată în iulie 1864. De fapt, învățământul juridic superior debutează la București încă din ianuarie 1851, când întâlnim în calitate de profesor pe Gheorghe Costa-Foru, care de altfel va fi și primul rector al Universității din București între 1864-1871, aromân de origine, familia sa stabilindu-se la nordul Dunării la sfârșitul secolului al XVIII-lea². Studiile erau eșalonate pe trei ani în modul următor: drept roman și drept civil în anul I, drept român, drept civil, procedura civilă și drept penal în anul II, drept civil, drept comercial, drept constituțional și administrativ în anul III. Din anul universitar 1859-1860 se introduce și economia politică. La început studenții proveneau în marea lor majoritate din mediul urban și erau în totalitate români creștin-ortodocși³. Primii minoritari sunt semnalati în anul universitar 1864-1865, așadar în momentul creării universității: Ieronim Gold, catolic, și Emilian Ioan, mozaic⁴. Facultatea de Drept își conducea activitatea după regulamentul din 13 august 1866. Aici erau prevăzute durata studiilor (4 ani), materiile studiate (drept roman, drept civil roman, procedura dreptului civil, drept penal și procedura dreptului penal, drept comercial, drept constituțional, drept administrativ și economie politică) precum și examenele care erau necesare pentru obținerea licenței în drept. Acestea erau în număr de 5: primul era compus din drept roman și drept civil roman, al doilea din drept civil și drept roman, al treilea din procedura dreptului civil și economie politică, al patrulea din drept penal, drept comercial și drept constituțional și administrativ, iar ultimul era constituit din susținerea unei teze. Până la primul război mondial au fost elaborate mai multe regulamente care au prevăzut diversificarea studiilor și în cele din urmă posibilitatea de organizare a doctoratului (cursurile pentru doctoratul juridic au debutat la 3 decembrie 1907 în virtutea legii învățământului din 1901, de fapt o modificare a celei din 1898), deși practica obținerii acestuia la Paris s-a menținut în proporții

² C. G. Costaforu, *Din viața și opera unui mare democrat român* (antologie, note și studiu introductiv de Florea Nedelcu și Florian Tănăsescu), Cluj, 1986.

³ De exemplu, în anul universitar 1859-1860 erau înscriși următorii: Constantin Cracoveanu, născut la București în 1831; Ioan Condeescu, născut în 1840 la Pitești; George Degeanu, născut în 1841 la București; Dumitru Georgescu, născut în 1839 la Buzău; Dumitru Iorgulescu, născut în 1817 la București; Mihail Petrescu, născut în 1837 la București; Nicolae Băjescu, născut în 1836 la București; Teodor Cuțarida, născut în 1832 la București; Ioan Catopolu, născut în 1839 la București; Stavarache Ghisdeanu, născut în 1835 la Buzău; Nicolae Mărculescu, născut în 1826 la București; Petru Voinescu, născut în 1834 la București. Vezi Arhivele Facultății de Drept din București, Registrul de înscrierea studenților neregulați de la 1857-1865 (neinventariat).

⁴ Ibidem.

deloc neglijabile⁵. Același regulament stabilea și taxele plătite de studenți, care erau relativ ridicate. În aceste condiții deci, am încercat să reconstituim situația studenților aromâni la Facultatea de Drept în funcție de materialul de arhivă consultat, dealtfel inegal și care nu permite o reconstituire completă a perioadei de la crearea facultății până la primul război mondial. Printre criteriile care au stat la baza depistării studenților aromâni au fost reținute patronimele și datele biografice, care însă apar mai târziu în registrele matricole, și încă și mai târziu sunt consemnate de manieră sistematică. Ca atare există riscurile unor erori cel puțin pentru perioada de început.

Printre primii studenți aromâni aflați în matricolele Facultății de Drept întâlnim un Grigoriu Lascu în 1861, pe Constantin Nacu în 1863 care-și va susține examene în 1865 (viitor profesor al facultății și ministru, mort în 1920), pe Theodor Pappa născut în 1826 în Transilvania și înscris în 1860, pe Mihail Palla înscris în 1857, cu examene în 1862, pe Mihail și George Schina, studenți în 1861, și respectiv 1863, un alt Constantin Schina înscris în 1881, pe Dimitrie Veru în 1861, pe Dimitrie Juvara în 1864, pe Vasiliu Costa-Foru în 1865 sau Theodor Cuțarida în anul 1859. Înscris în 1863, Dimitrie Dimcea își va susține examene în 1870. După reorganizarea efectivă a Facultății de Drept din București, întâlnim pe Constantin Gialep (1866-1874), Marcu Farchi (1868-1870), Basiliu Paciurea (1873-1874), Steriu Steriade (1871-1872), Dimitrie Cotta (1869), Ion Atanasescu (1875, reînscris în 1876), Constantin Burelli (1875-1878), Constantin Iarca (1874-1879), Traian Giuvara (1875), Alexandru Bessiu (înscris în 1881 cu un bacalaureat la liceul din Ianina), Theodor Berrea (1882), Mihail Caracostea (1871-1872), Basile Caligari (1871), Alexandru Caragoni (înscris în 1871 și care continuă studiile până în 1882), Themistocle Ciocanelli (1872-1878), Ioan Orghidan (1872-1879), Constantin Vrană (înscris în 1872 și 1877), Aristid Ciocanelly (1873-1879), Constantin Costaforu (înscris în 1873, continuă la Paris și revine în 1880-1881 la București), Christu Cuțiana (1876-1884), Constantin Caireti (1877-1878), Theodor Canari (1880-1884), Gheorghe Zottu (1880-1884), Alexandru Dimancea (1882-1887), Dumitru Giuvaru (1874-1882), Constantin Iarca (1874-1879), George Tudorache Hagi (înscris în 1879-1880 termina studiile abia în 1890), Stefan Panteli Hagi (începe studiile la Paris apoi le continuă la București între 1882-1885), Ion Caracaș (1884-1888), Theodor Ienibace (1881-1887), Dumitru Iota (doar înscris în 1888), Alexandru Caracaș (1888-1892), Ion D. Arginteanu (doar înscris în 1891), Constantin Marioțeanu (1885-1891), George M. Macedonescu (născut la Brăila în 1867 înscris în 1888 și 1890), Pericle Civica (bacalaureat la Bitolia, înscris în 1891), Titu Caracaș (1891), Tache Mărgărit (bacalaureat la Bitolia, student între 1890-1891), Luciliu Massim

⁵ Ovidiu Bozgan, *Universitatea București. Scurt istoric*, București, 1994.

(1891-1892), Alexandru Padenu (bacalaureat la Constantinopol, student între 1881-1889), Ion C. Steriu (cu bacalaureat la Bitolia, înscris în 1891), Mihail Statu (bacalaureat la Bitolia, înscris în 1891), Theodor Vangheli (1891), Constantin Samargiu (bacalaureat la Tarnova, înscris în 1891), Anibal Cociu (1889). În această perioadă îl întâlnim pe Ștefan Mihăileanu înscris în anul universitar 1879-1880 și care își va susține examenele între 1880 și mai 1884 (patriotul aromân va fi asasinat de un naționalist bulgar la București în 1900)⁶. Pericle Papahagi, născut la 3 decembrie 1870 la Abdela (Epir), bacalaureat al liceului românesc din Bitolia (fondat în 1881) s-a înscris în 1892, dar nu a continuat studiile. La fel Christu Salamaneanu, născut la 28 februarie 1856 la Meșovo (Epir), bacalaureat al liceului grec din Ianina sau Mihail Tulliu născut la 22 februarie 1870 la Abdela, bacalaureat al liceului din Bitolia. În schimb, Nicolae Vlahidis, născut în 1874 la Cato-Sudena, absolvent al liceului din Ianina susține câteva examene între 1892-1894.

Așadar, către sfârșitul secolului al XIX-lea, numărul studenților aromâni la Facultatea de Drept se mărește, documentele de arhivă fiind în măsură să dea informații asupra locului de naștere și a instituției de învățământ secundar de absolvire, deoarece era obligatoriu pentru candidații la această facultate de a poseda bacalaureatul.

Continuăm cu enumerarea studenților aromâni, de cele mai multe ori patronime specifice, alteleori derutante: Demetru Dan, născut la Nevesca (Macedonia) în 1870, înscris între 1892-1894; Ion Dalametra, născut la Veria în 1868, bacalaureat al liceului din Bitolia în 1889, înscris în 1892; Nicolae Batzaria, născut la Crușova (Macedonia) în 1873, absolvent al liceului din Bitolia în 1891, înscris între 1895-1896; Adam Cohe, născut la Ohrida în 1873, înscris între 1893-1895, înscris în paralel și la Facultatea de Litere; Constantin Cosmescu, născut la Gopeși (Macedonia) în 1866, absolvent al liceului din Bitolia, înscris în 1893-1894; Xenofon Capsali, născut în 1869 la Perlepe (Monastir, Macedonia), absolvent al liceului din Bitolia în 1887, înscris în 1894-1895; Nicolae Caracota născut la 1871 la Nijopoli, absolvent al liceului din Bitolia în 1891, înscris în 1894-1895; George Cionga, născut la Veria în 1868, absolvent al liceului din Bitolia în 1893 susține examene în 1897-1898; Steriu Ciumeti, născut la Selia în 1869, absolvent al liceului din Bitolia în 1889, susține trei examene între 1896-1898, fiind respins la al patrulea examen în 1900; Vasile Dimonie, născut la Bitolia în 1873, bacalaureat la București în 1895, susține trei examene între 1897-1900, urmează concomitent Literele; Constantin Metta, născut la Moloviște (Monastir) în 1876, absolvent al liceului din Bitolia în 1894, susține doar două examene în 1897-1898; Dimitrie Milescu, născut la Gopeși în 1870, bacalaureat la Iași în 1892, înscris în

⁶ Figurează printre fondatorii Asociației Generale a Studenților Universitari din România, creată cu ocazia congresului studențesc de la Focșani din 7-8 septembrie 1880.

1893-1895; Vangheli Nârte, născut la Moloviște în 1872, înscris în 1895 susține doar două examene în 1898; Evanghelu Pashu, născut la Vogradeți (Albania) în 1870, absolvent al liceului din Monastir, înscris în 1894-1896; Ion Palla, născut la București în 1875, studiile liceale la Geneva (1894), susține toate examenele plus teza între 1896-1906; Elia Papahagi născut în 1871 la Abdela, bacalaureat la Bitolia, înscris în 1894-1895; Ion C. Puppa născut la 1876 la Tîrnovo, bacalaureat la București în 1895, înscris în 1895-1896, depune trei examene în 1898-1899, în paralel este student la Litere; Eracle Pisca, născut în 1861 la Megarova, face o parte din studii la Universitatea din Atena, înscris în 1895-1896; Constantin Roca, născut la Pade, Ianina în 1874, bacalaureat la București în 1895, reușește să-și termine studiile între 1897-1900, urmează concomitent Literele; Tașcu Șunda, născut la Crușova în 1870, absolvent al liceului din Bitolia, înscris în 1895; Nuși Tulliu, născut la Abdela în 1872, absolvent al liceului din Bitolia în iunie 1893, înscris în 1894-1895, susține un singur examen în iunie 1897; Petre Vulcan, născut la Bitolia în 1869, bacalaureat la București în 1891, susține un singur examen în iunie 1897; George Zvercea, născut la Gramoște, Macedonia, în 1868, absolvent al liceului din Bitolia în iunie 1890, susține toate examenele între 1894-1900, inclusiv teza de licență cu titlul „Tranzacțiuni în dreptul roman și român”.

Pentru perioada 1896-1909 posedăm date complete, astfel încât vom încerca o analiză proprie cercetării unui eșantion. Prezentarea sub formă de tabel ia în considerare studenții nou înscriși: în anul universitar respectiv (persoanele marcate cu asterisc nu au fost luate în considerare în analiză⁷).

ANUL UNIVERSITAR 1896-1897

Nicolae Athanasescu. Născut la 5 august 1875 la Târnova, absolvent al liceului din Bitolia în 1896, examene în 1897-1901, înscris la teză de doctorat.

Tulliu Carafoli. Născut la 24 septembrie 1871 la Xirolivade, absolvent al liceului din Bitolia în 1895.

Gusa Cionga. Născut la 13 martie 1876 la Selia, absolvent al liceului din Bitolia.

Pavel Hagi-Ioga. Născut la 20 octombrie 1878 la Salonic, absolvent al liceului din Bitolia în 1893, examene în 1897-1900.

Lecanță Lăzărescu. Născut la 21 octombrie 1863 la Perlepe, absolvent al liceului din Bitolia.

Ion Mihail. Născut la 8 februarie 1874 la Leova, absolvent al liceului din Sofia, examene între 1898-1905 (albanez?).

⁷ Datele au fost prelucrate după registrele matricole conservate în Arhiva Facultății de Drept din București.

- George Papa-Goga. Născut la 7 iunie 1876 la Gopeși, absolvent al liceului din Bitolia, înscris și la Medicină.
- Constantin Petrescu. Născut la 10 ianuarie 1874 la Constantinopol, absolvent al liceului din Bitolia, examene în 1897-1901, înscris și la Litere.
- Aristidi Sachelarie. Născut la 5 august 1867 la Samarina, bacalaureat la Universitatea din Atena (1885).
- Ioan Papa Samarinean. Născut în 1867 la Samarina, absolvent al liceului din Bitolia, înscris și la Litere.
- Mihail Statu. Născut la 20 iulie 1868 la Nijopole, absolvent al liceului din Monastir.
- Ioan Sulli. Născut în 1873 la Ianina, absolvent al liceului din Ianina în 1893, înscris și la Științe.
- Nicolae Tacit. Născut la 15 ianuarie 1870 la Abdela, absolvent al liceului din Bitolia (1891), examene în 1898-1901.

ANUL UNIVERSITAR 1897-1898

- Gușu Apostolescu. Născut la 1 octombrie 1866 la Nijopole, absolvent al liceului din Bitolia (1891), examen în 1898.
- Zicu Araia. Născut la 1 iulie 1877 la Samarina, absolvent al liceului din Bitolia (1897).
- George Badralexi. Născut la 18 ianuarie 1875 la Salonic, liceul din Bitolia (1897), examene în 1898-1903, teză de licență.
- Stavre Buhia. Născut la 26 august 1873 la Megarova, absolvent al liceului din Bitolia.
- Petre Christigiu. Născut la 5 iunie 1877 la Bitolia, absolvent al liceului din Bitolia.
- Constantin Cosmescu. Născut la 15 martie 1867 la Gopeși, absolvent al liceului din Bitolia.
- Ion Dan. Născut la 20 februarie 1877 la Nevesca, absolvent al liceului din Bitolia, înscris și la Litere.
- Demetru Dicea. Născut la 27 octombrie 1874 la Selia, absolvent al liceului din Bitolia, înscris și la Litere.
- Constantin Ghioca. Născut la Vlaho-Clisura în 1875, absolvent al liceului din Bitolia (1894), examene în 1898-1899.
- Ion Ghiulamila. Născut la 2 mai 1872 la Gopeși, absolvent de liceu în 1894, înscris și la Medicină.
- Iota Naum Iota. Născut la 23 iunie 1873 la Selia, absolvent al liceului din Bitolia (1897).

Teodor Marcu. Născut în iulie 1877 la Nijopole.

Ion Miculescu. Născut în ianuarie 1863 la Târnova, absolvent al liceului din Bitolia, examen în 1898.

Ercule Samarinean. Născut în decembrie 1874 la Samarina, absolvent al liceului din Bitolia.

Grigorie Teodorescu. Născut la 14 decembrie 1869 la Bitolia, absolvent al liceului din Bitolia, înscris și la Litere și Teologie.

Aristide Tulliu. Născut la 12 aprilie 1876 la Abdela, absolvent al liceului din Bitolia, examene în 1898-1899.

ANUL UNIVERSITAR 1898-1899

George Cica. Născut la 15 septembrie 1875 la Selia, absolvent al liceului din Bitolia (1895), înscris și la Științe.

Stoica Nicolaescu. Născut la 15 martie 1879 la Crușova, absolvent al liceului Carol I din Craiova (1895), examene în 1899-1904.

Ion Papa-Tănase. Născut la 5 ianuarie 1875 la Perivole, absolvent al liceului din Bitolia (1896).

Z. N. Papeacu. Născut la 15 martie 1875 la Abdela, absolvent al liceului din Bitolia (1898).

Constantin Tacu. Născut la 7 septembrie 1879, absolvent al liceului Sf. Sava (1898), examene în 1899-1902, teză de licență.

George Zuca. Născut la 13 iunie 1877 la Samarina, absolvent al liceului din Bitolia (1896).

ANUL UNIVERSITAR 1899-1900

Sotir Costuri, înscris provizoriu.

Temistocle Pineta. Născut la 24 octombrie 1876 la Samarina, absolvent al liceului din Monastir (1896), examene în 1900-1903, teză de licență (1903).

Nicolae Verra. Născut la 26 august 1879 la Chichinețu, județul Brăila, absolvent al liceului în 1899, examene în 1900-1906, teză de licență.

ANUL UNIVERSITAR 1900-1901

*Dumitru Caracostea. Născut la 10 martie 1879 la Slatina, absolvent al liceului Sf. Sava, exmatriculat, face Literele.

Toma Dumitrescu. Născut la 14 noiembrie 1877 la Caraferia, absolvent al liceului Matei Basarab din București, înscris și la Medicină.

Alexandru Mihail Hagi. Născut la 28 februarie 1877 la Resna, absolvent al liceului din Bitolia, va fi exmatriculat în 1909.

Rudolf Rădeanu. Născut la Brusa la 2 septembrie 1880, absolvent al liceului din Bitolia, examene în 1901-1905, teză de licență.

Panaioti Perdichi. Născut la 15 octombrie la Perivole, absolvent al liceului din Bitolia.

ANUL UNIVERSITAR 1901-1902

Vasile Covata. Născut la 15 iulie 1878 la Nijopole, absolvent al liceului din Focșani (1901), examene în 1902-1906, teză de licență.

Ion Papa-Goga. Născut la 15 iunie 1879 la Gopeși, absolvent al liceului din Turnu-Severin (1899), examene în 1903-1906, teză de licență.

ANUL UNIVERSITAR 1902-1903

*Remus Bellu. Născut la 14 septembrie 1883 la Caramurat, județul Constanța, absolvent al liceului Gheorghe Lazăr din București (1902), examene în 1903-1907.

Apostol Piahă. Născut la Abdela, absolvent al liceului din Bitolia (1900).

Enache Theodor Papa. Născut la 15 ianuarie 1881 la Gramoștea, absolvent al liceului din Bitolia (1902), examene în 1904-1906.

Sotir Șunda. Născut la 17 august 1878 la Crușova, absolvent al liceului din Bitolia (1902), examene în 1903-1907, teză de licență (1908).

George Tulliu. Născut la 25 martie 1881 la Abdela, absolvent al liceului din Bitolia (1902), retras în 1907.

ANUL UNIVERSITAR 1903-1904

Tașcu Ciomu. Născut la 15 aprilie 1881 la Moloviște, absolvent al liceului din Bitolia (1902), examene în 1904-1907.

Cristache Dacu. Născut în 1880 la Corița, absolvent al unui liceu privat (1902).

Lazăr Docea. Născut la 15 mai 1880 la Veles, absolvent al liceului din Bitolia (1903), examene în 1905-1906.

Gheorghe Iogu. Născut în noiembrie 1880 la Vlaho-Clisura, absolvent al unui liceu privat (1903), exmatriculat datorită actelor ilegale depuse la secretariatul facultății.

Dionisie Manolescu. Născut în februarie 1881 la Drenova, absolvent al liceului din Buzău (1903), exmatriculat în 1906.

Alexandru Papacostea. Născut la 1 august 1884 la Bitolia, absolvent al unui liceu privat (1903), examene în 1904-1906.

Achile Pineta. Născut la 5 ianuarie 1882 la Samarina, absolvent al liceului din Bitolia (1900), exmatriculat în 1905, înscris la Litere.

Aristide Zega. Născut la 16 septembrie 1882 la Catevina, absolvent al liceului din Bitolia (1903).

ANUL UNIVERSITAR 1904-1905

Ion Caranica. Născut la 3 octombrie 1883 la Veria, exmatriculat în 1906 datorită actelor necorespunzătoare.

Apostol Cazana, înscris provizoriu.

George Ceara. Născut la 18 octombrie 1881 la Xirolivade, absolvent al liceului din Bitolia, exmatriculat în 1906.

Nicolae Fole. Născut la 14 martie 1876 la Samarina, absolvent al liceului din Monastir (1897), examene în 1906-1908, teză de licență.

Nicolae Papuli. Născut în februarie 1880 la Samarina, absolvent al liceului din Bitolia (1901).

Tașcu Statu. Născut în februarie 1879 la Nijopole, absolvent al liceului din Bitolia (1900), obține diploma în 1917.

Miluțu Trandafil. Născut la Mețova în 1872, locotenent, înscris provizoriu.

ANUL UNIVERSITAR 1905-1906

Ion Constantinescu. Născut la 26 decembrie 1879 la Ohrida, absolvent al liceului în 1903, examene în 1906-1910.

Sache Mateoșanu. Născut la 30 august 1885 la Varna, absolvent al liceului Matei Basarab (1905), examene în 1906-1908.

Cezar Papacostea. Născut la 29 octombrie 1886 la Veria, absolvent al liceului din Brăila (1905), examene în 1906-1908.

ANUL UNIVERSITAR 1906-1907

Gheorghe Ciamescu. Născut la 28 februarie 1883 la Nevesca, absolvent al liceului din Bitolia (1903).

ANUL UNIVERSITAR 1907-1908

Dionisie Boscu. Născut la 15 februarie 1887 la Drenova, absolvent al liceului din Galați (1907).

Mihail Fole. Născut la 1 septembrie 1879 la Samarina, absolvent al liceului din Monastir (1898), va fi în cele din urmă exmatriculat în 1924.

ANUL UNIVERSITAR 1908-1909

Constantin Dimca. Născut la Gopeși în 1879, licențiat în Teologie în 1908, retras în 1916.

Temistocle Duma. Născut la 16 martie 1888 la Bitolia, absolvent al liceului Sf. Sava din București (1908), examene în 1909-1912, teză de licență.

Constantin Guci. Născut la 28 octombrie 1887 la Furca, absolvent al liceului din Bitolia.

Toți studenții luați în considerare sunt născuți în sudul Dunării și mulți dintre aceștia poartă mențiunea de macedoromâni, făcută de autoritățile universitare. Este interesant de constatat de unde provin studenții aromâni care s-au înscris, au urmat și unii au absolvit cursurile Facultății de Drept bucureștene. Localitatea de unde proveneau cei mai mulți studenți este Samarina din Pind cu 10 studenți. Urmează Abdela din aceeași zonă cu 5 studenți, Nijopole cu 5 studenți, Gopeși cu 5 studenți, Selia și Bitolia cu câte 4 studenți. Dintre localitățile care furnizau tineri aromâni pentru Facultatea de Drept enumerăm: Coritza, Perlepe, Megarova, Caraferia, Resna, Perivole, Veria, Xirolivade, Mețova, Drenova, Gramoștea, Muloviște, Târnova, Vlaho-Clisura, etc. Este impresionant rolul jucat de liceul românesc din Bitolia (Bitule) în mișcarea național-culturală a aromânilor prin faptul că 43 dintre studenți urmează acolo studiile liceale.

Asupra parcurgerii întregului cursus universitar, rezultatele cercetării sunt parțiale datorită informației incomplete. Oricum, un număr foarte mic de studenți a reușit să termine studiile la Facultatea de Drept și să obțină licența în urma susținerii tezei. Cauza principală rezidă în severitatea corpului profesoral, un procent foarte scăzut de studenți din totalul celor înscriși reușind absolvirea facultății. Un alt detaliu care merită să fie luat în considerare este faptul că numeroși aromâni au beneficiat de scutiri totale sau parțiale de taxe, care – reamintim – erau ridicate. Dintre aceștia enumerăm pe: Nicolae Fole, născut în 1876 la Samarina; Tașcu Statu născut în 1879 la Nijopole; Ion Constantinescu născut în 1879 la Ohrida; Sache Mateoșanu născut în 1885 la Varna; Cezar Papacostea născut în 1886 la Veria; Achile Pineta născut în 1882 la Samarina; George Tuluiu născut în 1881 la Abdela; George Cica născut în 1875 la Salonic; Tașcu Ciomu născut în 1881 la Moloviște; Lazăr Docea născut în 1880 la Veles; Alexandru Papacostea născut în 1884 la Bitolia. Nu știm dacă este vorba de o atitudine de principiu a autorităților române sau este rezultatul situației fiecăruia dintre studenți, din punct de vedere material și profesional, deoarece scutirile de taxe acordate de decanat erau rare,

iar cele mai multe erau făcute în beneficiul aromânilor. Înclinăm să credem că prima supoziție este adevărată.

Există și o serie de nerealizări, din diverse cauze. Unii studenți s-au înscris într-un singur an, ca act formal, fără a frecventa sau a da examene. În alte cazuri situația școlară s-a prelungit pe perioade variabile. Astfel, Toma Dumitrescu se înscrie în anul universitar 1901-1902, susține un examen în 1901, apoi se reînscrie în 1911-1912. Constantin Dimca, se înscrie în anul universitar 1908-1909, dar se retrage în 1916. Este adevărat că în 1908 își obținuse licența în Teologie. Există numeroase cazuri în care studenții nu produceau actele necesare înscrierii definitive și acest lucru pare să rezulte din funcționarea defectuoasă a birocrăției Imperiului otoman. Deseori, actele de stare civilă nu concordau cu diplomele de absolvire a învățământului secundar. Din această cauză, se produceau exmatriculări, cum au fost în cazurile: Ion Caranica (1906), George Ceara din Xirolivade (1906), George Coca din Perivole (1906), Nicolae Papuli din Samarina (1906), Alexandru Mihail Hagi din Resna (1909), Gheorghe Iogu din Vlaho-Clisura (1906), Dionisie Manolescu din Drenova (1906), Achile Pineta (1905). Mai există cazuri când studenții aromâni se înscriu la Facultatea de Drept, dar și la alte facultăți pe care le vor urma cu asiduitate, cum ar fi: Ion Dacu înscris la Litere, Demetru Dicea din Selia înscris la Litere, Ion Ghiulamila din Gopeși înscris la Medicină, Ion Popa Samarinean înscris la Litere, Ioan Sulli din Ianina înscris la Științe fizico-chimice, George Cica din Selia înscris la aceeași facultate, Nicolae Mano Coritza înscris la Litere. Nu întâmplător o parte din studenții aromâni se orientau spre Facultatea de Litere și Filosofie.

Cercetare de arhivă în curs, aceasta încearcă să atragă atenția asupra unui aspect mai puțin cunoscut, și anume rolul instituțiilor universitare românești în formarea intelectualității aromânești, element indispensabil construirii unei comunități naționale care să fie capabilă să-și exprime într-o formă și formule adecvate propriile specificități și deziderate.

ROMÂNIA ÎN AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

CONTRIBUȚIA INFORMATIVĂ A SSI PE FRONTUL DE EST (decembrie 1940 – iunie 1941) (I)

CRISTIAN TRONCOTĂ

Reconstituirea fluxului informativ obținut și difuzat de Serviciul Special de Informații (SSI) precum și analiza eficienței „armei” informațiilor la fundamentarea celor mai importante decizii politico-diplomatice și militare stabilite de cercurile guvernante de la București – și care aveau să-și pună serios amprenta pe evoluția țării pentru o perioadă de cel puțin o jumătate de veac – constituie în planul cercetării o acțiune deloc ușoară. Avem în vedere accesul limitat la sursele de primă mână, interne și externe, dar mai ales faptul că multe documente originale au fost fie distruse (în noiembrie 1944, din ordinul generalului Ilie Crețulescu), fie ridicate de către comandamentele trupelor de ocupație sovietică și transportate la Moscova, începând cu aprilie 1945. La această situație mai trebuie adăugat și faptul că dublurile unor documente rămase au fost supuse în anii '50 – '60 unui proces de triere de către comisiile de cenzură ale aparatului de partid și securitate, prin care s-a urmărit scoaterea din circuitul cercetării a acelora care puteau compromite, prin conținutul lor, imaginea URSS și a comunismului. Așa se explică scoaterea lor din unitățile arhivistice originale și răspândirea prin diverse depozite și fonduri arhivistice, ceea ce îngreunează atât cercetarea, cât și interpretarea lor. Cu rezerva că demersul nostru arhivistic, în directă conexiune cu cele mai recente și valoroase apariții în literatura de specialitate, nu reprezintă decât stadiul actual al cercetării, ne încumetăm în cele ce urmează să punem la îndemâna istoriografiei câteva aspecte, ce ni s-au părut mai semnificative, și în baza cărora se conturează unele concluzii certe.

EVOLUȚIA RELAȚIILOR GERMANO-SOVIETICE PÂNĂ LA CRIZA DIN APRILIE 1941

Un flux informativ referitor la evoluția relațiilor germano-sovietice a început să fie obținut și întreținut de SSI încă din primele zile ale lunii decembrie 1940, când noul director general Eugen Cristescu a reușit să preia întreaga comandă a Serviciului¹.

Un prim document de analiză se intitula „Cauzele ce par că au determinat vizita lui Molotov la Berlin și consecințele ei”². Știm că vizita demnitarului sovietic avusese loc între 11 și 14 noiembrie 1940 și că Pactul Tripartit (Germania, Italia și Japonia) fusese semnat la 20 și respectiv 22 noiembrie de Ungaria și România. Pactul fusese întocmit inițial de germani în așa fel încât să poată fi parafat și

¹ Despre contextul în care a fost numit Eugen Cristescu în funcția de director general al SSI și primele măsuri organizatorice vezi pe larg Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu asul serviciilor secrete românești – memorii, mărturii, documente*, București, 1995, p. 39 și urm.

² Arhiva Serviciului Român de Informații (în continuare se va cita sigla Arh. S.R.I.), fond „d”, dosar nr. 6531, f. 3-5.

de Rusia sovietică. El prevedea intrarea în război a Germaniei și Italiei în cazul unui conflict japo-american, dar lipseau aluziile la un eventual război germano-sovietic. Acest din urmă detaliu a deschis interesul conducătorului statului român, generalul Ion Antonescu, să afle cât mai mult despre subtilitățile diplomației celor două mari puteri, și ca urmare despre circumstanțele și rezultatele vizitei lui Molotov la Berlin. Documentul întocmit de SSI, în decembrie 1940, la capitolul indicii, oferă următoarele: „Abandonarea planului de invazie a Angliei de către armata germană și tendința extinderii războiului în timp și spațiu; eforturile Germaniei pentru întărirea și precizarea influenței sale în Europa și asigurarea spațiului economic; încheierea Pactului Tripartit ca o continuare a Pactului anticomintern, fără o prealabilă consultare a URSS; tendința de eliminare totală a englezilor din Europa prin atacarea Greciei; insuccesele aliaților Germaniei din Asia și Europa, amestecul din ce în ce mai pronunțat al Americii, precum și sprijinul dat de Anglia Chinei și Greciei; nesiguranța atitudinii URSS, ca rezultat al conversațiilor sale la Londra, Washington și Ankara; mărirea influenței germane în Balcani, periclitând interesele de rasă, politice și economice ale URSS și care constituiau o cale deschisă a comunismului în Europa, fapt atât de vizat de Comintern; scindarea intereselor germano-italiene pe de o parte și japoneze, pe de altă parte, printr-un brâu de influență engleză în Orientul Apropiat și Mijlociu format de Turcia, Iran, Afganistan, India și China”.

De la început, acest document, ca și multe din cele la care vom mai face apel, frapează prin faptul că informația oferită Conducătorului statului era prelucrată și evaluată în contextul de ansamblu al relațiilor internaționale. Astăzi știm care a fost prețul cerut de Rusia sovietică pentru a adera la Pactul Tripartit: „Finlanda, garanția acordată Bulgariei și un tratat de asistență mutuală cu această țară, în teritoriul căreia Uniunea Sovietică putea să stabilească o bază terestră și navală în apropiere de Bosfor și Batumi spre Golful Persic – ca sferă de aspirații – a URSS; renunțarea de către Japonia la concesiunile sale asupra cărbunelui și petrolului din Sahalinul de nord”^{2 bis}. De asemenea, mai știm că în discuțiile avute de Molotov la Berlin, acesta a ridicat în numele URSS pretenții în România și Turcia. Hitler a refuzat să le accepte, astfel că emisarul sovietic n-a mai semnat Pactul Tripartit. S-a mai spus despre întâlnirea din noiembrie de la Berlin între Molotov și demnitarii celui de-al treilea Reich că a fost în realitate un dialog al surzilor sau o formă de mascare, de o parte și de alta, a adevăratelor intenții³. Iată însă ce informa SSI-ul în legătură cu problemele „ce par” că au fost discutate: „Nu este exclus ca în schimbul menținerii sale în neutralitate, URSS să fi ridicat o serie de pretenții, conform vechiului său principiu de a câștiga fără război în dauna unui stat aflat în situație critică. Între acestea par a fi și: 1. neamestecul Axei în Balcani (Bulgaria și Iugoslavia); 2. Controlul absolut în Marea Neagră [...]. În ceea ce privește România desigur că URSS va fi formulat anumite cereri, pe care însă Germania nu le-a putut admite, întrucât satisfacerea Sovietelor în această direcție ar fi însemnat ca Berlinul să piardă bogatele resurse și în special petrolul cât și spațiul strategic și de influență de care dispune astăzi”⁴.

^{2 bis} Ph. W. Fabry, *Il Patto Hitler Stalin*, p. 500-517, apud Florin Constantiniu, Ilie Schipor, *Trecerea Nistrului 1941*, București, 1995, p. 46; Vezi și Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic*, București, 1996, p. 58-59; Ștefan Lache, *În culisele diplomației secrete. Noiembrie 1940: URSS la porțile Pactului Tripartit*, în „Magazin istoric”, 1992, nr. 1, p. 62-67.

³ Yves Santamaria, *Hitler-Stalin: Les liaisons dangereuses*, în „Historia spécial”, novembre-décembre, 1996, n° 44, p. 48-53; *Armata română în al doilea război mondial. Eliberarea Basarabiei și a părții de nord a Bucovinei*, vol. I, București, 1996, p. 102.

⁴ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 6 531, f. 4.

Chiar dacă nu oferea amănunțele pe care le știm astăzi din documentele sovietice publicate⁵, evaluarea făcută de analiștii SSI era corectă. Din însemnările ministrului plenipotențiar Schmidt, cu privire la convorbirea dintre Hitler și Molotov, din 12 noiembrie, rezultă că Führerul a declarat că Germania nu are nici un fel de interese politice în Balcani și este nevoită să negocieze numai „interesele militare”. După cum observa istoricul Hillgruber, era o deosebire de limbaj diplomatic. Hitler făcea distincția între interese politice și interese militare, pe când Ribbentrop vorbise în august 1939 despre „dezinteresul politic”, iar în iunie 1940 despre „dezinteresul teritorial al Germaniei în zona balcanică”⁶. Deci vizita lui Molotov la Berlin și discuțiile sale cu Hitler și Ribbentrop dezvăluie limpede strategia expansionistă a Kremlinului. Führerul a tras concluzia că URSS devenise un partener incomod și un rival primejdios, a cărui eliminare se impunea cu necesitate. În perspectiva unei confruntări germano-sovietice, România ca și Finlanda căpătau prin pozițiile lor o însemnată deosebită. Acest aspect, esențial de altfel pentru interesele românești, fusese sesizat corect de SSI. Fără îndoială că aceste informații nu puteau decât să întărească convingerea conducătorului statului român că un eventual război germano-sovietic era de neînălțurat. La acea dată, după cum rezultă din documente sovietice recent publicate, Marele Stat Major Sovietic finalizase deja elaborarea planului desfășurării strategice pentru etapa imediat următoare. Substanța lui era esențialmente ofensivă. Se prevedeau de către forțele sovietice două lovituri: cea principală pe direcția Varșovia, Berlin și o alta secundară, prin România, pentru a acapara petrolul și a debușa în Balcani⁷.

La 19 decembrie 1940, Hitler emisese la rândul lui Directiva operativă nr. 21, numită și „Planul Barbarossa”, de invazie a URSS, la care urma să ia parte și armata română, fără să fie consultate autoritățile de resort din România. Planul a fost ținut secret până la 12 iunie 1941, când Ion Antonescu a luat cunoștință despre conținutul lui, dar nu i s-a comunicat data și ora exactă a

⁵ Istoricul rus M. Narinski, în studiul intitulat *Kremlinul și Cominternul în anii 1939-1941*, publicat în revista „Svobodnaia mîsl Teoreticeskii i Politiceskii Jurnal”, 1992, nr. 2, reproduce un text (*Proiectul de directive*), redactat de Molotov în legătură cu problemele ce urmau a fi discutate cu ocazia vizitei în Germania din 12-13 noiembrie 1940: „a) Aflarea intențiilor reale ale Germaniei și ale tuturor partizanților la Pactul Tripartit (Germania, Italia, Japonia) în realizarea planului de creare a «Noii Europe» și a «Marelui Spațiu al Asiei de Est...»; b) Pregătirea schișei inițiale a sferei de interese a URSS în Europa precum și în Asia apropiată și mijlocie, sondând posibilitatea unui acord în această privință cu Germania (și apoi cu Italia)...”. În cursul tratativelor, să se obțină ca în sfera de interese a URSS să fie inclusă: a) Finlanda, pe baza acordului corespunzător din 1939; b) Dunărea în porțiunea Dunării maritime; c) Bulgaria – principala problemă a negocierilor trebuie să fie ca în înțelegere cu Germania și cu Italia, să fie inclusă în sfera de interese a URSS și, pe aceeași bază, o garanție dată Bulgariei din partea URSS (Era avută în vedere o garanție dată Bulgariei din partea URSS, în condițiile anuloage garanțiilor de inviolabilitate a teritoriului României din partea Germaniei și Italiei – nota lui M. Narinski); d) Problema Turciei și a soartei sale nu poate fi soluționată fără participarea noastră ...; e) Problema soartei ulterioare a României și Ungariei ca limitrofe ale URSS ne interesează foarte mult; f) Problema Iranului nu poate fi soluționată fără participarea URSS, deoarece acolo avem interese serioase. Să nu se vorbească despre asta dacă nu este necesar; g) Relativ la Grecia și Iugoslavia am dori să știm ce intenționează Axa să întreprindă?” (Apud Florin Constantiniu, *V. M. Molotov la Berlin – noiembrie 1940*, în CNM, nr. 214/9-15 octombrie 1995, p. 7).

⁶ Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române 1938-1944*, București, 1994, p. 351.

⁷ „Voenna – istoriceskii jurnal”, nr. 1/1993, p. 24-29, apud Florin Constantiniu, Alexandru Dușu, Mihai Retegan, *România în război 1941-1945*, București, 1995, p. 44; *Arnata română în al doilea război mondial. Eliberarea Basarabiei și a părții de nord a Bucovinei*, vol. I, p. 122-126.

declanșării operațiilor militare. Desigur, SSI nu a putut afla despre existența acestor planuri agresive atât ale germanilor, cât și ale sovieticilor, dar sintezele informative oferite conducătorului statului român în lunile care au urmat sugerează iminența unui conflict armat între Germania și URSS. Pregătiri militare se făceau de ambele părți, mai mult sau mai puțin acoperite, deși în fața opiniei publice internaționale căutau să acrediteze ideea că între ele există relații normale și de bună vecinătate.

Despre înrăutățirea relațiilor germano-sovietice, ca urmare a deplasărilor trupelor Wehrmacht-ului prin România spre Bulgaria informează și Nota SSI din 8 ianuarie 1941, întocmită în baza informațiilor culese de la Legația maghiară din București: „În discuțiile ce au loc între diplomații maghiari se insistă asupra versiunii că un conflict armat germano-sovietic este inevitabil din cauza opunerii URSS la trecerea trupelor Reich-ului prin Bulgaria”⁸.

Problema relațiilor româno-sovietice a fost abordată de generalul Ion Antonescu la 14 ianuarie 1941, cu ocazia întâlnirii cu Hitler la Obersalzburg. Anterior întâlnirii, Ion Antonescu a redactat o notă, pe care a predat-o Ministerului de Externe al Reich-ului. În principiu, Antonescu declara că este gata să se angajeze în luptă alături de Germania „dacă ar fi nevoie”. România ar trebui „în cazul unei eventuale acțiuni împotriva sudului, să constituie flancul defensiv stâng”. „În cazul în care Rusia ar ataca”, România dorește „să participe cu toate forțele sale la acțiunea militară”. În acest scop însă, România trebuie să se pregătească din punct de vedere militar, economic și politic; și având în vedere „încercările Rusiei de a exercita presiuni” era necesar în primul rând sprijinul Germaniei, ținând seama de marea importanță pe care o prezenta România pentru Reich, speră că „Germania îi va recunoaște în noua Europă ... rolul firesc de supremație regională”⁹.

În timpul convorbirilor propriu-zise, conducătorul statului român a informat pe Führer că până la acel moment a fost imposibil să se traseze o linie de frontieră definitivă cu Rusia sovietică. Comisia pentru demarcarea frontierei nu avusese posibilitatea să se întrunească timp de două luni, pentru că rușii își dizolvaseră delegația. La frontiera româno-sovietică persista o neliniște permanentă. Sovieticii trimiteau agenți în România și făceau chestiuni de stat din incidentele cele mai mici. Problema cea mai serioasă în relațiile româno-sovietice o constituia zona Deltei Dunării, pe care Rusia sovietică urmărea să o acapareze în totalitate. Din informațiile de care dispunea șeful statului român rezulta că sovieticii concentraseră în zona din imediata apropiere a Deltei: 7 corpuri de armată, 5 mari unități blindate și un număr corespunzător de avioane. Chiar făceau pregătiri necesare pentru forțarea fluviului. În această problemă, Hitler l-a asigurat că semnătura germană sub declarația de garanție constituie o îndatorire absolut obligatorie pentru Reich și va fi în caz de nevoie onorată nu numai la frontiera ruso-română ci, de asemenea, și la alte frontiere¹⁰.

La 17 ianuarie 1941, SSI a întocmit o notă despre comentariile de la Legația URSS din capitală asupra relațiilor româno-sovietice în care se sublinia: „Moscova și Berlinul doresc îmbunătățirea acestor raporturi și că în calea acestui lucru ar fi numai o singură piedică: atmosfera antisovietică din cercurile legionare și, în consecință, printre anumiți membri ai guvernului”¹¹. Acestea erau desigur informații care se vehiculau în limbajul oficial diplomatic din mediul Legației. Evaluările făcute de analiștii SSI duceau la alte concluzii. Astfel, în sinteza informativă a SSI din

⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare se va cita sigla Arh. M.A.E.), fond 71, România, vol. 66, f. 54.

⁹ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 155.

¹⁰ Vezi pe larg în: *Antonescu-Hitler. Corespondență și întâlniri inedite 1940-1944*, București, 1991, vol. I, p. 71-73.

¹¹ Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. 66, f. 89.

19 ianuarie 1941 se sublinia: „Deși în aparență există raporturi bune între Moscova și Berlin, totuși nu este un secret pentru nimeni că URSS mai consideră și acum Germania ca cel mai mare dușman al său. De aceea, toate mișcările de trupe sovietice au fost făcute mai ales pe frontiera germană și toate teritoriile anexate de URSS pe cale pașnică, fără nici o pierdere, au avut drept scop să dea Moscovei puternice puncte strategice în vederea unui eventual război cu Germania”¹². În ziua de 20 ianuarie 1941, exprimând situația militară și politică în fața lui Mussolini și a contelui Ciano, Hitler a declarat că „prezența forțelor germane în România ... urmărește un triplu scop, și anume: o operație împotriva Greciei, apărarea Bulgariei împotriva Rusiei sovietice și a Turciei, precum și asigurarea României. La dorința Bulgariei se va pune la dispoziție un grup de forțe pentru a opri în zona Constanța un eventual atac al rușilor dinspre nord”. Un alt grup urma să rămână în România: „pentru a împiedica un eventual atac concentric al rușilor dinspre nord și est, având ca obiectiv orașul Galați. La trecerea Dunării de către armatele germane, Hitler se aștepta la atacuri aeriene asupra Ploieștiului, ordonând în consecință întărirea apărării spațiului aerian în regiunea petroliferă. În afară de aceasta, „Hitler se temea de o acțiune a forțelor militare navale sovietice asupra orașului Constanța, ordonând amplasarea unor baterii de coastă grele în zona litoralului român al Mării Negre”¹³.

Buletinul informativ al SSI, care făcea sinteza evenimentelor internaționale în intervalul 20-26 ianuarie 1941, la capitolul privind intențiile URSS, se menționa că: „Uniunea Sovietică duce o politică de strictă neutralitate și expectativă, cu tendință vădită de a nu fi amestecată în actualul conflict armat. Scopul URSS nu este – de altfel – să ia parte la conflictul dintre «statele capitaliste și imperialiste», ci, să se întărească cât mai bine din punct de vedere militar. URSS așteaptă momentul favorabil pentru a căpăta o situație teritorială și politică mai bună, realizându-și astfel tendința imperialistă de totdeauna și dându-i o nuanță adecvată regimului comunist. Pentru a ajunge la acest rezultat, Moscova se folosește de orice mijloc: propaganda comunistă în țările beligerante și în țările nebeligerante, strângerea relațiilor comerciale cu toate statele, ajutorarea unora din țările beligerante”¹⁴.

În Buletinul informativ din 9 februarie 1941, SSI aducea la cunoștință că „în curând se va încheia o convenție comercială sovieto-japoneză”¹⁵. Știm că acest acord avea să se încheie la 13 aprilie 1941¹⁶, ceea ce înseamnă că SSI-ul începuse să fie din ce în ce mai bine informat, întrucât își permitea să facă astfel de anticipări.

Relațiile URSS cu România au făcut obiectul notei SSI din 13 februarie 1941, ce reproduce câteva fragmente din declarația dată de ministrul sovietic Lavrentie corespondentului agenției TASS, Șarov: „România nu mai este considerată de sovietici ca țară cu care se poate discuta și stabili în mod independent diferite aranjamente. Orice aranjament privind România se face cu Berlinul... În România situația este nesigură, iar guvernul român face tot ce-i stă în putință pentru a avea o atitudine supărătoare față de Soviete, lăsându-se manevrată de către germani. Aceste manevre sunt considerate de sovietici ca fiind făcute în mod intenționat de către germani pentru a întreprinde anumite speranțe ale guvernului român. Rușii consideră că România a luat o atitudine inamică, deși ea nu putea întreprinde nimic din proprie inițiativă”¹⁷.

¹² Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 6 531, f. 14

¹³ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 160.

¹⁴ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar 6 531, f. 21.

¹⁵ *Ibidem*, f. 40.

¹⁶ *Istoria lumii în date*, București, 1972, p. 425.

¹⁷ Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. nr. 66, f. 364.

Evaluări interesante privind intențiile URSS față de zona balcanică le întâlnim și în Buletinul informativ din 16 februarie 1941: „Balcanii au constituit totdeauna pentru URSS un bun punct de sprijin pentru realizarea vechiului său program de expansiune spre sud. În acest scop s-a folosit de orice mijloc de propagandă pentru a atrage țările Balcanice în sfera sa de influență. De aceea, amestecul oricărei alte puteri în politica acestor țări a fost considerat de Moscova ca un act îndreptat împotriva intereselor sovietice. Cu toate acestea Sovietele nu au luat nici o atitudine față de imixtiunea Axei, deoarece – în actuala situație externă – Moscova s-a ferit să facă vreun gest care să fie interpretat de Berlin ca un act contrariu intereselor germane. Dacă însă nu a intervenit direct, Moscova a procedat la intensificarea propagandei comuniste în Balcani pentru ca pe această cale să provoace o eliminare totală a influenței Axei din această parte a Europei”¹⁸.

În baza unor informații obținute de la „surse de încredere”, Buletinul din 23 februarie atrăgea atenția conducătorului statului român despre ivirea unor controverse la Kremlin în ce privește orientarea politicii externe a URSS în perspectivă: „Între guvernul sovietic și Comintern ar fi intervenit serioase disensiuni pe tema orientării politice a URSS față de Germania. În timp ce Molotov ar fi partizanul convins al înțelegerii și colaborării cu Berlinul, Cominternul susține că a sosit momentul oportun pentru declanșarea revoluției mondiale a proletariatului și că s-ar impune sistarea aprovizionării Germaniei, probabil mare adversar al Uniunii Sovietice”¹⁹.

Aceleași „surse de încredere”, ceea ce presupune că se aflau în apropierea anturajului politic de la Kremlin, permite SSI să avertizeze forurile de conducere de la București, prin Buletinul informativ din 2 martie 1941, că „atenția principală a Moscovei este îndreptată spre Balcani, unde URSS este hotărâtă să întreprindă o mare acțiune diplomatică pentru a-și consolida poziția”²⁰. E adevărat că aceste surse ale SSI nu indicau cu precizie ce fel de acțiuni diplomatice urmau să întreprindă URSS, probabil că se izbeau de măsurile contrainformative protecționiste foarte severe luate de serviciile speciale sovietice, sau poate chiar apelau la măsuri de autoprotecție în sensul că nu doreau să se expună prea mult, dar buletinele informative care au urmat dovedesc că analiștii SSI se frământau cu aceste probleme, dorind să le clarifice.

Ca urmare a aderării Bulgariei la Pactul Tripartit (1 martie 1941), în urma căreia autoritățile de la Sofia au permis trecerea trupelor germane la sud de Dunăre pentru a fi transportate spre Grecia, Uniunea Sovietică a adresat guvernului bulgar o notă de protest, ceea ce semnifica o nouă escaladare a tensiunii în relațiile sovieto-germane. Peste câteva zile, la 7 martie 1941, diplomația sovietică își dezvăluie din nou intențiile, situându-se pe o poziție contrară intereselor germane în Balcani. Este vorba despre Conferința de la Viena, la care au luat parte reprezentanți ai Germaniei, URSS, României și Bulgariei în scopul reglementării folosirii gurilor Dunării de către statele riverane. Despre acest eveniment un document SSI informa că „URSS a făcut toate eforturile posibile spre a-și impune punctul de vedere care urmărește întărirea influenței sovietice la gurile Dunării”²¹. Într-un alt document de sinteză elaborat în legătură cu această problemă, SSI atrăgea atenția că „Rusia sovietică pentru a-și da asentimentul la trecerea trupelor germane în Bulgaria ar formula unele revendicări teritoriale în dauna noastră”²².

Printr-o notă operativă specială, din 8 martie 1941, SSI preciza că eforturile diplomației sovietice „au rămas infructuoase deoarece pretențiile URSS formulate asupra României s-ar fi izbit de

¹⁸ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 6 531, f. 47.

¹⁹ Ibidem, f. 57.

²⁰ Ibidem, f. 72.

²¹ Ibidem, dosar nr. 7 311, f. 15.

²² Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. 66, f. 510.

opozitia fermă a Germaniei. Aceasta s-a opus sporirii influenței Sovietelor în Balcani prin stăpânirea gurilor Dunării”. „Cu toate acestea – informa în continuare documentul – guvernul de la Moscova pare decis să nu admită hotărârile Conferinței de la Viena asupra Dunării care i-ar fi defavorabile și ar proiecta convocarea unei alte Conferințe la Moscova”²³. Această ultimă precizare privind intențiile URSS, se pare că prezenta interes, întrucât documentul a fost trimis și spre informarea Ministerului Afacerilor Externe și Ministerului Propagandei, ceea ce sugerează că SSI era în postura „vârfului de lance”, adică cu un pas înaintea diplomației. Probabil că astfel de situații au creat acele fricțiuni între cele două instituții (SSI și Ministerul Afacerilor Străine) despre care amintea Eugen Cristescu în confesiunile sale. Oricum, anticipările SSI privind „o nouă acțiune diplomatică a URSS pentru consolidarea pozițiilor” începuseră să capete contur.

Un nou demers diplomatic al Moscovei în Balcani avea să se consume la 5 aprilie 1941, când s-a încheiat Tratatul de neagresiune sovieto-iugoslav²⁴. Între timp SSI, analizând situația URSS față de evenimentele internaționale, oferea următoarele concluzii în Buletinul informativ din 16 martie: „Se poate deduce că Moscova urmărește să se mențină în stare de neutralitate, să îmbunătățească raporturile cu Japonia și să strângă relațiile diplomatice și economice cu alte țări. Apare clară ideea că Uniunea Sovietică își dă seama de actuala situație internațională ce este în plină evoluție, fapt care poate aduce întorsături decisive în mersul evenimentelor. Menținerea sa în neutralitate și nebeligeranță prezintă un dublu avantaj: pe de o parte îi permite să păstreze ceea ce a câștigat până în prezent, pe de altă parte îi dă posibilitatea să se întărească în exterior”²⁵.

La fel de interesante sunt și evaluările făcute de același document în privința punctului de interferență între interesele strategice ale URSS și Japoniei: „URSS este conștientă că menținerea ei în expectativă nu va fi prelungită la infinit, de aceea duce o politică dublă: a) depune toate eforturile pentru înarmarea țării; b) caută să îmbunătățească raporturile sale cu Japonia și alte state. Moscova voințește să se asigure de la Est, în cazul unui conflict la Vest, iar Japonia caută să atragă URSS de partea sa pentru ca astfel să poată realiza întronarea unei noi ordini politice și economice în Asia”²⁶.

Analizii SSI revin cu alte detalii în această problemă, în Buletinul informativ din 23 martie 1941: „În URSS a reînceput să domnească iar credința în eventualitatea unui conflict cu Germania; se susține că acest conflict se va produce chiar în primăvară. Dacă această credință este întemeiată sau nu, o va dovedi viitorul, în orice caz este semnificativă grăbirea tratativelor cu Japonia pentru încheierea pactului de neagresiune [...] URSS încearcă să-și mărească numărul prietenilor prin orice mijloace, chiar cu riscul renunțării temporare la o parte din programul său politic”²⁷.

Relațiile germano-sovietice au fost analizate pe larg într-o notă specială din 27 martie 1941, în care se ajunge la următoarea concluzie: „Raporturile sovieto-germane trec acum printr-o fază de accentuată răcire, datorită ciocnirii dintre interesele lor. Ambele state caută, însă, să ascundă această schimbare: Germania pentru a nu-și crea dificultăți, acum când este în ajunul unei noi acțiuni militare, iar URSS pentru că nu este, încă, suficient de bine consolidată în interior și exterior spre a se putea aventura într-un conflict cu Germania”²⁸.

Conținutul acestui document sugerează că SSI știa deja la 27 martie că vor urma noi acțiuni militare germane. Nu se fac precizări, dar fără îndoială că nu putea fi vorba decât despre operațiile

²³ Arh. S.R.I., dosar nr. 7 311, f. 15.

²⁴ *Istoria lumii în date*, p. 425.

²⁵ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 6 531, f. 89.

²⁶ *Ibidem*, f. 90-91.

²⁷ *Ibidem*, f. 99 verso.

²⁸ *Idem*, dosar nr. 7 311, f. 215.

militare germane asupra Iugoslaviei care s-au declanșat la 6 aprilie 1941. Opinia noastră se întemeiază și pe faptul că un raport al SSI privind realizările Frontului de sud menționa că acesta, prin agentura sa operativă „a urmărit evenimentele în legătură cu războiul din Balcani și a anticipat lovitura de stat din Iugoslavia”²⁹.

Evenimentele s-au derulat foarte rapid. La 25 martie guvernul iugoslav condus de D. Țvetkovici a semnat la Viena protocolul privind aderarea Iugoslaviei la Pactul Tripartit, pentru ca peste două zile, la 27 martie să fie răsturnat de cercurile prooccidentale și antigermane. Noul cabinet format în frunte cu generalul Dușan Simovici a refuzat să ratifice aderarea Iugoslaviei la Pactul Tripartit și era favorabil încheierii Tratatului de neagresiune cu Uniunea Sovietică³⁰. Față de acest eveniment Hitler a reacționat prompt, dar cu violență, hotărând „să zdrobească Iugoslavia din punct de vedere militar și statal”, ordonând Comandamentului armatei de uscat și celui al aviației militare să facă „pregătiri militare corespunzătoare”³¹. Dar ordinul de ofensivă a fost dat abia peste 3 zile de Cartierul General al armatei de uscat. Este vorba de Operația 25 și directiva suplimentară pentru Operația „Marița” în care se menționa că nu este necesar să se conteze pe o participare activă a României la acțiunea împotriva Iugoslaviei, dar că românii trebuie să asigure o apărare întărită a frontierelor, în special frontiera cu Rusia sovietică. Deci Hitler a fost cel care a renunțat de la bun început la folosirea unităților române împotriva Iugoslaviei³². În Directiva nr. 26, semnată de Hitler la 3 aprilie 1941, șeful misiunii militare germane din România a primit însărcinarea „de a influența în direcția unei mai intense pregătiri de apărare a României împotriva Rusiei”³³.

Cei care mai știau despre iminența unei operații militare germane contra Iugoslaviei erau britanicii. Chiar în ziua de 3 aprilie, premierul Winston Churchill a elaborat un avertisment urgent către Stalin vizând pregătirile efectuate de Germania. Acest mesaj se baza pe descifrarea corespondenței germane interceptate de către serviciile secrete britanice, prin procedeele de criptanaliză „Ultra”. Stanford Cripps – ambasadorul britanic la Moscova – nu a adus la cunoștință acest mesaj lui Vășinski decât mai târziu (la 17 aprilie) de teamă să nu fie interpretat de Stalin ca o provocare³⁴.

Coroborând aceste date cu ceea ce știa și informase SSI încă din 27 martie, referitor la noua acțiune militară germană în Balcani, deducem că informația nu putea veni prin filiera serviciilor de informații britanice (ne gândim la relația Gibson-Cristescu)³⁵, întrucât britanicii nu puteau să ajungă la ea decât în intervalul 30 martie – 3 aprilie, când probabil au interceptat ordinele operative ale Wehrmachtului pentru transpunerea Operației „25”. Deci sursa SSI trebuie căutată în altă parte, poate chiar în anturajul demnitarilor de la Berlin, dacă e să dăm crezare afirmației lui Eugen Cristescu potrivit căreia dispunea de „o sursă informativă de foarte mare valoare în centrala lui Himmler de la Berlin”³⁶.

²⁹ Idem, dosar nr. 7 963, vol. 1, f. 45.

³⁰ *Istoria universală. Epoca contemporană 1939-1945*, București, 1979, p. 176.

³¹ Vezi Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 161.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *KGB. Istoria secretă a operațiilor sale de la Lenin la Gorbaciov*, București, 1994, p. 185.

³⁵ O foarte bună sursă de informare pentru spațiul sovietic, până la ruperea relațiilor diplomatice româno-engleze (10 februarie 1941), a fost rețeaua serviciilor secrete britanice care a acționat în România. Maiorul Gibson i-a trimis lui Eugen Cristescu, imediat după ce a aflat că fusese numit șef al SSI, întregul material pe care-l avea la Lisabona despre URSS (Vezi Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 405).

³⁶ *Ibidem*.

Abia în seara zilei de 5 aprilie 1940, Legația germană din București a primit indicația din partea Ministerului de Externe să-l informeze pe conducătorul statului român despre ofensiva ce urma să înceapă în ziua următoare împotriva Iugoslaviei³⁷. Dar, după cum sugerează documentele SSI, generalul Ion Antonescu fusese prevenit de eventualitatea unei acțiuni militare germane încă din 27 martie, ceea ce înseamnă că a avut timp suficient la dispoziție să-și fixeze poziția. Așa se explică și reacția sa promptă. După cum spune istoricul Hillgruber: „Antonescu n-a părut surprins de comunicarea lui Neubacher, declarând că România nu ridică nici un fel de pretenții față de Iugoslavia, cu care a întreținut întotdeauna legături de prietenie. De aceea, în această campanie, România va sta deoparte”³⁸.

La numai o zi de la semnarea tratatului de prietenie și neagresiune sovieto-iugoslav (5 aprilie), trupele germane, italiene și ungare au început războiul împotriva Iugoslaviei (6 aprilie). Buletinul informativ al SSI din 7 aprilie nu mai acordă importanță acestui eveniment, ci își fixează atenția tot spre URSS, pentru a-i surprinde reacția: „Toate fabricile de armament din URSS și-au mărit productivitatea, lucrându-se neconținut cu câte 3 echipe pe zi”³⁹.

Atitudinea URSS față de evenimentele din Balcani a fost urmărită și în Buletinul informativ special din 13 aprilie 1941: „O dovadă elocventă că guvernul sovietic a fost profund afectat de soarta Iugoslaviei, este protestul său la Budapesta, care cuprinde un drastic și semnificativ avertisment. Acest avertisment nu este de fapt decât un mod indirect de a protesta împotriva acțiunii Germaniei, dar Moscova nu se simte în stare să riște în prezent un conflict armat cu Axa”⁴⁰.

Astăzi știm că URSS nu numai că nu dorea să riște nimic în relațiile oficiale cu Germania, dar a căutat să fie cât mai corectă, adică să se achite de obligațiile economice. Astfel, livrările sovietice de materii prime către Germania au atins nivelul maxim de la semnarea Pactului sovieto-nazist în aprilie 1941: 208 000 tone de cereale, 50 000 tone de petrol, 8 300 tone de bumbac, 8 340 tone de metal. Rusia sovietică a mai livrat, de asemenea, 4 000 tone de latex, achiziționate în Extremul Orient și expediate în Germania cu trenul transsiberian⁴¹.

Buletinul informativ special din 30 aprilie 1941 mai conține și o informație despre Pactul de neagresiune sovieto-japonez, pe care SSI-ul îl anticipase după cum am văzut încă din luna februarie: „Din stipulațiile Pactului de neutralitate japo-sovietic*, se detașează voința URSS și a Japoniei de a se abține de la orice intervenție în cazul când una din părți ar fi atacată de o terță putere”. Demn de reținut este stilul sobru în transmiterea acestei informații și faptul că analiștii SSI s-au abținut de a face vreo evaluare. În schimb, Grigore Gafencu, ministrul român la Moscova, care urmărise și el derularea negocierilor sovieto-japoneze încă din 14 martie 1941, în telegrama cu nr. 1 248 din 13 aprilie făcea următorul comentariu: „Valoarea reală a unui asemenea pact, încheiat în grabă, după lungi târguieli și în zile când acordurile de același fel au pierdut mult din însemnătatea lor, este greu de judecat. Valoarea lui speculativă mulțumește pe propagandiștii din ambele tabere: cercurile legate de Axa se bucură că URSS s-ar fi încadrat pe plan general în Pactul Tripartit, iar cercurile anglo-saxone se declară mulțumite că, asigurându-și neutralitatea Japoniei, Rusia și-ar fi consolidat pozițiile ei europene”⁴². În ziua următoare, 14 aprilie, ministrul român la Moscova revine cu o nouă telegramă

³⁷ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 162.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 6 531, f. 104.

⁴⁰ *Ibidem*, dosar nr. 6 568, f. 130-131.

⁴¹ Vezi Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *op. cit.*, p. 179.

* Pactul a fost ratificat în ziua de 25 aprilie 1941 când a intrat în vigoare.

⁴² Grigore Gafencu, *Misiune la Moscova, 1940-1941. Culegere de documente*, București, 1995, p. 181.

pe această temă adresată Ministerului Afacerilor Străine, în care menționa printre altele: „Negocierile ruso-japoneze au avut un deznodământ senzațional: Stalin a întovărășit la gară pe ministrul japonez [Matsuoka – n.n.]. Acest act curtenitor este unic în istoria Sovietelor, ca și articolele în care zierele sovietice consideră pactul ca un însemnat succes diplomatic”⁴³. Rezoluția pusă de generalul Ion Antonescu pe acest ultim document demonstrează că șeful statului român, ca principal factor de decizie politică și militară, în ciuda faptului că a beneficiat de o informație venită din timp, deci cu rol preventiv, de la SSI, și de o evaluare corectă din partea unui eminent diplomat, totuși a minimalizat importanța pactului sovieto-japonez. „Trebuie așteptat viitorul – spune Antonescu în rezoluție. Pactul este, după mine, o mare păcăleală, după cum au fost și pactele de amicitie perpetuă recente și mai demult încheiate de Serbia, Pactul Balcanic, etc. Pactomania s-a dovedit neputincioasă și ridicolă. Am spus aceasta din 1934 domnului Titulescu de atunci și i-am arătat că pactele ce încheia erau un mare și șubred castel de cărți, cade una, cad toate. Așa s-a întâmplat cu pactele în trecut, așa se va întâmpla în viitor. Domnul Cretzianu să ceară de la Statul Major studiul ce am întocmit în 1934, care în mod grafic sintetiza ceea ce susținem și ceea ce ulterior s-a dovedit exact. Acest studiu trebuie completat cu pactele ulterioare, pentru un istoric, ușor de urmărit, al diplomației foarte puțin savantă și mai puțin practică de după război. Cel mai bun pact este să fii tare”⁴⁴. Derularea ulterioară a evenimentelor a demonstrat că pactul sovieto-japonez nu a fost o păcăleală, cel puțin din partea Japoniei și, până la începutul lunii august 1945, chiar și în privința URSS. Dimpotrivă, acest pact a jucat un rol covârșitor în realizarea strategiei politice și militare atât a URSS cât și a Japoniei. Desigur, poziția șefului statului român poate fi explicată prin faptul că era convins de iminența unui război germano-sovietic, de trăinicia Axei Berlin-Tokio, și că într-adevăr experiența diplomației europene interbelice demonstra lipsa de utilitate a pactelor de neagresiune. Numai că diplomația asiatică – și în aceasta a constat eroarea generalului Antonescu – nu trebuia confundată sau identificată cu cea europeană.

În Buletinul informativ din 5 mai 1941, SSI comentează relațiile sovieto-germane în felul următor: „Această intenție de a păstra bune relații se dovedește și cu faptul că URSS a trimis trupelor germane din Balcani mari cantități de petrol sovietic. Pe de altă parte, pare că nici Germania nu voiește încă o ruptură a relațiilor cu URSS, atâta timp cât nu este provocată direct sau indirect”⁴⁵.

La 5 mai 1941 s-a petrecut un eveniment la Moscova ce a constituit un subiect viu comentat în epocă, dar și ulterior în istoriografie. Este vorba de discursul susținut de Stalin în fața absolvenților academiilor militare. În opinia lui Viktor Suvorov, prin acel discurs – nepublicat la vremea respectivă în presa sovietică –, I. V. Stalin ar fi făcut o pregătire politico-psihologică în vederea declanșării războiului împotriva Germaniei, fără însă a comunica și data începerii lui⁴⁶. Faptul că a doua zi, 6 mai 1941, conducătorul sovietic și-a asumat și funcția de președinte al Consiliului Comisarilor Poporului este interpretat de același autor ca o dovadă că se pregătea pentru a putea dirija mai bine desfășurarea războiului⁴⁷. Despre cuvântarea lui Stalin, din ziua de 5 mai, face referiri și Grigore Gafencu în Raportul confidențial cu nr. 1627 trimis din Moscova la 15 mai pe adresa Ministerului Afacerilor Străine, în următoarea formulare: „Se vorbește foarte mult despre o cuvântare pe care Stalin ar fi ținut-o la 5 mai cu prilejul promoției noilor ofițeri, în care, pomenind de «tendențele de hegemonie ale unei anumite puteri» [aluzie la Germania – n.n.], ar fi declarat că URSS nu trebuie să se

⁴³ *Ibidem*, p. 178.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 181.

⁴⁵ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 6 568, f. 130-131.

⁴⁶ Viktor Suvorov, *Spărgătorul de gheață*, București, 1995, p. 175.

⁴⁷ *Ibidem*.

mulțumească numai cu atitudini defensive, dar trebuie să fie gata să se opună cu forța planurilor care tind la cucerirea și la stăpânirea lumii⁴⁸. Nuanțele folosite de diplomatul român se justificau prin faptul că personal dispunea și de alte informații care „trădau intenții mult mai pașnice și mai conciliante”⁴⁹ despre relațiile sovieto-germane. Cuvântarea lui Stalin din 5 mai nu a fost editată până în 1991, ceea ce a dat naștere la speculații în privința conținutului ei. Istoricul David Irving susține că în ziua de 5 mai conducătorul statului sovietic ar fi ținut două cuvântări: una în fața absolvenților academiilor militare și a doua la banchetul dat la Kremlin, care a urmat. Conținutul cuvântărilor a fost reconstituit pe baza relatărilor a doi generali și a unui maior ce fuseseră prezenți la eveniment, dar care au căzut ulterior prizonieri la germani. Potrivit acestor mărturii, Stalin ar fi vorbit despre necesitatea pregătirii poporului pentru „război ofensiv” și ar fi toastat pentru o politică de expansiune teritorială a Uniunii Sovietice⁵⁰. La rândul său, publicistul rus Lev Bezâmenski (fost ofițer de informații în structurile specializate sovietice) a editat în 1991 conspectul cuvântării rostite de Stalin. Deși stenograma nu a fost găsită, Bezâmenski consideră conspectul ca o reflectare fidelă a conținutului cuvântării. Din studiul textului editat rezultă că Stalin a făcut doar o analiză a cauzelor succeselor Wehrmacht-ului și sublinia schimbarea caracterului războiului dus de Hitler, și anume, de la „eliberarea de sub jugul sistemului Versailles” la „cotopirea altor popoare”. De aici paralela cu Napoleon și concluzia că armata germană e în retragere pe toate planurile. Deci, nimic în legătură cu un război preventiv împotriva Reich-ului⁵¹.

Din cercetarea buletinelor informative speciale și săptămânale ale SSI și Secției a II-a informații din Marele Stat Major nu rezultă vreo referire la cuvântarea lui Stalin din 5 mai. În situația în care cercetări viitoare nu ne vor oferi surprize, ne putem explica „tăcerea” documentelor elaborate de instituțiile informative specializate românești prin faptul că într-adevăr discursul lui Stalin nu conținea nimic deosebit care să atragă atenția. În susținerea acestei afirmații vin și documentele informative din luna mai care subliniau grija autorităților de la Moscova și Berlin de a evita formulări ce puteau crea confuzii sau stări tensionate.

CONCENTRĂRI DE TRUPE SOVIETICE LA GRANIȚA CU ROMÂNIA

Fluxul informativ cu caracter militar, obținut de SSI și difuzat factorilor de decizie, se integra informării operative curente întrucât a mers în paralel cu buletinele informative cu caracter politic. Tratarea lor separată se face cu intenția de a-i stabili valoarea și gradul de operativitate pentru luarea deciziilor cu caracter strict militar.

Un prim document mai încheșat este cel întocmit de Agentura Frontului de est din SSI împreună cu Secția a II-a a Marelui Stat Major al armatei române, intitulat „Cominternul, metoda sa de lucru și colaborarea cu Armata Roșie”. Din acest document, înaintat conducătorului statului la sfârșitul lunii decembrie 1940, transpare o anumită stare de îngrijorare față de agresiunea crescândă a Sovietelor, dar și o viziune globală asupra binomului Comintern – Armata Roșie. Raportul pare să fie produsul unei cooperări dintre varii surse de informare internă și externă, realizând în cele 31 de pagini o aducere la zi a structurilor și sferelor de acțiune în relația dintre Comintern și forțele armate

⁴⁸ Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 203.

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ Apud Florin Constantiniu, *Intenționa Stalin să înceapă războiul? „Spărgătorul de gheață”*, în „Magazin istoric”, 1993, nr. 5, p. 70.

⁵¹ *Ibidem.*

ale Rusiei sovietice. Era evident faptul că, în ajunul declanșării celui de-al doilea război mondial și imediat după, tactica de acțiune a Cominternului – ca organism politic internațional – va înregistra unele schimbări și adaptări. Dacă acțiunile sale în condiții de pace se desfășuraseră într-un anumit context, cele din timpul războiului trebuiau să se modeleze stării de beligeranță.

Concluziile oferite de acest raport dezvăluie în fața factorilor de decizie ai statului român un aspect esențial, și anume că Rusia sovietică dispunea practic de două armate: una reală și alta invizibilă. Aceasta din urmă acționa pe plan internațional prin propagandă, spionaj, influență, diversiune și sabotaj pentru a pregăti terenul acțiunilor militare propriu-zise ale armatei regulate. Interesant că aceeași evaluare o vom întâlni și peste doi ani, rezultată din cercetarea informativă a prizonierilor, parașutiștilor și partizanilor sovietici. Iată care erau aceste concluzii formulate de raport: „Internaționala comunistă, profitând de izbucnirea actualului război, și-a intensificat activitatea, uzând de o nouă tactică. De unde până acum Cominternul lucra singur fie legal, în țările unde partidele comuniste au acest caracter, fie ilegal, speculând nemulțumirile interne și fricțiunile dintre state, și intensificând propaganda comunistă și defetistă, în prezent acționează pe două căi: ca agent al Statului Major General și pe cont propriu. Ca agent al Statului Major General, Cominternul folosește aceleași metode ca și în trecut, adică propaganda intensă, acte de diversiune, sabotaj și greve, cu scopul de a pregăti terenul pe care va acționa mai târziu Armata Roșie. În plus, în această calitate, Cominternul face și oficiul de Serviciu de informații al Secției Operațiunilor, culegând datele necesare pentru întocmirea planului general de acțiune. Pe cont propriu, Cominternul lucrează pentru completarea și formarea cadrelor revoluționare în străinătate, care să fie gata să dea ajutorul necesar, când Armata Roșie ar acționa pe un teritoriu oarecare. Se constată deci că între Comintern și Armata Roșie există o dependență reciprocă: pe de o parte Cominternul este instrumentul Statului Major General în vederea pregătirii terenului și recrutării „așa-ziselor armate revoluționare”, pe de altă parte Armata Roșie este instrumentul Cominternului în ceea ce privește difuzarea ideilor comuniste [...]. Ultimele pregătiri și tactica folosită de Comintern în străinătate dovedesc că Kremlinul dispune de un plan amănunțit de acțiune în această direcție, pe care-l realizează pe încetul cu ajutorul diplomației și armatei comuniste”⁵².

Cunoașterea acestui factor de risc ce plana dinspre frontiera de est a României, coroborat cu informațiile care indicau creșterea tensiunii în relațiile germano-sovietice au dus la modificarea planului de operații al armatei române. Până la acea dată, în ipoteza unui atac la frontiera răsăriteană a României se prevedea evacuarea Moldovei și retragerea armatei pe un aliniament de apărare, pe linia Dunăre-Brăila-Galați⁵³. Misiunea militară germană din România a propus Marei Stat Major al armatei române o modificare asupra acestui plan, în sensul că armata română urma – într-o astfel de ipoteză – să ocupe poziții de apărare a întregii Moldove pe linia Prutului. În acest fel ne putem explica hotărârea luată de Marele Stat Major ca: „8 divizii de infanterie, 3 brigăzi de cavalerie și 2 brigăzi mixte, să fie dislocate pe timpul iernii (1940-1941) majoritatea în Moldova, într-un dispozitiv de staționare lung, cu posibilitatea de a putea face față unui atac de la Est”⁵⁴. Trupele germane de instrucție (Divizia 13 motorizată) urma să sprijine armata română, iar Divizia 16 blindată să servească ca rezervă. Paza regiunii petrolifere din zona Ploiești-Câmpina, urma să fie asigurată de misiunea aeriană germană, aflată sub comanda generalului Wilhelm Spiedel, constituită dintr-o divizie antiaeriană întărită, două regimente de artilerie antiaeriană, un grup de avioane de vânătoare,

⁵² Arhiva Națională Istorică Centrală (în continuare se va cita sigla Arh. N.I.C.), fond P.C.M., Cabinet Ion Antonescu, dosar nr. 131/1940, f. 29-30.

⁵³ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 100.

⁵⁴ Arhiva Ministerului Apărării Naționale (în continuare se va cita sigla Arh. M.Ap.N.), fond 949, dosar nr. 3, f. 46.

unități de proiectoare, unități speciale de apărare antiaeriană, precum și unități speciale de construcții pentru apărarea împotriva atacurilor aeriene și de stingere a incendiilor⁵⁵, în total 4 769 militari, din care 189 ofițeri și 4 680 trupă⁵⁶. Pentru realizarea în cele mai bune condiții a acestei misiuni, ordinul tactic de „a fi gata” se afla pe prim-plan, iar instruirea aviației militare românești constituia o preocupare secundară. Ca urmare a acestor modificări, generalul Erik Hansen, șeful misiunii militare germane din România, a raportat la Berlin, în ziua de 12 decembrie 1940, că „intenția sa este de a folosi trupele de instrucție germane în cazul unor măsuri militare din partea Rusiei sovietice”⁵⁷. Hitler s-a declarat de acord cu aceste modificări și „intenții”, ce semnifică în planul de apărare strategică a României cooperarea armatelor româno-germane. Prin acest demers, Germania nu făcea altceva decât să ofere o dovadă concretă că își ține promisiunea luată cu ocazia arbitrajului de la Viena, din 30 august 1940, în sensul că garantează în întregime granițele României. Mai trebuie remarcat că astfel de modificări în concepția de apărare strategică a granițelor României s-a produs înainte de elaborarea planurilor „Marița” și „Barbarossa”, dar veneau și în întâmpinarea lor, ceea ce presupune că au fost fundamentate pe fluxul informațional de care dispuneau Abwehrlul și SSI despre intențiile strategice agresive ale URSS.

La 1 ianuarie 1941 SSI a întocmit sinteza informativă intitulată: „Dislocarea școlilor militare, academiilor, institutelor, facultăților militare și cursurilor de perfecționare”. Pe bază informativă SSI reușise să identifice 169 școli militare, 22 academii, 10 facultăți, 7 institute, 24 cursuri de perfecționare și 6 școli NKVD. O lună mai târziu, SSI prezenta Cabinetului Militar al Conducătorului statului dosarul special întocmit de Frontul de est intitulat „URSS. Ordinea de bătaie nominală a Înalțului Comandament al Flotei Roșii și a comisariatelor industriei militare”. Pe parcursul a 48 de pagini dactilografiate documentul aducea prețioase informații referitoare la organizarea Sovietului militar principal al Armatei Roșii, Comisariatul Apărării al URSS, organizarea Statului Major General și a altor comandamente (Comisariatul Marinei militare, Comisariatul Industriei Aeronautice, Comisariatul Industriei Maritime, Comisariatul Industriei Munițiilor și Comisariatul Industriei Armamentului)⁵⁸.

Informațiile semnalate prin buletinele informative militare, în intervalul de la 21 ianuarie – 15 martie 1941, atestau că URSS a procedat la dislocări intense de trupe în Basarabia și Bucovina de Nord, al căror dispozitiv trăda intențiile ofensive împotriva României. Astfel, Nota informativă a Secției a II-a a Marelui Stat Major, din 17 ianuarie 1941 atrăgea atenția că „informații din Moscova arată că noi forțe sovietice s-ar concentra în sudul Basarabiei (în curs de sosire numeroase trupe, din care două brigăzi independente de care de luptă). Scopul acestor concentrări de forțe ar fi în legătură cu întreprinderea unor operații ofensive, la un moment favorabil (tulburări interne în România sau angajarea spre sud a forțelor germane)”⁵⁹. Raportul informativ din 22 ianuarie 1941 menționa că „rușii au început evacuarea populației civile de la frontiera bucovineană, de la Seletin și până la Herța. Au fost văzute sănii și camioane încărcate cu bagaje, vite și populație plecând spre interior, în cursul nopții s-au auzit comenzi, gălăgie și țipete de copii și femei”⁶⁰. Evaluarea acestor informații a fost făcută de analiștii SSI în directă legătură cu rebeliunea legionară. Într-un astfel de raport se

⁵⁵ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 101.

⁵⁶ Arh. M.Ap.N., fond 949, dosar nr. 457/47, f. 217.

⁵⁷ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 127.

* Frontul de Est era structura specializată a SSI orientată pe spațiul sovietic.

⁵⁸ Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, vol. 2, București, 1995,

p. 140.

⁵⁹ Arh. M.Ap.N., fond 948, dosar nr. 1 066, f. 118.

⁶⁰ Ibidem, f. 119.

menționa că Sovietele aveau informații precise de ce se prețeau în România, – rebelunea legionară, n.a. –, și că, în cazul în care evenimentele ar fi luat o întorsătură favorabilă lor, ar fi trecut la faza amestecului direct prin activitatea și provocările comuniștilor infiltrați în mișcarea legionară, la o acțiune de intervenție directă⁶¹. Alte informații în legătură cu această problemă au fost sintetizate în Raportul din 24 ianuarie 1941, în care se aducea ca noutate faptul că „de circa 10 zile a început o foarte intensă propagandă contra noastră; se spune că în România este revoluție din cauza prezenței trupelor germane și că armata sovietică este datoare a ocupa România pentru a proteja muncitorii”⁶².

Într-un alt raport care descria cu minuție, pe parcursul a 13 pagini, efectivele unităților militare sovietice concentrate în apropierea frontierelor răsăritene ale României, se făcea următoarea evaluare: „Din dislocările de trupe, care au avut loc în Basarabia și Bucovina de nord, atât în timpul rebeliunii din ianuarie 1941, cât și după aceea, se observă în mod clar pregătirile ofensive efectuate de Uniunea Sovietică cu scopul de a ocupa întreaga Moldovă și restul Bucovinei. Încă o dată se verifică faptul că, deși Uniunea Sovietică nu se consideră continuatoarea Rusiei țariste, totuși aceasta a reluat vechea politică imperialistă a țărilor, urmărind nu numai recuperarea teritoriilor pierdute după primul război mondial, și ci dominarea gurilor Dunării, ocuparea Peninsulei Balcanice și stăpânirea Strămtorilor”⁶³.

Un alt set de informații obținut la începutul lunii februarie vine să confirme pregătirile militare făcute de sovietici la granița cu România. Nota informativă din 4 februarie menționa că: „în Bucovina continuă să sosească noi trupe rusești, din care o parte se opresc în regiunea Cernăuți, iar altă parte se dirijează în zona Storojeneț, Jadova, Berhamet unde se afirmă că s-ar fi concentrat efectivul unui corp de armată”⁶⁴. În ce privește trupele sovietice dislocate în Basarabia, Raportul informativ din 6 februarie 1941 preciza că începuseră deja: „să se execute trageri de instrucție în apropierea frontierei cu România”⁶⁵.

Pe baza unor informații procurate de la o sursă ocazională, Nota SSI din 28 februarie informa că la Chișinău se concentră următoarele mari unități, unități și materiale de luptă sovietice: o divizie mecanizată cu circa 300 care de luptă și 20 tunuri; două regimente de artilerie; unități de infanterie; 50-60 tunuri antitanc; 30-40 avioane în permanentă stare de alarmă; detașamente NKVD; două regimente cavalerie a căror cai erau slabi, iar harnașamentele de calitate foarte proastă⁶⁶. Același document, care fusese trimis spre informare și Ministerului Afacerilor Externe, mai făcea referire și la moralul foarte scăzut al trupelor sovietice, dovedit de faptul că soldații își manifestau nemulțumirea în public, ceea ce ar fi determinat pe ofițeri să ia măsuri de întărire a disciplinei, iar autoritățile „să mențină atât vechea pază a Nistrului, cât și să interzică trecerile din Basarabia spre interior și invers”⁶⁷.

În primele zile ale lunii aprilie, documentele informative trimise pe adresa Marelui Stat Major al armatei române și obținute din sursele SSI atestau noi manevre executate de trupele sovietice din apropierea graniței de est a României. Se făceau de către sovietici recunoașteri aeriene cu care ocazii, deseori, era survolat spațiul aerian românesc. Grănicerii sovietici întăriseră paza frontierei prin patrulile pe jos și călări, precum și posturile de observare, completau lucrările de organizare a terenului, reparau comunicațiile, iar în cadrul instrucției executau trageri de război⁶⁸.

⁶¹ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 7 313, f. 8.

⁶² Arh. M.Ap.N., fond 948, dosar nr. 1 066, f. 119.

⁶³ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 6 665, f. 13.

⁶⁴ Arh. M.Ap.N., fond 948, dosar nr. 1 066, f. 120.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. 66, f. 599-601.

⁶⁷ Ibidem, f. 601.

⁶⁸ Arh. M.Ap.N., fond 948, dosar nr. 1 066, f. 121.

Raportul informativ din 7 aprilie preciza că la Unghieni fuseseră difuzate prin megafone cuvântări de propagandă sovietică atât în limba română, cât și în limba rusă. Documentul dezvăluie și zvonurile care circulau în apropierea frontierei, potrivit cărora: „în curând drapelele roșii vor fâlfai între Prut și Dunăre”⁶⁹. Aceste provocări sovietice la granița cu România trebuie puse desigur în legătură cu evenimentele din Balcani, respectiv atacul armatei germane asupra Iugoslaviei.

Ca urmare a acestor informații, conducătorul statului – generalul Ion Antonescu – era tot mai hotărât să riposteze cu armele la violările teritoriului românesc săvârșite de aviația sovietică. Ne-o dovedește și un document ce sintetizează discuțiile purtate de un emisar al Abwehr-ului cu Eugen Cristescu, în care se menționa printre altele: „Conducătorul statului român dorește să cunoască în ce măsură ar putea să reacționeze la aceste provocări. Generalul Antonescu intenționează să răspundă acestor provocări cu artileria antiaeriană și cu aviația. Întrebă dacă intențiile sale corespund intereselor Reich-ului și în ce măsură poate să reacționeze la violările teritoriului român de către aviația sovietică”⁷⁰. Reprezentantul Abwehr-ului i-a sugerat șefului SSI conduita pe care ar trebui s-o adopte autoritățile românești până la definitivă soluționare a conflictului: „România va face mai întâi demersurile obișnuite diplomatice, protestând la guvernul sovietic contra repetatelor violări ale teritoriului român din partea aviației sovietice”. I s-au indicat și ce conținut trebuie să aibe nota de protest: „Violările teritoriului român vor avea ca urmare măsuri de ordin militar. Aceste măsuri vor consta în tir aerian și, eventual, urmărirea cu avioane românești. Ultimele mișcări ale trupelor românești în zona de frontieră din Moldova nu constituie altceva, decât măsuri defensive din partea României la mișcărilor trupelor sovietice observate în ultimul timp în Basarabia de nord, care stau în legătură strânsă cu propaganda continuă a organelor oficiale sovietice că în curând trupele sovietice vor ocupa toată Moldova”⁷¹.

Interesante sunt și concluziile oferite de Sinteza informativă întocmită de Secția a II-a a Statului Major al Armatei a IV-a române – fundamentată pe informațiile provenite din surse SSI, în legătură cu situația forțelor sovietice din Bucovina și Basarabia la data de 11 aprilie 1941. Documentul atrăgea atenția că „ultimele manifestări ale trupelor sovietice lasă impresia că momentan nu se gândesc la acțiuni ofensive”. „Totuși – menționa documentul de sinteză – atât gruparea forțelor pe anumite direcții, aducerea de noi unități, în special mecanizate ne face să credem că stau gata a acționa chiar ofensiv, în cazul că se va ivi o ocazie internațională favorabilă”. Propunerile erau însă hazardate, întrucât mergeau mai departe decât intențiile de ripostă ale Comandamentului sovietic. „Credem – se sublinia în document – că o acțiune ofensivă contra rușilor va duce sigur la destrămarea unităților și răsturnarea actualului regim comunist, față de care chiar unele elemente din armată nu-l mai pot suporta”⁷².

În acest context al situației operative la granița româno-sovietică, Marele Stat Major al armatei române a elaborat Ordinul nr. 285 322 din 14 aprilie 1941 ce prevedea că „în cazul unor operațiuni pe frontul de Est se vor forma două armate (Armata a III-a la Bacău și Armata a IV-a la Focșani). Pentru a nu neliniști pe vecinii de la est se vor lua măsuri pregătitoare până vor putea funcționa ambele armate”⁷³. Acest ordin avea probabil menirea și de a pondera neliniștea ofițerilor de la Secția a II-a a Statului Major al Armatei a IV-a și a-i determina să înțeleagă faptul că în acele momente era nevoie într-adevăr de măsuri energice, dar lucide, pentru apărarea graniței de est, și că acțiuni

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Arh. N.I.C., fond P.C.M.-S.S.I., Situația internă, dosar nr. 9/1945, f. 174.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Arh. M.Ap.N., fond Microfilme, Rola P II 1 663, cadrul 64.

⁷³ Idem, fond 948, dosar nr. 1 066, f. 123.

nechibzuite puteau avea consecințe greu de prevăzut. Colonelul Gheorghe Samarin, șeful acestei Secții informative de pe lângă Armata a IV-a, se pare că a înțeles mesajul Marelui Stat Major, întrucât în Buletinul de informații pentru zilele de 15 și 16 aprilie menționează că întregul potențial informativ din subordine era conectat la supravegherea atentă a mișcărilor de trupe sovietice în Basarabia și Bucovina. Documentul aducea și aspecte de noutate în legătură cu provocările sovietice: „Propaganda sovietică a fost extinsă și asupra regiunilor de frontieră, ceea ce a determinat intervenția Misiunii germane la Marele Stat Major pentru a se aviza la măsuri eficace de contrapropagandă, în special în Moldova și Bucovina. În ultimele zile, propaganda oficială în fabrici și uzine, precum și în mijlocul populației căuta să pregătească opinia publică pentru o eventuală intervenție a URSS în război. Această intervenție ar fi devenit necesară din cauza tendinței Germaniei de a ocupa toată Europa”. Concluzia documentului era că prin această acțiune de provocare: „URSS ia toate măsurile necesare pentru a fi gata să facă față oricărei situații, iar dispozitivul îi permite să treacă cu ușurință și în timp scurt de la atitudine defensivă la atac”⁷⁴.

Informații în completare au fost furnizate și prin Sinteza din 19 aprilie 1941 referitoare la situația forțelor sovietice din nordul Bucovinei: „În ultimul timp se vorbește de către armată și propagandiști că rușii vor înainta pentru a ocupa România”⁷⁵. Faptul că sovieticii aduceau noi trupe în Bucovina și Basarabia, respectiv o divizie motorizată la Chișinău, că amenajau rapid căile de comunicații și că dispozitivul trupelor – atât ca forță, cât și ca dizlocare – corespunde unei acțiuni ofensive, nu erau greu de evaluat pentru intențiile vecinului de la răsărit. Sovieticii așteptau momentul spre a trece la o nouă acțiune agresivă contra României. Acest aspect este confirmat și de Nota SSI din 19 aprilie 1941 întocmită pe baza informațiilor furnizate de o sursă a Corpului IV armată, revenită clandestin din Basarabia, în care se menționa: „Pretutindeni și în toate localitățile considerate ca puncte strategice se fac fortificații militare, lucrându-se la ele zi și noapte. Se renovează vechile tranșee lăsate de armatele române schimbându-li-se fața sau direcția și făcându-le în stare să servească ca apărare trupelor ruse în cazuri eventuale de respingeri sau retrageri. Spiritul în armata sovietică este foarte ațâțat contra Germaniei și pretutindeni nu se vorbește decât că, în curând, Moldova până la Siret va fi ocupată în întregime de către ruși. Toată lumea civilă și militară crede că un război între Rusia, pe de-o parte, și Germania, România, Ungaria, Bulgaria și Slovacia pe de altă parte, se va declanșa în curând”⁷⁶.

Reconstituirea, deși incompletă, a fluxului informativ cu caracter militar obținut, prelucrat și difuzat de SSI în legătură cu pregătirile de război ale URSS, din primăvara anului 1941, în directă conexiune cu măsurile preventive luate de factorii de comandă ai armatei române pentru întărirea dispozitivului de apărare la granița de est a țării constituie suficiente dovezi privind fundamentarea operativă a deciziilor, ceea ce înseamnă eficacitatea armei informațiilor despre potențialul inamic în preajma declanșării operațiilor militare. De aici, și pe această bază documentară, se poate susține rolul serviciului de informații în fundamentarea politicii și artei militare. Este desigur o importanță realizare a SSI ce trebuie apreciată cu obiectivitate ca o experiență pozitivă.

⁷⁴ Idem, fond Microfilme, Rola P II 1 663, cadrul 87.

⁷⁵ Ibidem, cadrul 65.

⁷⁶ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 10 577, vol. 2, f. 114.

ACTE ȘI DOCUMENTE INEDITE

UN DOCUMENT INEDIT DESPRE ORGANIZAREA PRIMEI ȘCOLI ROMÂNEȘTI LA AROMÂNII DIN SUDUL DUNĂRII

ANGHEL POPA

Este o realitate axiomatică că mișcarea de renaștere națională a aromânilor¹ a evoluat, nu izolat și întâmplător, dimpotrivă, s-a circumscris ca parte integrantă a procesului istoric de formare a națiunii române, început la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În măsura în care a evoluat și s-a adâncit acest proces, în aceeași măsură s-a transformat și conceptul conștiinței de neam în conștiință națională. În acest context, la debutul secolului al XIX-lea, conștiința națională la aromâni a evoluat rapid, fiind concretizată prin dezvoltarea învățământului în limba română. Acțiunea, declanșată de corifeii aromâni, a fost susținută eficient de Țările Române și mai târziu, de tânărul stat român modern, ale cărui baze au fost puse prin Unirea din 1859.

Sunt cunoscute eforturile învățaților aromâni, coroborate cu cele ale statului român, în vederea organizării instituțiilor de învățământ în Peninsula Balcanică, pentru emanciparea națională a populației aromâne. Ele au fost încununate de succes în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când a fost fondată prima școală pentru aromâni, în anul 1864, după aprecierea lucrărilor de specialitate².

Cercetările de arhivă, însă, ne oferă posibilitatea de a face dovada că prima școală pentru aromâni a fost fondată cu 26 de ani înainte de data menționată, reliefându-se, totodată, noi aspecte despre rolul instituțiilor de învățământ în apărarea ființei etnice a aromânilor din sudul Dunării, amenințați, chiar și la începutul secolului al XIX-lea, cu deznaționalizarea. Documentul în cauză este un *Raport*, din 2 octombrie 1904, elaborat de I. D. Hondrossonos³, directorul Școlii române din Serres, adresat lui D. A. Sturdza, președintele Partidului Național Liberal și prim-ministru al guvernului român, la data menționată.

Conform *Raportului*, în anul 1900, profesorul I. D. Hondrossonos a fost desemnat, de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din România, să organizeze învățământul pentru aromâni în localitatea Serres, aflată pe atunci sub autoritatea Imperiului otoman. Puternic centru economic al aromânilor, Serresul avea o „influență hotărâtoare asupra întregului ținut, într-o întindere de la Dedagaci până la Salonic, și pe toată frontiera turco-bulgară”, apreciere confirmată de faptul că în această localitate se organiza anual cel mai important târg din Peninsula Balcanică, unde „își desfășeau mărfurile și se aprovizionau, pe timp de un an, marii comercianți din Europa, ca Rusia, Austria, țările germane, Principatele Române și cei din Turcia întreagă, din Asia, Egipt”. În acest important centru comercial, având o populație de 45 000 de locuitori, din care 25 000 erau aromâni, situația învățământului românesc era gravă, neexistând în oraș nici o școală pentru aromâni. Datorită

¹ Din bogata bibliografie despre aromâni menționăm pertinenta lucrare a lui Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la Pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, București, 1994.

² Cf. Mihail-Virgiliu Cordescu, *Istoricul școlilor române din Turcia*, București, 1906.

³ Arhivele Statului Piatra Neamț, fond D. A. Sturdza, document nr. 75, pachetul II.

acestei realități – se sublinia în *Raport* – „bătrânii doar mai știu și vorbesc în limba maternă, tinerii, azi, au început să vorbească, să simtă și să lucreze grecește”⁴.

Având aprobarea guvernului otoman, profesorul Hondrossonos, împuternicitul României în probleme de învățământ, a acționat în Serres pentru a organiza două școli primare: una de băieți și alta de fete. Toate greutățile, aparent insurmontabile, au fost depășite datorită sprijinului eficient pe care l-a primit din partea generalului Ibrahim-Pașa, comandantul Diviziei otomane de la frontiera turco-bulgară și prim adjutant al sultanului. Generalul otoman a intervenit personal, la sultan, pentru a se obține aprobarea, folosind drept argument aprecierea că: „Dacă n-ar fi existat, în ținutul Serresului, elementul valah trebuia să-l inventăm. Din fericire, există”. La scurtă vreme – după aprecierea profesorului – „Majestatea sa Sultanul, prin ordin telegrafic imperial, a răspuns imediat, dându-mi autorizația de a deschide la Serres patru școli românești, două secundare și două primare, punându-le printr-o favoare cu totul excepțională, sub înaltul lui patronaj”⁵.

Probabil, din lipsă de fonduri, nu au fost organizate decât două școli primare, începând cu anul școlar 1901/1902, urmând, atunci când condițiile ar fi permis, să fie organizate și cele două școli secundare. Facem această apreciere, bazându-ne pe faptul că la data elaborării *Raportului* analizat, anul 1904, la Serres funcționau doar două școli primare (una de băieți și alta de fete) deoarece documentul în cauză are în anexă un *Proiect de buget*⁶, pe anul 1901/1902, cu referințe doar pentru două școli primare.

În conformitate cu *Proiectul de buget* pe care îl redăm in extenso (vezi Anexa 1), pentru funcționarea celor două școli primare guvernul român a repartizat o subvenție de 6 320 lei anual, sumă redusă, din cauza crizei financiare, la 4 980 lei anual. Reducerea bugetului cu 1 340 lei anual determină pe I. D. Hondrossonos, în calitate de director al școlii primare de băieți, să solicite, în numele ambelor școli primare (școala de fete avea ca director pe soția sa) prim-ministrului D. A. Sturdza, majorarea bugetului cu 1 020 lei anual: „pentru ca școlile române din Serres să servească drept scândură salvatoare pentru naufragații aromâni, în valurile străinismului cotropitor, (...) a acestor aromâni, atât de importanți, pentru ca o salvatoare rază, de dulce speranță, să pătrunză și până la dânsii”⁷.

În acest context, după aprecierea noastră, sunt deosebit de interesante, prin logica expunerii, argumentele pe care profesorul le prezintă prim-ministrului D. A. Sturdza, pentru susținerea solicitării sale. Astfel, aromânii din Serres erau considerați „avangarda” luptei de apărare a acestei etnii din sudul Dunării; ei erau amenințați cu deznaționalizarea de către elementele grecești și slave, ambele dorind asimilarea lor, folosind mijloace și căi diferite. Astfel, bulgarii, „periculoși și sălbatici dușmani pe față”, încearcă să câștige teren prin „lupta înverșunată, disperată, ce o dau (...) ca să ocupe Macedonia și Tracia, nealergând nici un mijloc”. Amenințați de valul slavilor, aromânii, pentru a-și apăra ființa etnică, s-au orientat spre Patriarhia grecească; aceasta însă, profitând de situație, dorește la rândul ei să-i asimileze! Din aceste motive: „aromânii sunt într-o stare de nemulțumire totală, permanentă, dar latentă, căci, deși de nevoie se grecizează, ei constată că decrepitul și incapabilul cler fanariot e înfrânt continuu, cedează terenul și e învins pe toată linia în fața acțiunii panslaviste. Ambițiunile lor nebunatic de a greciza pe toate popoarele Peninsulei Balcanice, și astfel să pună mâna pe Constantinopol, îi roade și-i deturneză de la simțul realității crude a lucrurilor. Sărăcăciosul lor bordei se năruie văzând cu ochii și visează palate imperiale la Bizanț”⁸.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

Acestor două elemente, ce amenințau pe aromâni ca etnie, se adaugă, în cadrul acestui proces, un factor relativ pasiv, turcii, care prin „elementele regenerate, sănătoase, au înțeles ca nimeni altul neamernicia lor și au văzut că numai prin școala română pot ajunge la rezultatul dorit. Deci, interesul suprem de asistență și al statului român și al statului otoman, în actualele împrejurări de grea cumpănă, se unesc într-unul și același interes solidar și acesta cere ca aromânii din Serres să fie, numaidecât, conștienți raționalicește și atunci pot servi de minune acest interes”⁹.

Salvarea aromânilor, amenințați cu deznaționalizarea, se putea realiza pe două căi: prin organizarea instituțiilor de învățământ și printr-o conlucrare pe plan economic, între statul român și excepționalii comercianți, care erau aromânii din Serres, cultivatorii și producătorii celui mai bun tutun, solicitat pe toate piețele europene. Ambele obiective duceau la același rezultat final: emanciparea națională a aromânilor, prin întărirea convingerii că aparțin unei națiuni care îi recunoaște și le apără ființa etnică.

În acest sens, I. D. Hondrossonos face apel la tradiție, menționând că așa au procedat domnitorii români și în perioadele anterioare. Citează apoi situația concretă din chiar orașul Serres, unde, arată el, la 1838, domnitorul Țării Românești, Alexandru Dimitrie Ghica a deschis prima școală românească: „În acest târg (Serres n.n.) s-au îndreptat cei mai de seamă comercianți din metropola aromână, distrusă de albanezii lui Ali-Pașa, Moscopole, și au înființat Case de comerț foarte însemnate. În vâltoarea traficului, comercianții din Muntenia și Moldova au dat de aromâni și au dus vestea la Curtea Domnească. Când s-au dus ei în târg, la 1838, Vodă le-a dat un dascăl și cărți românești cât au putut duce trei cătări și așa s-a înființat prima instituție națională, în primul oraș comercial din Turcia, pe acele vremuri”¹⁰.

Școala a funcționat până în anul 1845: „Documentele doveditoare și cărțile de școală există și sunt în posesiunea familiilor de frunte din Serres, anume Duro (rudă cu Dumba), Ticu și Fundanela. Am avut fericirea să le văz”¹¹.

În finalul *Raportului*, I. D. Hondrossonos insistă asupra rolului pertinent și decisiv pe care școala și slujitorii săi îl aveau în lupta pentru apărarea ființei etnice a aromânilor: „Pozițiunea noastră, a membrilor Corpului didactic național din Macedonia, veți acorda Excelență, este din cele mai critice și dificile. Ca agenți misionari ai statului român, cum suntem, spre a prepara viitorul neamului, simțim, cât de bine, că prudența cea mai mare ne dictează ca aromânii să se deștepte și să se dezvolte înăbușit, la adăpostul opiniei publice a lumii, ca să nu atragem atenția dușmanilor noștri de moarte, dar datorita noastră de eclerori, trimiși în recunoaștere, ne dictează ca să dăm alarmă, unde se cuvine și la timp, când o porțiune grea, expusă, a mădularului aromân, dezlipit de corpul neamului românesc, este grav compromisă, acesta este cazul la Serres”¹².

Nu cunoaștem răspunsul pe care l-a dat prim-ministrul României, D. A. Sturdza, documentul neavând o rezoluție olografă în acest sens, și nici nu posedăm, în momentul actual al cercetării, alte informații din surse colaterale, dar putem afirma fără a greși, că suplimentarea subvenției, solicitate de conducerea școlilor primare din Serres, a fost aprobată. Ne bazăm aserțiunea pe sprijinul lucid, constant și eficient pe care statul român, începând cu veacul al XIX-lea, l-a acordat frașilor aromâni, această ramură nefericită a neamului nostru.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

ANEXA I

BUGETUL

Școalelor primare române de băieți și de fete din orașul *Serres* (Macedonia)
pe anul școlar 1901–1902

Buget normal dar absolut și strict necesar			Buget redus din cauza crizei	
Corpul didactic	Leafă		Leafă	
	Lunară	Anuală	Lunară	Anuală
Directorul școalei de băieți	150 lei	1800 lei	120 lei	1440 lei
Directoarea școalei de fete	150 lei	1800 lei	120 lei	1440 lei
Ajutoare institutore	50 lei	600 lei		
Profesor de limba turcă	60 lei	720 lei		
Total	410 lei	4920 lei	240 lei	2880 lei
Diferite cheltuieli				
Chiria localului pentru ambele școale		1000 lei		800 lei
Cheltuieli de întreținere în tot cursul anului		200 lei		150 lei
Plata unui servitor pentru ambele școale		200 lei		150 lei
Total	410 lei	6320 lei	240 lei	4980 lei

Bucureșciu, 30 August 1901.

I. D. Hondrossonos
Directorul școalei române din Serres

UN PORTRET INEDIT AL LUI EDVARD BENEŠ

FLORIN ANGHEL

Documentul pe care îl prezentăm mai jos, elaborat în mai 1934, este un discurs ținut de Nicolae Titulescu cu o ocazie excepțională: aniversarea ministrului de externe al Cehoslovaciei, dr. Edvard Beneš¹. Unul din creatorii federației cehilor și slovacilor în toamna lui 1918, alături de președintele Republicii, T. G. Masaryk (1918-1935), Beneš a fost o marcantă figură politică europeană interbelică. Inițiator al Micii Înțelegeri (alături de Take Ionescu și Nikola Pašić)², promotor al unei politici fără concesii în fața Ungariei și Germaniei, adept al structurilor regionale de alianțe, Beneš a găsit în Titulescu, de-a lungul a două decenii de prietenie politică, un colaborator de excepție. Relația specială dintre România și Cehoslovacia în cadrul Micii Înțelegeri, a avut, fără îndoială, drept temeinică bază și relația de strânsă amiciție personală dintre cei doi oameni de stat.

Aprecierile deosebite, uneori de un caracter intim, pe care șeful diplomației române le făcea referindu-se la omologul său de la Praga, erau rostite într-un context internațional deosebit de complex și, tocmai de aceea, generator al unei strânse colaborări în interiorul Micii Înțelegeri.

După constituirea, la începutul anilor '30, a principalelor instrumente ale alianței tripartite, inclusiv a Pactului de organizare din 16 februarie 1933, statele cuprinse între Germania și URSS s-au văzut confruntate cu noi situații. Pe de o parte, politica de conciliere propusă de principalele capitale aliate față de Germania și Ungaria (în momentul în care la Berlin și Budapesta se elaborau noi strategii, mult mai penetrante și mai curajoase, în special în ceea ce privește înarmarea și rezolvarea diferendelor teritoriale) iar, pe de altă parte, ofensiva diplomatică sovietică în zonă. Astfel, la consfătuirea Consiliului Permanent al Micii Înțelegeri, de la Zagreb, din 22 ianuarie 1934, s-a hotărât stabilirea de relații diplomatice normale cu URSS (rezoluție confirmată și la întâlnirea celor trei miniștri de externe, la Geneva, în 2 iunie 1934). La 9 iunie, în sălile Palatului Națiunilor, Maksim Litvinov, comisar al poporului pentru afaceri externe, a avut întreveneri cu șefii diplomațiilor Micii

¹ Edvard Beneš (28 mai 1884 – 3 septembrie 1948) – absolvent al facultăților de drept și științe politice din universitățile din Praga, Paris și Dijon. În timpul primului război mondial a fost secretar general al Consiliului Național Cehoslovac, ministru de externe al Cehoslovaciei în perioada 1918-1935. La 18 decembrie 1935 a fost ales în funcția de președinte al Republicii, demisionând la 5 octombrie 1938, în semn de protest față de prevederile acordurilor de la Munchen. S-a retras în SUA, unde a fost numit profesor de filosofie la Universitatea din Chicago. După declanșarea celui de-al doilea război mondial a revenit în Europa, la Londra, unde din 1941 a condus guvernul cehoslovac din exil. În perioada mai 1945 – iunie 1946 a fost prim-ministru al guvernului de coaliție, alături de socialistul Zdenek Fierlinger. La 18 iunie 1946 a fost ales din nou președinte al Republicii, demisionând, forțat, în iunie 1948, după lovitura de stat comunistă din februarie.

² Nikola Pašić (1845-1926) – prim ministru al Serbiei între 1904-1908 și 1910-1918. A semnat, la 20 iulie 1917, cu delegații croaților și slovenilor, pactul de la Corfu, care prevedea crearea unui stat comun între Serbia, Muntenegru, Croația și Slovenia. Prim-ministru al Regatului sârbo-croato-sloven (viitoarea Iugoslavie) în perioada 1921-1926.

Înțelegeri: Edvard Beneš, Nicolae Titulescu și Bogoljub Jevtić. Simultan, Cehoslovacia și România au anunțat reluarea relațiilor diplomatice cu Moscova, în vreme ce Iugoslavia s-a opus; regele Alexandru Karadjordjević avea legături de rudenie cu fostul țar executat, Nikolai al II-lea, iar Belgradul era un ideal loc de refugiu pentru albgardiști (vezi, pe larg, la Milan Vanku, *Mica Înțelegerere și politica externă a Iugoslaviei, 1920-1938*, București, 1979, p. 110-111).

Drept dovezi ale strânsei relații personale Titulescu-Beneš mai aducem în discuție alte două evenimente, simbolice. La ceremonia de semnare a tratatului de la Trianon, din 4 iunie 1920, cei doi s-au aflat în același automobil; mai târziu, după remanierea guvernamentală din august 1936 și pierderea portofoliului de către Titulescu, la Praga, Beneš a insistat și obținut ca prietenul său să primească titlul de Doctor Honoris Causa al Universității din Bratislava (toamna 1937).

Documentul prezentat aici a fost elaborat, se pare, la Belgrad. Nu cunoaștem exact motivele întâlnirii celor trei personalități ale Micii Înțelegeri în capitala Iugoslaviei, dar, ținând seama că ea ar fi avut loc la doar două săptămâni înainte de întrederea de la Geneva (din 2 iunie 1934), credem că a avut drept obiectiv discutarea problemei reluării raporturilor diplomatice cu URSS.

Textul de față, aflat în arhiva Institutului de Istorie „N. Iorga”, provine din arhiva personală a d-lui Paul Henry Stahl, de la Paris, care l-a pus la dispoziție, cu amabilitate.

BENEŠ

L'anniversaire des 50 ans (...) ³ Beneš, doit être une date chère à tous les amis de la paix, parce qu'elle leur permet de considérer avec fierté un passé riche en réalisations constructives et avec confiance un avenir plein de perspectives inquiétantes.

Dans les années qui ont suivi la grande guerre, beaucoup de vérités ont pu sombrer. Il y en a une cependant qui a reçu une confrontation éclatante: c'est celle qui constate la force immense que (...) donner à la collectivité un seul homme de valeur, mis à un poste de commande et soutenu par la confiance générale dans des conditions telles que la mission a fini par se confondre avec sa personne.

Beneš est en effet, et de par sa valeur personnelle, et de par les conditions favorables que son pays a offert à son action, une des incarnations les plus brillantes des personnalités, en vertu (...) un individu peut dire aux événements: *vous pouvez passer, moi je reste!* (n.n. – subliniere în text).

L'histoire politique de l'Europe d'après-guerre, citera le nom de Beneš à chacun de ses tournants décisifs.

Créateur, avec Take Ionesco et Pašić, de la Petite Entente, association politique d'Etats la plus efficace de nos temps; ouvrier intrépide de la Société des Nations, quelle que soit l'audace des conceptions en marche, qu'il s'agisse du grand plan du protocole de 1924 basé sur l'arbitrage, la sécurité et le désarmement, ou du formidable problème que représente ce dernier seul du point de vue de sa réalisation technique et politique, j'affirme qu'il n'y a pas une page de la vie internationale d'après-guerre où Beneš n'ait apporté sa contribution précieuse.

Et à moins que demain ne soit que chaos et destruction – ce que je me refuse de croire – qui pourrait nier que l'avenir devra se conformer largement aux grands principes internationaux que le travail de Beneš a solidement ancrés dans le passé.

Si l'on joint à ces réalisations celles qu'il eut à parfaire à l'intérieur des frontières de son pays pour créer l'Etat modèle qu'est la Tchecoslovaquie (n.n. – așa în text) d'aujourd'hui, nous sommes (...) à constater que l'oeuvre entière de Beneš porte la marque de la puissance et de la durée.

³ Datorită modului de conservare a scrisorii nu s-au putut citi câteva cuvinte.

Ceux qui l'ont connu avant même qu'il ne fut Ministre ont eu nettement l'intuition qu'il était destiné à réaliser une telle oeuvre.

Je m'honore d'être parmi ceux-là.

C'est à Londres, en 1918, l'été, que je rencontraï Beneš pour la première fois. Je fus immédiatement séduit par deux de ses qualités maîtresses: sa simplicité et la sûreté de son jugement.

Nous devînmes immédiatement amis et collaborateurs.

Quiconque ne compte Beneš parmi ses amis ne réalise pas de façon intégrale la douce notion de l'amitié.

Et quiconque n'a pas intimement collaboré avec lui ne connaît pas la forme supérieure de l'association de deux pensées, qui réalise l'addition des forces sans rien enterrer de ce que chacune a de propre.

Beneš comme amis et collaborateur, c'est la sincérité jointe au dévouement.

Depuis près de 17 ans nous n'avons cessé de travailler ensemble.

Que ce soit comme Ministre à Londres ou comme Ministre des Affaires Etrangères, que ce soit dans les grandes Conférences Internationales ou à Genève, comme Délégué permanent de la Roumanie à la Société des Nations, il n'y a pas eu une question sur laquelle je n'ai pas eu à travailler avec Beneš, sur laquelle nous n'ayons pas été appelés à concentrer nos efforts.

Sur le fonds des problèmes nous sommes arrivés à penser de façon identique. A tel point que, souvent, sollicités par la presse de dire notre opinion, il nous est arrivé de nous adresser tout naturellement l'un à l'autre en ces terms: *dites-leur ce que je pense!* (n.n. – subliniere în text).

L'enchevêtrements des événements politiques et des éléments personnels, que représente ma collaboration avec Beneš, est si puissant chez moi, que je puis dire que si pour le monde Beneš est une institution internationale, il est pour moi une partie de mon coeur.

N. Titulescu

Belgrade, le 16 mai 1934

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

DR. PAUL ULLMANN – 40 DE ANI CA DIPLOMAT AUSTRIAC ÎN EPOCA RĂZBOIULUI RECE

La 10 decembrie 1997, în aula Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, Excelența sa, domnul dr. Paul Ullmann, ambasadorul Austriei în România, a prezentat conferința *Vier Jahrzehnte im Auswärtigen Dienst als österreichischer Diplomat im Kalten Krieg*. Această adevărată radiografie a unei epoci care a marcat profund destinele politicii mondiale și, în mod cu totul deosebit, ale celei europene din ultima jumătate de veac au dobândit o semnificație și un interes cu totul aparte. Ele s-au datorat nu numai unei analize pătrunzătoare, însoțită de o capacitate de judecată la fel de cumpănită, ale unui diplomat al cărui destin s-a desfășurat tocmai în constelația nefastă a Războiului Rece, ci deopotrivă farmecului personal al domnului ambasador, care a știut să pună în evidență cu discreție și eleganță experiențele personale ale domniei sale, într-o lume amenințată nu o dată de spectrul unei noi conflagrații mondiale. De altfel, întreaga carieră diplomatică a Excelenței sale a fost strâns legată de ceea ce este cunoscut sub denumirea generică de relațiile dintre Est și Vest.

Având o temeinică pregătire juridică și diplomatică (studii la Viena și Paris), domnul dr. Ullmann a parcurs de-a lungul celor 40 de ani de serviciu activ treptele unei cariere care i-a îngăduit să acumuleze cunoștințe și experiențe atât despre lumea occidentală, cât și despre statele din fostul bloc comunist și țările din lumea a treia: funcționar superior în cadrul serviciului cultural și apoi a celui de protocol al Cancelariei federale (1958-1961); secretar de legăție la Ambasada Austriei din Turcia (1961-1966); consilier la secția Europa de Est și Orientul Apropiat din cadrul secției politice a Ministerului federal de Externe (1966-1970); ambasador al Austriei în Danemarca (1970-1972) și Zair (1972-1977); șef al secției Africa și Asia (1978-1979), apoi al celei Europa de Est (1979-1983) și în același timp adjunct al șefului secției politice din Ministerul federal de Externe (1982-1983); ambasador al Austriei în Cehoslovacia (1983-1987) și China (1987-1990). Din 1990, domnul dr. Ullmann a fost coordonatorul din partea Austriei al „Inițiativei central-europene”. În fine, Excelența Sa și-a încheiat bogata carieră diplomatică la București, ca ambasador al Republicii Austria în România (martie 1994 – decembrie 1997). Acest impresionant *cursus honorum*, marcat prin realizări ce rodesc încă și acum, întregit cu strălucire de personalitatea unui diplomat dedicat cu toată convingerea creării unui climat de normalitate în relațiile dintre Est și Vest, a ilustrat de altfel politica activă asumată de Austria după revenirea ei pe scena politică internațională prin Tratatul de stat din 1955.

Din cuprinsul conferinței deosebit de interesante a domnului ambasador – textul acesteia fiind publicat în acest număr din „Revista istorică” – ne vom opri doar asupra unor elemente, care s-au dovedit a fi un adevărat fir roșu al expunerii. Astfel, la analizarea fenomenelor care au dominat viața politică europeană din ultima jumătate de secol, domnul dr. Ullmann a socotit necesară abordarea acestora din perspectiva a două realități de anvergură continentală: pe de o parte, Războiul Rece, însoțit de confruntarea dintre Est și Vest și de împărțirea Europei în două tabere antagonice, pe de altă parte, începutul procesului de integrare, care a debutat încă din anii '50, e drept doar în Europa occidentală. În ceea ce privește însă perspectivele continentului nostru greu încercat, convingerile domnului ambasador sunt, în condițiile existente, cât se poate de ferme și optimiste: „Îndrăznesc să

prognozez, că secolul al XXI-lea va fi marcat în Europa de o nouă formă de comunitate, în care vor fi păstrate multiplele tradiții de cultură și limbă, dar va dispărea pretenția de exclusivitate legată de ideea națiunilor lingvistice”.

În ceea ce privește retrospectiva politicii externe a Austriei față de țările Europei de Est, domnul dr. Ullmann a marcat cu relevanță etapele parcurse de aceasta: de la restabilirea și amplificarea, în măsura posibilului, a contactelor cu partenerii tradiționali ai Austriei din Europa Centrală și de Est până la realizarea destinderii și obținerii unui climat de cvasinormalitate. În acest context, domnul ambasador a evidențiat modul diferit în care au reacționat țările din Est la politica de destindere și apropiere a Austriei, remarcând atitudinea rigidă a unor guverne comuniste, nu în ultimul rând a celui din România.

Perestroika lui Gorbaciov, cea socotită de atâtea cancelarii occidentale drept o șansă pentru Uniunea Sovietică, a fost supusă de domnul dr. Ullmann – aflat pe atunci în post la Praga – unei judecăți extrem de lucide. În opinia domniei sale, această politică era condamnată la eșec încă *in nuce*, deoarece toate reformele prevăzute erau stopate atunci când monopolul de putere al partidului comunist ar fi fost cât de puțin pus în cauză. Concluzia dedusă era, prin urmare, cât se poate de tranșantă: o „îmbunătățire” a comunismului prin reforme era ceva de domeniul fantasmelor.

Cât privește relațiile austro-române de până în decembrie 1989, domnul dr. Ullmann a ținut să evidențieze faptul că, pe măsura accentuării regimului dictatorial intern, șansele unei destinderi și normalizări reale în raporturile bilaterale au scăzut în același ritm, relațiile ajungând să îmbrace până la urmă un caracter mai mult formal. De altfel, până la răsturnarea din 1989, România a fost afectată – aceasta este opinia domnului ambasador, la care se poate subscrie fără rezervă – de o „dublă catastrofă”: pe de o parte de sistemul comunist, în sine puțin eficient datorită formelor sale riguroase în toate domeniile și devenit mai aspru datorită dictaturii personale a lui Ceaușescu, pe de altă parte de politica externă ambițioasă și costisitoare, care solicita peste măsură resursele țării. Urmările acestei „duble catastrofe” se resimt încă și în zilele noastre – a fost în încheiere de părere domnul dr. Ullmann. Cu toate acestea, Excelența sa, apreciind evoluțiile pozitive din România ultimilor 3 ani, a exprimat pentru viitor un pronostic marcat de o certă notă de optimism. În opinia domnului ambasador, condițiile realizării unui progres simțitor al României în anii viitori ar rezida, pe de o parte, în accelerarea și eficientizarea reformei economice și administrative, pe de alta însă în accentuarea eforturilor vizând integrarea euro-atlantică și europeană.

După prezentarea conferinței, domnul ambasador Ullmann a purtat un viu schimb de opinii cu auditoriul extrem de interesat de opiniile domniei sale.

În încheiere, domnul prof. dr. Șerban Papacostea, directorul Institutului, i-a înmănat Excelenței sale domnului ambasador Ullmann diploma de membru de onoare al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, relevând cu acest prilej faptul că este primul membru al corpului diplomatic acreditat la București cărui i se conferă acest semn de distincție și înaltă apreciere.

Costin Feneșan

NOTE ȘI RECENZII

* * *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin*, coordonator NEAGU DJUVARA, București, Edit. Fundației Culturale Române, 1996, 198 p.

Se spune că este mai ușor să faci să iasă dubul din sticlă decât să-l obligi să intre la loc. Butada se aplică perfect subiectului lucrării de față, istoria aromânilor provocând numeroase controverse între istorici sau între istorici și lingviști. Din acest punct de vedere volumul de față nu face excepție (vezi interpretarea diferită asupra textului lui Kekaumenos propusă de Cicerone Poghirc, respectiv Petre Ș. Năsturel), dar, în ciuda unor diferențe de opinie, lucrarea are meritul de a oferi o imagine coerentă asupra trecutului aromânilor de la origini și până în secolul al XX-lea. Este în fapt o scurtă istorie a acestei ramuri a romanității orientale, diferitele studii reunite în volum atingând toate problemele majore.

Studiul d-lui Cicerone Poghirc, *Romanizarea lingvistică și culturală în Balcani. Supraviețuiri și evoluție* (p. 13-49), atinge delicata problemă a originilor acestei etnii, autorul pledând pentru originea sud-dunăreană a aromânilor. Perioada bizantină este urmărită de d-l Petre Ș. Năsturel, *Vlahii din spațiul bizantin și bulgăresc până la cucerirea otomană* (p. 50-82), autorul subliniind dificultatea reconstituirii trecutului vlahilor balcanici. În privința originii aromânilor și a limbii lor autorul face o interesantă analogie cu fenomenul etno-lingvistic breton, concluzia fiind că: „Raportul dintre aromâni și români este, fără îndoială, asemănător cu acela dintre bretonii francezi și ceilți din Țara Galilor”. În final studiul atinge și spinoasa problemă a caracterului țaratului Asăneștilor. Este subliniată importanța participării vlahilor la declanșarea răscoalei și a constituirii statului Asăneștilor, fapt dovedit nu numai de sursele bizantine sau occidentale, ci, așa cum a arătat mai recent d-l Virgil Ciociltan, și de sursele orientale.

D-l Matei Cazacu urmărește situația vlahilor în perioada otomană. Studiul *Vlahii din Balcanii Occidentali (Serbia, Croația, Albania etc.) Pax Ottomanica (secolele XV-XVII)* (p. 83-98) prezintă și situația premergătoare cuceririi otomane, accentul fiind pus pe vlahii din Serbia și Croația și pe o serie de prevederi de ordin juridic, militar și fiscal referitoare la aceștia. Ocupația otomană a menținut organizarea autonomă a vlahilor în schimbul unui serviciu militar definit alături de contribuțiile fiscale de „obiceiu vlahilor”.

La rândul lor Habsburgii au instalat, în scopuri militare, grupuri de vlahi, alături de sârbi sau uscoci la granița cu Imperiul otoman în scopul constituirii unui amplu sistem defensiv.

D-l profesor Neagu Djuvara face o amplă analiză a diasporei aromâne în secolele XVIII-XIX (p. 99-131), iar d-l Max Demeter Peyfuss urmărește istoria aromânilor în era naționalismelor balcanice (p. 132-152).

Perioada secolului al XX-lea este urmărită de d-na Mihaela Bacu, *Între aculturare și asimilare. Aromânii în secolul al XX-lea* (p. 153-167) și completată de un *Dodecalog al aromânilor sau 12 adevăruri incontestabile, istorice și actuale asupra aromânilor și asupra limbii lor* (p. 168-183).

Alături de traducerea în limba română la Editura Enciclopedică a lucrării d-lui Max Peyfuss „Chestiunea aromânească”, volumul de față (el însuși traducere a unei ediții franceze publicată de Centrul de Studii asupra Civilizației Europei Orientale și de Sud-Est) reprezintă una dintre puținele lucrări care abordează istoria aromânilor. Din acest motiv, se cuvine subliniată inițiativa Fundației Culturale Române de a publica o lucrare extrem de utilă atât pentru specialiști, cât și pentru publicul larg.

Ovidiu Cristea

* * *Les Aroumains*, Paris, Inalco, Centre d'étude des civilisations de l'Europe Centrale et du Sud-Est, Cahier n° 8, 1989 (1990), 186 p.

Realizată de prestigioși autori: Cicerone Poghirc, Matei Cazacu, Neagu Djuvara, Max Demeter Peyfuss, Michaela Bacu și prefațată de George Castellan, director al Centrului de studiere a civilizațiilor din Europa Centrală și de Sud-Est, această culegere de studii analizează – după câteva mari criterii: situarea geografică, amprenta și manifestarea etno-lingvistică, evoluția în timp – populația aromână din Peninsula Balcanică, una din puternicele ramuri ale trunchiului poporului român, existentă astăzi majoritar în afara acestuia sub forma de diasporă.

Cicerone Poghirc în studiul: *Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivances et évolution* (p. 9-44), îi prezintă pe aromâni aparținând vlahilor, populație romanizată trăitoare în toată Peninsula Balcanică: din Albania, Nordul Greciei și Bulgariei până în Serbia și Croația în zonele Dalmației; ei sunt din aceeași familie etnică cu vlahii din nordul Dunării.

Populația romanizată din Balcani și de pe ambele maluri ale Dunării a fost numită cu termenul general recunoscut de *vlahi* sau *valahi*, sau cu termeni apropiați. Cronicile bizantine scriu despre vlahii din nordul Greciei, sudul Albaniei, Macedoniei Slave, Bulgariei, din nordul Dunării. Germanii folosesc pentru a desemna populația romanizată – *Welsch* pentru italieni și francezi, *Wlach* pentru aromâni și *Wallach* pentru români în genere. De la germani, termenul a fost preluat de slavi sub forma *Vlachus* sau *Volosi*. Ungurii folosesc *Olasz* pentru italian și *Olah* pentru români. În Occidentul medieval se folosea forma latină *Valachus* și formele franceze *Valaque*, *Valachie*. Românii de la Sudul Dunării au fost denumiți frecvent *Vlaque* și *macedo-români*, *aromâni*, *Vllah* (de către albanezi) și *ciobani* (de către turci, referindu-se cu deosebire la ocupația lor de oieri), *cinçari-fânțari* de către sârbi și croați, *cirebiri* când era vorba de ramura istro-română. De-a lungul timpului în construcția etnică a populației aromânilor au intrat și elemente locale ilire, dardaniene și chiar grecești. Vocabularul aromânilor a suferit influența unui bilingvism latin și grec. Datorită dispersării lor geografice s-au produs și diferențe lingvistice chiar în acest vocabular, apărând două dialecte: meridional și septentrional.

Petre Ș. Năsturel supune cercetării originea și vechimea așezării populației românești, numite „valahe” în spațiul Imperiului bizantin, relevând o serie de mărturii toponimice și onomastice (*Les Valaques de l'Espace byzantin et bulgare jusqu'à la conquête ottomane* (p. 45-78). Populația valahă sau română era foarte numeroasă și puternică în interiorul statului bizantin. În secolul al VII-lea *vlachorynchines* din Macedonia au asediat alături de slavi Tesalonica. În secolul al XI-lea exista un puternic episcopat al vlahilor din Bulgaria. Thesalia, provincie unde trăia o masivă populație românească era denumită în epocă „Marea Valahie”, iar zona Etolia-Acarmania era numită „Mica Valahie”. Datele onomastice relevă ponderea românilor în aceste zone, întâlnindu-se des nume ca: *Drage* (*Dragoș*) *Vlahul*, (*Draco Blachus*), *Popa Cosma Blachus* fiul mezinului *Draco*, *Vasilius Vlaca*. Datele toponimice sunt alte argumente ale prezenței populației românești: *Trikala*, *Kimva Longu* (Câmpu Lung), *Văkărel*, lângă Sofia, *Capo della Fatta* în Eubeea, *Vlachata* în Cefalonia.

Produsele activității lor economice de oieri și producători de țesături și obiecte de îmbrăcăminte specifice sunt numite atât de către aromâni, cât și de populațiile cu care vin în contact: *Vlachokappa*, *sarcă*, *sârică*, *flokates* (flukată în aromână), *căciula*. Pretutindeni unde s-a răspândit datorită ocupațiilor transhumante sau deplasărilor silite, populația valahă, aromână a contribuit la dezvoltarea economică și crearea instituțiilor statale din aceste locuri: Serbia, Croația, Albania, Grecia. O parte a populației române și-a păstrat autonomia și proprii conducători, așa cum s-a întâmplat în secolul al XIV-lea în Serbia în vremea lui Ștefan Dușan. Șefii aromâni, „valahi” se numeau *celniki*, *vlatatco*, *predstajnik* și dreptul lor cutumiar *Zakon Vlahom* (jus Valachorum).

În Croația, valahii erau cunoscuți sub numele de *morlaci* și *maurovlahi* și se conduceau după *lex Valachorum*. Ei au avut și cnezii lor la Veglia, Modusa, Clissa. Ați conducători mai mărunți se numeau *cătunari*. O parte din ei au acceptat privilegiile în administrația croată: ei se numeau „vlahi regali” și îl recunoșteau de judecător suprem pe banul croat de la Knin. Atunci când Imperiul habsburgic a înglobat Croația, la începutul secolului al XVI-lea, i-a atras și folosit pentru apărarea graniței pe foarte mulți valahi, uscoci, cici din Cetinje, sârbi pribegi sau de bună voie, oferindu-le terenuri și scutiri de impozite pe mai mulți ani. În secolul al XVII-lea Ferdinand al II-lea a acordat valahilor din 50 de sate de la frontiera slovacă *Statuta Valachorum*, la 5 octombrie 1630. Biserica catolică a dus o politică de prozelitism și deznaționalizare a acestei populații românești. Acei grăniceri români care s-au revoltat contra clericilor catolici și autorităților habsburgice au fost reduși la situația de țărani dependenți. Adesea în războaiele austro-turce grănicerii și militarii români au fost numiți în genere *croafi*, după zona pe care o apărau și unde locuiau. Împărăteasa Maria Tereza le-a recunoscut în cele din urmă drepturile, integrându-i apoi în armata habsburgică, cu obligația de a purta uniforma militară a imperiului și de a accepta ofițerii acestuia. În zona Istriei, populația românească, cunoscută sub denumirea de *cici* sau *țânțari*, suferă influența slavă, apoi turcă. Pentru scutirile de impozite și păstrarea terenurilor, numeroși valahi, aromâni, au intrat în rândurile armatei otomane, unde au fost întâlniți în bătăliile din 1402 de la Ankara și din 1453 de la Constantinopol. Cu toate că mulți aromâni au suferit influențe străine sau au fost asimilați, tot atât de numeroși au fost și acei care și-au păstrat identitatea. Iar începând din secolul al XVIII-lea și-au întărit puterea economică, datorită caracterului lor harnic, întreprinzător; au pus bazele unor puternice centre urbane și comerciale: Trikkala, Moscopole sau Voscopole, Sirkakou; Kallaritai, Malakasi având legături cu localitățile dinspre Marea Adriatică: Arta, Durazzo, Ragusa, Triest, Veneția, Ancona, cu orașe și porturi spre Bosfor și Marea Neagră, Salonic, Constantinopol. Au intrat în concurență cu venețienii pentru importul mărfurilor din Imperiul otoman, aceștia impunându-le mari taxe, care pe unii aromâni i-au ruinat. În această situație a început așa-numita „aventură centro-europeană” a aromânilor, migrarea lor spre Ungaria, Austria, Germania unde au creat o adevărată diasporă a aromânilor în Imperiul habsburgic.

Date despre această diasporă ne dă Neagu Djuvara în studiul său *La diaspora aroumaine aux XVIII^e – et XIX^e siècle* (p. 95-127). Aromânii s-au așezat și s-au remarcat în acest spațiu ca o populație dinamică, contribuind sau chiar punând bazele acolo unde nu existau, la formarea elementelor burgheziei, în stadiul ei modern. Citându-l pe istoricul iugoslav Dušan Popović, N. Djuvara arată că aromânii au format *osatura socială a burgurilor și orașelor* din Serbia, Ungaria și din alte zone geografice. Numeroși negustori aromâni au pus bazele companiilor zise „grecești” din Banat și Transilvania. La 1800 marele comerț al Ungariei era în mâinile grecilor și ale celor ce se numeau „țânțari” (aromânii). Majoritatea deținătorilor de hanuri sau „hoteluri” între Constantinopol – Zemun – Viena erau aromâni. Familiile aromâne Sina și Mocioni din Moscopole pun bazele activităților bancare și industriale în Austria și Ungaria. Sina avea la Viena a doua casă de bancă, ca importanță după cea a lui Rothschild, iar în 1818 familia Sina a fost înnobită. În 1836 un fiu – Simon George – al baronului George Simon Sina a intrat în Camera Magnaților din Ungaria. El a finanțat construirea podului suspendat peste Dunăre de la Budapesta, dar a făcut și importante donații Greciei. Aceasta, drept recompensă, l-a numit reprezentantul său diplomatic la Viena, München și Berlin.

În Principatele române aromânii au dat negustori ca: Hagi Constantin Pop, Hagi Moscu; baronii Meitani, Bellu; medici ca: Dimitrie Caracaș, Constantin Darvari, Danielopol; preoți: mitropolitul Andrei Șaguna, cu legături de rudenie la Moscopole și Grabova, episcopul Vasile Moga, a cărui strănepoată va fi mama lui Lucian Blaga, strălucit reprezentant al pleiadei literare românești.

În perioada formării statelor naționale moderne aromânii au lucrat pentru constituirea statului național român. Ei au sprijinit cu fonduri bănești și materiale propaganda ideilor daco-romanismului,

protejarea limbii și culturii române atât în spațiul din nordul Dunării cât și în Peninsula Balcanică. Între ei se remarcă: George Constantin Roșu (Rojca), profesorul Mihai G. Brojadschi (Boiagi), Emanoil Gojdu pentru nordul Dunării și Dimitrie Atanasescu și Apostol Mărgărit în Balcani (Bulgaria, Albania și Grecia).

La sfârșitul secolului al XIX-lea ființau cca 70-90 școli românești în aceste locuri. Bitola era ca un fel de „Shangai al Balcanilor” (p. 197), aici s-a înființat și un consulat românesc. În mai 1905 Turcia i-a recunoscut pe aromâni. Mai puțin în Grecia, care căuta să-i asimileze. În prima jumătate a secolului al XIX-lea a existat așa numitul „război al școlilor primare și secundare” române între România și Grecia, statul român sprijinind și ocrotind funcționarea acestora.

Care este situația acestei ramuri aromâne a poporului român în prezent? Mihaela Bacu încearcă să o surprindă și să tragă unele concluzii în studiul său, care încheie și culegerea, *Entre acculturation et assimilation. Les aroumaines au XX^e siècles* (p. 151-186). Autoarea constată câteva aspecte ca: o sedentarizare progresivă a aromânilor, atât a celor care au rămas în spațiul balcanic cât și a celor care au emigrat; integrarea lor în structurile societăților statelor respective: bulgar, sârb, ungar, grec, român; urbanizarea populației aromâne și în consecință deșertarea numiților de aceea populație de crescători „valahi” de vite, ca și influențarea și chiar asimilarea de către centrele slave, grecești, sau de către marile state contemporane: Germania, Statele Unite; aparenta stingere a „glasului” acestui grup etnic și a culturii lor, ce a devenit o imagine, o icoană a originii și evoluției lor în spațiu și timp. Suntem de părere că „glasul etniei”, citând expresia Mihaelei Bacu, trebuie să fie mai auzit ca oricând.

Problemele aromânilor legate atât de existența lor în sine ca ramură, cât și de apartenența la un popor – cel român – trebuie să fie cunoscute și să-și găsească rezolvarea. Atât în țările care le-au înglobat teritoriile, cât și în diasporă aromânii nu pot renunța la imaginea și drepturile conferite de nobilele lor trăsături de caracter, prin care și-au dezvoltat atât propria zestre materială și spirituală cât și a popoarelor cu care au venit în contact.

Lucia Taftă

GHEORGHE I. BRĂȚIANU, *Cuvinte către români. Zece conferințe și prelegeri*, ediție, studiu introductiv, note și indice de Ion Toderașcu, Iași, Edit. Universității „Al. I. Cuza”, 1996, LXVII + 178 p.

Suita nefastă de înfrângeri ale prusacilor și saxonilor, strămutarea reședinței regale de la Berlin și consistentele pierderi teritoriale ale Prusiei în urma războaielor napoleoniene au semănat adâncă demoralizare în lumea germană, umilită și debusolată. În acele împrejurări tensionate, de grea cumpănă, Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) a socotit de datoria sa să se sustragă temporar preocupărilor din sfera filozofiei spre a încerca, în iarna din 1807-1808, în cadrul unui ciclu de prelegeri susținute de Academia Regală de Științe din Berlinul ocupat de armatele franceze, să reînsofle speranța în depășirea situației critice și dorința obstinată de revigorare națională.

Un secol și ceva mai târziu roata destinului a revărsat durere și deznădejde în teritoriile românești, ciuntite și profanate prin conlucrarea celor mai infame forțe politice ale timpului, întrupări ale ideologiei comuniste și fasciste. Una după alta, în cursul anului 1940, au fost smulse din trupul țării prin amenințări brutale Basarabia, Bucovina de nord, nordul Transilvaniei și Cadrilaterul, întreaga națiune fiind bulversată de haos și dezolare. A fost rândul lui Gheorghe I. Brățianu, reiterând exemplul ilustrului filozof german, să pătrundă în agoră spre a stigmatiza nedreptățile epatante săvârșite în detrimentul compatrioților săi și a-i îmbărbăta să depășească momentele critice prin

oțelirea voinței și coordonarea inițiativelor reparatorii. Punându-și în valoare reputata competență științifică și harul oratoric, Gh. I. Brătianu a apelat în acest sens la evocarea unor exemple sugestive din trecutul neamului, de natură să devină veritabile suporturi spirituale. Demersul avea toate șansele să aibă impactul preconizat dat fiind autoritatea sa morală și profesională dovedită ca eminent specialist al scrisului istoric, ca politician intransigent față de orice incorectitudine, ca oștean în ambele războaie mondiale și, nu în ultimul rând, ca descendent al unei familii ce se ilustrase în chip deosebit în cătorirea României moderne.

Fructul inițiativelor sale în sfera misionarismului național a rodit și în cadrul unor conferințe rostite în ambianțe variate în cursul anilor 1940-1941, diseminate în parte în diverse publicații și reunite în 1942 sub titlul de *Cuvinte către români*, care constituie o parafrazare după cel al celebrului volum al lui Fichte, *Reden an die deutsche Nation*. Asemănarea titlurilor se explică prin finalitățile comune, determinate la rândul lor de împrejurări politice cu numeroase similitudini.

Volumul lui Gheorghe Brătianu cuprindea, precum se specifică în subtitlul său, „zece conferințe și prelegeri”: *Ideea națională la unguri și la români, Misiunea istorică a Ungariei, Evoluția ideii naționale, Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia, Geopolitica, factor educativ și național, Destinul românesc, Zece Mai 1941, Trei chipuri de ctitori* (cu trei micromedaliaoane: *Ferdinand I, Regina Maria și Nicolae Iorga*), *Moldova și România lui Ferdinand I*. În contrast cu „cuvântările” lui J. G. Fichte, care dispun de o vădită coerență de ansamblu, *Cuvintele* lui Gh. I. Brătianu au un caracter compozit, dar, cu toate acestea, ele se subsumează ideii directoare a persistenței conștiinței unității naționale a românimii, subliniindu-se totodată originea sa comună, statornicia în ținuturile ancestrale, aspirația permanentă pentru dobândirea neatârării și pentru realizarea statului unitar.

Fiind texte destinate auditoriului, ele nu au țesătura densă a lucrărilor de erudiție, cu multe amănunte și aparat critic sofisticat, ci se caracterizează prin limpezime și fluență, ca și prin reliefașarea ușor perceptibilă a aspectelor sugestive. Cu toate că aceste conferințe și prelegeri vizează frecvent chestiuni controversate sau aprecieri incompatibile cu adevărul istoric, având prin aceasta o tentă polemică evidentă, un savant de probitate exemplară precum Gheorghe Brătianu nu și-a permis niciodată să părăsească perimetrul obiectivității și al corectitudinii depline, chiar când nu disimulează accentele de indignare față de plâsmuirile preopinienților și când stilul său îmbracă tente acide.

Cuvinte către români nu reprezintă singura lucrare a lui Gh. I. Brătianu elaborată din rațiunea de a alcătui un arsenal informativ doct asupra trecutului și prezentului țării sale, adresat atât publicului din țară, cât și din străinătate. În aceeași categorie ar mai putea fi incluse și volumele: *La question roumaine en 1940* (1940), *La Moldavie et ses frontières historiques* (1940), *Roumanie et Hongrie. Considérations démographiques et économiques* (1940), *Théorie et réalité de l'histoire hongroise. À propos de quelques ouvrages récents* (1940), *Deuxième mémoire sur la question roumaine en 1940. Le démembrement de la Roumanie ou un clearing territorial et démographique du Sud-Est de l'Europe* (1941), *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques* (1943), *Origines et formation de l'unité roumaine* (1943) etc. (toate tipărite la București, având în majoritatea cazurilor și ediții traduse în germană și italiană). Simpla lor enumerare relevă amplitudinea și fervoarea angajării lui Brătianu în serviciul intereselor vitale ale României, în momente din cele mai tensionate ale existenței sale.

După peste o jumătate de secol de la apariția ediției princeps la București, în 1942, *Cuvintele către români* au fost retipărite – fapt nu lipsit de semnificație – la Editura Universității „Al. I. Cuza” din Iași, unde autorul lor a slujit ca dascăl timp de 17 ani, între 1923 și 1940. Această frumoasă inițiativă a fost asumată de Ion Toderășcu, profesor la Facultatea de Istorie a aceleiași instituții de învățământ superior, în care Gh. I. Brătianu și-a găsit un editor ideal, atât datorită preocupărilor

predominante, cât și a căldurii și responsabilității angajării în munca de restituire a unei opere mai puțin cunoscute, dar plină de sugestii revelatoare. Lucrările sale cele mai ample – *Unitatea românească medievală*, I (București, 1988) și *Permanențe istorice medievale. Factori ai unității românești*, II (Iași, 1994) –, cu titluri ilustrative pentru tematica abordată, reiterează cu o largă extensie de orizont domenii asupra cărora Gheorghe Brătianu stăruise îndelung cu diverse prilejuri. Pe de altă parte, o valorificare a scrierilor marelui istoric în calitate de editor realizase încă atunci când, împreună cu alți colegi de la Alma mater din vechea capitală a Moldovei, incluse într-un volum: *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gândire istoriografică românească (1843-1943)*, Antologie, comentarii și note de Ion Agrigoroaiei, Vasile Cristian, Ion Toderașcu, Iași, 1993, trei din studiile acestuia: *Concepțiunea actuală a istoriei medievale, Ideea națională la unguri și la români și Prelegere comemorativă a împlinirii unui secol de la „Cuvântul de deschidere”*, cel de-al doilea fiind extras chiar din *Cuvinte către români*.

Ediția ieșeană a *Cuvintelor* debutează cu un extins și dens studiu introductiv, intitulat *Gheorghe I. Brătianu. Un savant și un soldat* (p. I – LXII), replică după titlul cunoscutului articol al lui G. I. Brătianu despre M. Bloch, publicat în *Revue historique du Sud-Est européen*, XXIII, 1946, p. 5-20 (*Un savant et un soldat: Marc Bloch (1886-1944)*). Prima parte a studiului în discuție prezintă ipostazele de militar ale lui Gheorghe Brătianu în cele două războaie mondiale, când a ținut să-și servească patria ca oștean, deși i-ar fi fost ușor să evite expunerea la acest risc. Pentru lunile petrecute pe frontul din sudul Moldovei în prima conflagrație au fost folosite cu prioritate mărturiile inserate în paginile memorialistice intitulate *File rupte din cartea războiului* (București, 1934), valoroase nu numai pentru informațiile furnizate, ci și prin aleasa lor formă literară. În legătură cu participarea la cel de-al doilea război mondial se reproduce o apreciere dintr-o scrisoare a fiicei mai mari a istoricului, Maria Brătianu, care califică înrolarea sa ca voluntar drept o „legendă” (p. VII). Acest aspect a fost recent abordat de Petre Otu într-un articol tipărit chiar în săptămânile anterioare lansării în librării a noii ediții a *Cuvintelor* (cf. *Gh. Brătianu și I. Mihalache voluntari sau nu în 1941?* în „Magazin istoric”, SN, XXX, 1996, 7 (352), p. 15-19). Amenințat cu exproprierea bunurilor funciare, Gh. Brătianu a obținut, după multe insistențe, din partea unor foruri militare încă neaservite comuniștilor, dovezi că nu se angajase ca voluntar și că fusese mobilizat în baza ordinului de chemare a rezerviștilor, după ce inițial Inspectoratul General al Cavaleriei dăduse un alt verdict. În pofida respectivelor acte justificatoare, P. Otu înclină totuși să creadă că Gheorghe Brătianu ar fi repetat gestul din 1917, înscriindu-se ca voluntar și în 1941, fără însă să mai fie inclus într-o unitate combatantă, ci la un birou de informații – contrainformații.

Partea cea mai întinsă a studiului introductiv este dedicată analizei detaliate a conținutului volumului reeditat. În acest caz nu s-a recurs, precum se mai procedează uneori din păcate, la o prezentare rezumativă a textului, ci s-au expus considerații generale foarte utile despre principalele teme abordate, făcându-se conexiuni cu tezele colportate în alte lucrări ale lui Brătianu. Totodată, cititorului i-au fost furnizate amănunte în legătură cu stadiul actual al cercetărilor privind anumite probleme majore ale istoriei românilor, de natură să augmenteze și să nuanțeze interpretările propuse de savant. Astfel, s-au prospectat cu acuitate aspecte referitoare la originea și continuitatea românilor, constituirea organismelor statale, perpetuarea și evoluția ideii de unitate națională, etc.

Nota asupra ediției (p. LXIII – LXVI) oferă date asupra publicațiilor unde au fost inserate câteva din conferințe și prelegeri înainte de a fi incluse în volumul din 1942 și prezintă, de asemenea, normele avute în vedere pentru reeditare.

Trebuie apreciată grija cu care s-a vegheat la prelucrarea nealterată a formei originale. Notele ce însoțesc fiecare din cele zece texte conțin doar lămuriri strict necesare, editorul – plin de discreție – nepropunându-și să epateze prin etalarea propriei erudiții, care totuși transpare în mod inerent. Față de ediția princeps, volumul retipărit la Iași conține un binevenit indice.

Întocmită cu migală și competență, dar și cu netăinuită venerație pentru ilustrul cărturar și patriot, noua ediție a *Cuvintelor către români* reprezintă indiscutabil una din restituirile cele mai reușite ale operei sale și totodată un omagiu adus unei personalități de excepție. Îngrijit și adnotat exemplar de Ion Toderașcu, volumul lui Gheorghe I. Brătianu își păstrează în multe privințe actualitatea prin tematica sa, între altele pentru că idealul unității românești în hotarele unui singur stat, ce părea la un moment dat tangibil în anii din urmă, continuă să rămână un deziderat, pentru împlinirea căruia îndemnul și sugestiile oferite constituie un inestimabil suport moral.

Victor Spinei

NICOLAE CUȘA, *Aromânii (macedoneni) în România*, Constanța, Edit. Muntenia, 1996, 374 p.

Titlul profesorului și militantului Nicolae Cușa este promițător și înșelător în același timp. Cititorul va fi decepționat să constate că autorul analizează cu o minuție de benedictin două episoade din istoria comunității aromânești din România: colonizarea în Cadrilater (Dobrogea Nouă) și recolonizarea în Dobrogea Veche după 1940. Înainte de a trece la o suită de notații critice, voi face câteva notații asupra conținutului efectiv al cărții. Monografia debutează cu considerații de ordin general privind procesul de etnogeneză amintindu-se succint teoriile, deseori contradictorii, enunțate în acest sens, asupra numărului aromânilor în această zonă a Europei care oscilează conform unor aprecieri și statistici între 400 000 și 1 milion de persoane, între care, în România, peste 100 000, în Albania, 400 000 și în Republica Macedonia între 80 – 100 000 persoane aparținând acestei comunități.

Autorul se referă la complicatul context politic și etnic din Peninsula Balcanică de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor, la evenimente cunoscute de altfel privind conflictele etnice din Macedonia, războaiele balcanice și primul război mondial. Sunt evocate sângeroasele ciocniri între organizațiile paramilitare ale celor 3 etnii care concureau pentru controlul Macedoniei: armatolii (aromânii), comitagii (bulgari) și andarții (greci). Consecință a primului război mondial, conflictul greco-turc din 1919-1922 prin deznodământul său a determinat ceea ce autorul numește prima colonizare a aromânilor în România. Înfrântă, Grecia este obligată să accepte un schimb de populație care antrenează aproximativ 1 milion de persoane care au trebuit stabilite în Grecia, afectând nemijlocit zonele unde erau localități compacte aromâne. Sub presiunea populației grecești, aromânii iau decizia, dramatică, de a emigra în România. Procesul începe în 1925 (în august sosesc primii aromâni care provin din Albania) și se continuă până în 1932, antrenând între 4946 și 6553 familii. Opera propriu-zisă de colonizare a fost gestionată de Oficiul Național al colonizării creat abia în august 1930. A doua parte a lucrării se ocupă de cea de a doua colonizare, provocată de tratatul româno-bulgar din 7 septembrie 1940 și de cedarea Cadrilaterului. Cu această ocazie întreg elementul aromănesc din Dobrogea Nouă a părăsit regiunea, majoritatea fiind recolonizată în județele Tulcea și Constanța (unde astăzi este concentrată majoritatea aromânilor din România). Mai multe sute de pagini sunt consacrate listelor de familii aromâne stabilite în Cadrilater pe localități, listelor privind recolonizarea în județele Tulcea și Constanța și reproducerii unor documente cu caracter tehnic privind colonizarea.

Spuneam la început că titlul lucrării putea să sugereze o analiză aprofundată, multifacetată a evoluției comunității aromânești în România, dar în realitate autorul a selectat momentele, de altfel importante, pe care le-am amintit anterior. Totuși, trebuie remarcată discreta intervenție a autorului în interpretarea fie și a acestor evenimente, cum ar fi propaganda în direcția aducerii aromânilor în țară,

implicațiile diplomatice ale acestui proces mai ales asupra relațiilor româno-grecești, poziția forțelor politice românești față de colonizare, explicația încetării imigrării aromânilor în România în 1932 (sau de fapt în 1933). Toate aceste chestiuni și desigur multe altele rămân a fi cercetate pe baza tuturor surselor disponibile, dar oricum istoricii au actualmente șansa de a-și clădi propriile demersuri pe o bază serioasă care este lucrarea recenzată în rândurile de față.

Evantia Bozgan

GEORGE FILLMAN, *General George Pomuț (1818-1882). Istoria vieții și timpurilor sale*, Tg. Mureș, Edit. Tipomur, 1996, 118 p. + il.

Apariția unei monografii despre generalul Pomuț părea, pe cât de salutară, pe atât de necesară pentru clarificarea multor pete albe din biografia acestui erou al Războiului Civil american. Dar, ceea ce se recomandă, aparent, ca o contribuție definitivă la cunoașterea vieții acestui ilustru militar și diplomat american de origine română s-a dovedit a fi o foarte slabă și nesigură schiță de biografie romanțată care nu aduce nimic esențial la datele deja edite privind personalitatea și activitatea sa. Este drept că autorul, deși mînat de intențiile cele mai lăudabile și patriotice în antrepriza sa, este amator fără un minim trenaj academic de specialitate și fără experiență de cercetător. George Fillman (decedat în 1991) a fost locotenent colonel în armata americană. Originile sale sunt, însă, român ști, trăgându-se din Comloșul Mare, din Banat, iar numele adevărat fiindu-i Filimonescu. De aceea, greșelile pe care le face – de ordin cronologic, terminologic și evenimential – sunt explicabile, deși deloc acceptabile. Selectăm, la întâmplare, câteva dintre aceste erori (în mod inadmisibil lasate necorectate de editori): se spune că Pomuț „a ajuns în cercurile cele mai înalte diplomatice și sociale de pe lângă curtea țarului Nicolae” (p. 25), or între 1866-1878, cât fo tul general a funcți nat în calitate de consul, apoi consul general la St. Petersburg, împăratul tuturor rușilor era Alexandru II (1818-1881), iar la moartea lui Pomuț, în 1882, Colosul Nordului era condus de fiul acestuia, Alexandru III (1845-1894); împăratul Austriei, care abdică în 1848, este Ferdinand I (1803-1884) și nu Franz Ferdinand, cum apare în carte (p. 35); în 1872 (și nu 1871), vizita în Statele Unite (pentru o palpitantă campanie cinegetică în Vest, în căutarea bizonilor, în compania lui Buffalo Bill și a locotenent colonelului George Armstrong Custer) o face marele duce Alexandru (Alexis) și nu Nicolae (p. 78).

Se vede că autorul, asimilând modul de gândire al americanului mediu, insuficient instruit, se adresează cititorilor patriei sale adoptive care nu cunosc istorie ori, eventual, foarte vag, doar pe aceea a propriei lor țări, căci simte nevoia de a da, în paranteze, explicații ridicole precum: valah/olah (român), Dietă (Parlament), pământ negru (humus), etc. Asemenea explicitări fiind superflue pentru cititorul român, editorii ar fi trebuit să le excludă. Apoi, este lăsată o voită neclaritate în legătură cu originea românească a lui George Pomuț, demult atestată de alți cercetători: „El a fost considerat un ungur prin naștere fiindcă părinții lui domiciliau în Ungaria și vorbeau ungurește. Etnicitatea lui *ungurească* este dovedită de certificatul de botez eliberat de Biserica Sf. Nicolae din Gyula”. (p. 32) (subl. n. A.S.I.). Or, autorul se contrazice publicând un document peremptoriu pentru originea română a eroului său: la anexe se află reproduș chiar acel certificat de naștere. (p. 99) unde se precizează botezul în rit ortodox, ceea ce nu s-ar fi întâmplat dacă noul născut ar fi fost maghiar. Autorul pare să aibă un *parti pris* în această privință căci se resimte o notă de regret pentru înfrângerea revoluției maghiare din 1848-49 atunci când afirmă: „În cazul când ungarul ar fi fost victorios istoria s-ar fi schimbat. Ei ar fi înglobat Banatul și Transilvania. *Astăzi ar fi avut un alt statut politic și geografic*”. (p. 36) (subl. n. A.S.I.) Ce rost are această aserțiune cu accent iredentist în biografia lui Pomuț?

O mare scădere a lucrării o constituie lipsa unui aparat critic riguros. La finele fiecărui capitol există note, dar numerele acestora nu se regăsesc în text, așa că este dificil de urmărit care notă se referă la o informație sau la o dată, lectorul fiind obligat de multe ori la efortul – mai totdeauna lipsit de succes – de a ghici. La accentuarea acestui inconvenient contribuie și traducerea trimiterilor bibliografice, uneori aproximativă, alteori total aberantă, lipsind titlul articolului ori al cărții, dar fiind specificată pagina și anul apariției (!). Spre exemplu: „Andrei Popovici, pag. 73, Revista Română Trimestrială, Washington, D. C., ianuarie 1939; Liviu Patachi, Participarea unui român la Războiul Civil, Revueul Român de Istorie, Paris, pag. 4; Theodore Andrica, Revue American-Român din iulie-septembrie 1983” (p. 38). Orice autor de studii științifice știe că, la note sau la bibliografie, titlurile articolelor și revistelor nu se traduc ori, dacă aceasta este absolut necesar, se dă întâi versiunea originală și apoi, în paranteze, traducerea. De aceea, aici s-a ajuns ca „Revue Roumaine d’histoire” să devină „Revueul Român de Istorie” și, pentru că titlul era franțuzesc, să se creadă că publicația a apărut la...Paris. La acestea, un rol definitoriu a avut traducătorul, John Rocsin, el însuși fără experiență de specialitate, fiind doctor în drept cu lungă practică juridică la Oradea și București, apoi la New York, unde a emigrat în 1963 și unde locuiește și acum.

Multe dintre afirmațiile autorului rămân fără acoperire din lipsa menționării surselor, fapt ce îl înglobează pe cititor într-un smârc de supoziții și fantezii, mai ales în privința genealogiei și descendenței lui Pomuț: „Din informațiile culese rezultă că familia Pomuț a fost săracă și a plecat din comuna Săcele, jud. Brașov.” (p. 28) – de la cine a cules informațiile? „Succesorii lui Vasile Pomuț au ajuns la București unde trăiesc și astăzi.” (p. 29) – cine sunt? cum se numesc? „Ioan, al doilea frate al lui George Pomuț, cunoscut și sub numele de Bobi, a fost singurul căsătorit din familia Pomuț. O parte din descendenții lui trăiesc și astăzi în Transilvania, iar unii în București.” (p. 31) – cine sunt? cum îi cheamă? unde se află?

Alte informații necontrolabile sunt legate de aspectul și caracterul lui Pomuț, de viața luxoasă și comportamentul său aristocratic. De unde știe autorul că Pomuț: „avea humor și era simpatizat de profesori și colegi” (p. 32), că „frecvența cele mai luxoase restaurante și cafenele” (p. 33), că „fuma numai țigări de foi scumpe, Trabuco” (p. 34), că „a fost totdeauna foarte bine îmbrăcat, elegant, cu maniere fine”, că „arăta ca un patrician distins” și că la curtea țarului „a produs senzație mai ales în cercurile cucoanelor” (p. 76), că era „mare iubitor de artă” și mergea la muzee, operă și teatre, „fie singur, fie în compania unei femei din înalta societate” (p. 34), că „hainele lui erau selecționate din cele mai fine stoffe, asortate cu pantofii de piele făcuți la comandă” (p. 34) (N.B. – pe vremea aceea nu existau confecții și încălțăminte *ready made*, ci numai pe comandă!). De unde provin toate aceste informații de vreme ce nu există note memorialistice, nici ale sale, nici ale altora despre el? Ce-i drept, în argumentarea acestora este menționat, foarte vag, „istoricul Arnold” (?), care, în 1850, ar fi publicat un articol (unde?), intitulat „Aparență” (p. 42), fără însă a fi făcută vreo trimitere bibliografică demnă să lămurească sursa.

În prologul traducătorului se face aprecierea că „lucrarea este unică în felul ei și clarifică multe articole și broșuri care romanțau viața lui Pomuț” (p. 20), iar autorul însuși afirmă că „toți (autorii) au încercat să romanțeze viața lui cu lucruri neadevărate” (p. 32). Pe lângă faptul că nici aceste remarci nu sunt susținute de vreo precizare în privința acelor autori și acelor „multe articole și broșuri”, ele sunt total neavenite, pentru că lucrarea este exact opusul acestor afirmații, ea însăși o scriere romanțată. Chiar autorul explică, în prefață, modul total lipsit de rigurozitate științifică în care a acoperit petele albe din biografia generalului: „În lipsă de date informative la viața lui particulară din Ungaria, le-am stabilit prin analogie cu viața familiei mele, care a fost contemporană cu a familiei Pomuț. (...) Informațiile privind viața socială a acestor emigranți le am din povestirile părinților, ale bunicilor și străbunicilor mei.” (p. 22). Numai astfel se explică unele descrieri totalmente incongruente contextului, precum următoarea: „Nu s-au găsit informații referitoare la mama lui Pomuț,

Victoria. Doar că a fost o gospodină excelentă, știa să facă renumita varză de Cluj (...)", urmând apoi rețeta de preparare a acestei mâncări, la care se adăugau în meniul familiei și papricașul de pui și mămăliga, „mâncarea tradițională a românilor” (p. 30). Dacă ar fi fost vorba despre o dizertație referitoare la viața privată sau la istoria mentalităților bazată pe o serioasă documentație de arhivă, aceste detalii gastronomice ar fi fost deosebit de interesante, dar, inserate în biografia unei personalități militare și diplomatice – mai ales fără o sursă bibliografică explicită – ele nu fac decât să îndepărteze cititorul de subiectul principal prin divagații anecdotice de umplură.

După primul capitol care dezbate genealogia și începuturile lui Pomuț, studiile și participarea la revoluția din 1848-49, și cel de-al doilea care tratează perioada emigrării sale în USA și fondarea coloniei New Buda din statul Iowa unde a devenit un cetățean de vază, capitolul al treilea, dedicat Războiului Civil este, în mare, o compilație a lucrării generalului William W. Belknap, *Istoria Regimentului 15 Infanterie Iowa, 1861-1865*, pe care acesta îl condusese și în care s-a înrolat și Pomuț, activând de la izbucnirea până la încheierea conflictului fratricid. Acest capitol, care ar fi trebuit să constituie partea cea mai alertă, mai atractivă și mai încheată a cărții, se prezintă ca partea cea mai încălțită și mai confuză, la încurcătura generală contribuind și traducerea defectuoasă, *mot à mot*, fără cunoașterea termenilor de specialitate și a echivalențelor românești ai acestora. Erorile se țin lanț încă de la început. Numele de localități și de personaje sunt estropiate: Fortul Sumter, asediat de sudiiști în rada orașului-port Charleston, devine în carte „fortul Sumpter” (p. 48); prima confruntare dintre trupele federale și cele confederate de la Bull Run (21 iulie 1861) apare consemnată drept „bătălia de la Bull, statul Virginia” (p. 48); bătăliile de la Corinth și Vicksburg apar „Corint” și „Wicksburg” (p. 83); comitatul Decatur din statul Iowa – purtând numele celebrului ofițer de marină Stephen Decatur (1779-1820) – apare scris „Dekatur” (p. 43, 47); generalului nordist Ulysses Simpson Grant îi este modificat prenumele în Ulyse (p. 49); numele istoricului Mark Mayo Boatner – autorul utilului, mult întrebuițatului *Civil War Dictionary* (David MacKay Co., Inc, New York, 1959) –, deși la bibliografie apare corect scris, în text apare drept „Bocastner” (p. 72); președintele USA, Rutherford B. Hayes, apare drept „Haye” (p. 79). Tratatând noua tactică de pârjolire a statelor sudiste întreprinsă de generalul William Tecumseh Sherman prin „marșul spre mare”, se vorbește despre „distrugerea centrelor mari industriale și a nodurilor de cale ferată situate la sud de Atlanta și Georgia” (p. 56) or, Georgia este stat, iar Atlanta este orașul-capitală al său; tratativele de depunere a armelor de către Armata Virginiei de Nord, purtate între generalul sudist Robert E. Lee și generalul nordist U. S. Grant, s-au desfășurat în localitatea Appomatox, în clădirea tribunalului (ceea ce, în engleză este „court house”) dar, în text sunt contopite imobilul și locul, făcând ca acestea din urmă să apară drept „orașelul Apowattok (sic!) Court din statul Virginia.” (p. 67). Să fie toate acestea numai greșeli tipografice neglijate de corector sau o crasă ignoranță?

Este evident că traducătorul nu are cunoștințe militare – și este firesc să fie așa de vreme ce meseria sa este aceea a legilor – dar ar fi putut să se documenteze înaintea începerii traducerii acestei cărți spre a găsi echivalențele românești ale acestor termeni tehnici. În armata americană, gradul de „first lieutenant” corespunde aceluia de locotenent din armata română, dar traducătorul nu s-a ostenit să se informeze și a introdus în text termenul de „prim locotenent” (p. 49); la fel a procedat și cu acela de „three stars general” al lui U. S. Grant și, în loc să îl folosească pe românescul general locotenent, l-a tradus pur și simplu „general cu trei stele” (p. 56); cum, la fel, „senior officer” înseamnă ofițer superior și nu „ofițer senior” (p. 61), cum a folosit el. Neștiind cum să traducă „Provost Marshal” a întrebuițat termenul ca atare (p. 58, 59) or, acesta este echivalentul șefului poliției militare. Și tot așa a procedat atunci când a menționat avansarea lui Pomuț în ierarhia militară la gradul de colonel și apoi la acela de general de brigadă – el spune „Brevet Colonel” (p. 71) și,

respectiv, „Brevet Brigadier General” (p. 72) pentru că nu cunoaște diferența dintre coloneii și generalii cu brevet din armata de voluntari – unde puteau primi, pentru merite deosebite, aceste ranguri pe perioada războiului, sărind peste gradele intermediare, chiar de la cele mai de jos (locotenent sau căpitan), față de aceia din armata permanentă, care aveau comisiune completă, păstrându-și neștirbite drepturile și gradul și după încheierea ostilităților în vreme ce, aceia brevetajați rămăneau doar cu titlul onorific. Ofițerii cu brevet aveau dreptul numai la funcție și la uniformă, pe când aceia care dețineau comisiunea beneficiau și de leafă. Chiar în perioada Războiului Civil, căpitanul de stat major Emanoil Boteanu, trimis de Alexandru Ioan I ca observator al conflictului, a făcut admirabile precizări în privința ofițerilor cu brevet și al celor cu comisiune într-una din scrisorile sale publicate în „Monitorul Oastei” (nr. 12/28 aprilie 1865).

Confuzia este întreținută de traducător și atunci când pentru soldații sudiști folosește termenul de „federaji” (p. 43, 63) în loc de „confederați”, pentru că aparțineau Armatei Statelor Confederate (Confederate States Army, abreviat C.S.A.). Când se vorbește despre steagul Uniunii, este preluat termenul familiar folosit de americani „stars and stripes” și este tradus „drapelul Statelor (sic!) și al fășiilor” (p. 69) – probabil că în loc de „stele” a apărut „state” căci altfel ar avea și mai puțin sens decât are așa.

Mare vină în acest sens o au și editorii care nu au cercetat cu atenție manuscrisul și nu au făcut corecturile de rigoare, atât cele de limbă, cât și datele istorice, numele de localități și de persoane.

Datorită faptului că traducătorul este neprofesionist – așa cum am arătat mai sus – lexicul și topica folosite de domnia sa ne aduc în fața unor false echivalențe. Spre exemplu: „Capturarea orașului Vicksburg a fost o lovitură gravă.” (p. 56); „*dejun mic cald*” (p. 63); „Lupta a fost de scurtă durată dar *intensivă*” (p. 60); „Totul a fost *straniu* și părea total *străin*.” (p. 71); „Noi suntem *determinați* să păstrăm (...)” (p. 70); „Ei erau o familie *eroică* de pionieri (...)” (p. 65); „Astăzi mulți au un băiat care *se uită cu glorie* la războaie (...)” (p. 48) (subl. n. A.S.I.). Multe cuvinte sunt înlocuite cu altele, nepotrivite, astfel: în 1848, kaiserul Austriei nu a „demisionat” (p. 35) ci a abdicat; în Transilvania nu erau „sclavi” (p. 27) ci iobagi; amnistie nu „amnistie” (p. 77); misivă nu „expediere” (p. 108); broșură nu „pamflet” (p. 20). În încheierea scrisorilor, termenii de curtoazie „I have the honour, Sir, to be your very obedient servant” devin „Am onoarea să fiu, domnule, servantul dvs. supus” (p. 58, 84, 85, 89) or, englezescul „servant” are un echivalent foarte nimerit în „servitor” sau „slugă”, folosit frecvent și la noi în țară în secolul al XIX-lea ca formulă de politețe.

Capitolul al patrulea se ocupă de activitatea diplomatică a lui Pomuț la St. Petersburg și de ultimii săi ani petrecuți în capitala Rusiei, unde a și murit. Aici se insistă pe obiectele, biletele de valoare și actele de proprietate rămase de pe urma sa. Finalitatea acestei cărți pare a fi fost tocmai redeschiderea problemei – încă nerezolvată și rămasă în continuare așa – a fabuloasei averi mobile și imobile pe care se presupune că a posedat-o Pomuț ce, la o eventuală clarificare, ar putea intra în posesia unui moștenitor – în cazul de față chiar traducătorul, dr. John Rocsin, ca descendent direct. Încă din primele rânduri ale prologului, el menționează această chestiune: „(...) la Paris am întâlnit o verișoară care m-a rugat să cercetez viața lui George Pomuț, o rudă de-a noastră, care a fost general în Armata Americană și a *lăsat o avere considerabilă*” (p. 19) (subl. n. A.S.I.). Ca dovadă a acestei insistențe stă corespondența mai multor interesați de această moștenire, schimbată de-a lungul timpului cu oficialitățile de la Departamentul de Stat și de la consulatul american din St. Petersburg, publicată atât în text, cât și în anexe. Aceasta constituie, de fapt, singura contribuție originală a lucrării. Cele două misterioase lăzi, închise cu lacăt și păstrate la consulat până în 1890, când au fost deschise și inventariate de J. M. Crawford, consulul american din acea vreme, încă mai au darul de a fascina imaginația posterității!

Este păcat că singurul volum monografic dedicat până acum lui George Pomuț – toate celelalte scrieri fiind fie paragrafe în cărți cu diverse subiecte legate de românii din America, fie studii și articole de mai mare sau mai mică întindere, diseminate în periodice științifice sau de vulgarizare din România și USA* – a fost ratat. Lucrarea lui George Fillman nu este nici eseu istoric, nici studiu monografic riguros științific, nici biografie romanțată sau roman de evocare istorică, ci un hibrid din toate acestea, minor și fără valoare, fără a aduce noutăți capitale și informații absolut inedite. La scăderea lui, o contribuție esențială a avut-o și traducătorul, dr. John Rocsin, prin intervenții personale și interpretări incorecte – fapt analizat, în mod judicios, de Aurel Sasu în articolul *O inițiativă editorială compromisă* apărut în revista „Tribuna” nr. 38 (2207)/19-27 septembrie 1996.

Acest erou român al cauzelor mărețe – personaj de roman și de film în același timp – merita cu prisosință o lucrare de rigoare științifică, demnă de a figura, cu mândrie, în bibliografia Războiului Civil american.

Adrian-Silvan Ionescu

STOIAN KISELINOVSKI, *Istoriја na Romanija (Kratka istorija)* (Istoria României. Scurtă istorie), Skopje, 1997, 172 p.

Lucrarea istoricului macedonean Stoian Kiselinovski dedicată istoriei României a apărut recent, în limba macedoneană, la Skopje (Republica Macedonia, desprinsă din fosta Iugoslavie) sub egida Institutului de Istorie Națională. După cum se arată în *Prefață* (p. 5), această carte își propune să ofere o scurtă prezentare a principalelor etape și momente din îndelungata și furtunoasa istorie a poporului român. Autorul speră că astfel va contribui la mai buna cunoaștere a istoriei României în rândurile istoricilor și publicului larg din Republica Macedonia, la îmbunătățirea relațiilor româno-macedonene.

Această lucrare (publicată, din păcate, într-un tiraj de numai 500 de exemplare) este structurată după cum vom arăta în continuare. Ea începe cu o *Prefață* (p. 5), după care urmează textul propriu-zis al cărții (p. 7-153). Lucrarea se încheie cu o scurtă *Bibliografie* (p. 155-156), un *Indice*

* Ion Podea, *O scurtă reprivire asupra istoriei Statelor Unite. Căpitanul Nicolae Dunca și maior Gheorghe Pomuțiu în Războiul Civil, 1861-1865*, Youngstown, 1917; Șerban Drutzu și Andrei Popovici, *Românii în America*, București, Cartea Românească, 1926; Dr. Andrei Popovici, *A Commemoration of Two Civil War Heroes: General George Pomuț and Captain Nicholas Dunca, Americans of Roumanian Origin*, „America, Roumanian Daily News”, No. 132/4 June 1932; Ilie I. Pârvu, *Voluntarii români din America*, Krafft & Droleff, S. A., Sibiu 1937; Liviu Patachi, *La participation d'un Roumain dans la Guerre Civile d'Amerique, 1861-1865 Gheorghe Pomuț*, „Revue Roumaine d'histoire” no. 1/1965; Dumitru Almaș, *Nord contra Sud*, București, Edit. Științifică, 1965; Idem, *Români în războiul civil din Statele Unite*, „Analele Universității București. Științe Sociale, Istorie” nr. 15/1966; Radu Toma, *Eugen Alcaz, Emanoil Boteanu, Nicolae Dunca, Gheorghe Pomuț*, „Tribuna României”, 1 mai 1974; Idem, *Romanians at Crucial Moments in U. S. History*, „Romania Today”, July 1976; Idem, *Românii din America*, București, Edit. Globus, f. a.; Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *The Romanians and the American Civil War*, „Revue Roumaine d'histoire” no. 4/1980; Vasile Șelaru, *George Pomuț*, „România Liberă”, 25 februarie 1994; Sorin Spiru, *George Pomuț a ajuns general în armata SUA*, „Cotidianul” nr. 153 (891)/2-3 iulie 1994; Adrian-Silvan Ionescu, *Images of Romanians in the American Civil War*, „Revue Roumaine d'histoire” no. 1/1983; Idem, *Images of Romanians in the American Civil War*, „Military Images” No. 5/1985; Idem, *Un român în Războiul de Secesiune american*, „Cotidianul” nr. 223(1874)/26 septembrie 1997.

(p. 157-168) și *Cuprins* (p. 169-170). Pe parcursul lucrării sunt prezentate și câteva (bine alese) fotografii și hărți.

Textul propriu-zis al cărții conține următoarele capitole: Dacia; Statul dac; Războaiele daco-romane; Dacia romană (106-271); Formarea statelor feudale Țara Românească și Moldova (1330-1359); Instituțiile feudale (secolele XIV-XV); Țara Românească și Moldova în timpul lui Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun; Transilvania (secolele X-XV); Țara Românească în timpul lui Vlad Țepeș (1456-1462); Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare (1457-1504); Țara Românească în timpul lui Mihai Viteazul (1593-1601); Transilvania în secolul al XVI-lea; Principatele Române în secolul al XVII-lea; Transilvania în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea; Principatele Române în secolul al XVIII-lea; Cultura în România din secolul al XV-lea până la începutul secolului al XIX-lea; Răscoala lui Tudor Vladimirescu (1821); Regulamentul organic (1831-1834); Mișcarea revoluționară în Principatele Române (1848); România (1859-1918); Războiul de independență (1877); Viața economică (1856-1914); Cultura (1859-1914); România în timpul primului război mondial (1914-1918); România în perioada interbelică (1919-1939); România în timpul celui de-al doilea război mondial (1939-1944); România în perioada postbelică (1944-1989).

Printre meritele acestei lucrări se remarcă obiectivitatea, corectitudinea și buna credință cu care a fost scrisă, folosirea masivă a lucrărilor istorice românești (ceea ce dovedește o bună cunoaștere a limbii române) precum și marea capacitate de selecție și sintetizare dovedită de autor.

Desigur, lucrarea are și unele minusuri. Ele sunt legate de câteva mici imprecizii factice și cronologice, de unele treceri prea rapide peste anumite etape istorice (de exemplu, perioada 271-1247 este tratată doar în cinci pagini) și de numărul relativ mic de lucrări citate în *Bibliografie* (23 de lucrări, marea majoritate a acestora fiind românești).

În concluzie, considerăm că această carte, cu toate minusurile arătate mai sus, reprezintă o lucrare istorică meritorie și binevenită. Ea îmbogățește bibliografia istorică străină privitoare la istoria României. În același timp, suntem de părere că ea și-a atins scopul de a face mai bine cunoscută istoria țării noastre în rândurile istoricilor și publicului larg din Republica Macedonia (dar și din restul spațiului fostei Iugoslavii și din Bulgaria, țări în care limba macedoneană este înțeleasă cu ușurință).

Adrian Tertecel

BERNARD MICHEL, *Nations et nationalismes en Europe Centrale. XIX^e-XX^e siècles*, Paris, Aubier, 1995, 200 p.

Cu un nume extrem de promițător, cartea lui Bernard Michel își propunea să explice Occidentului, într-o manieră științifică, motivațiile profunde ale renașterii naționalismelor central-europene după 1989. Ceea ce pentru un cititor din Apus ar putea într-adevăr să treacă drept o foarte documentată lucrare de istorie, pentru cineva din România, chiar nespecialist în perioada tratată de autor, apare drept o alcătuire în mare măsură superficială, care face cam prea frecvent concesii stilului jurnalistice pe care autorul tocmai îl condamna la alții. Impresia de superficialitate este dată de numărul redus al notelor bibliografice, de afirmațiile tranșante făcute fără trimitere la izvoare sau la lucrările de unde au fost preluate informațiile, de numeroasele contradicții care pot fi identificate în text. De exemplu, la pagina 11, autorul pare convins de faptul că românii au venit în Transilvania după unguri, fiind atestați în surse din secolele X-XI, fără să precizeze care sunt aceste izvoare. Ceva mai departe, la pag. 87, pare să încline către o dată și mai târzie (secolul al XIII-lea) propusă de vestita *Histoire de la Transylvanie*, publicată în 1986 de istoricii maghiari. Deși recunoaște că această teză nu este întru totul convingătoare, fără vreun alt argument, autorul o consideră de preferat celei a

continuității populației românești, din simplul motiv că aceasta era susținută de Ceaușescu. Dacă subțirimea aparatului critic ar putea la rigoare să fie înțeleasă ca o concesie făcută pentru facilitarea lecturii unui public mai puțin avizat (deși cartea nu se prezintă ca o lucrare de popularizare), problema părtinirii autorului este mai greu de explicat. Bernard Michel reușește o performanță cu care autorii occidentali nu se pot mândri prea des: într-o lucrare dedicată naționalismelor din Europa Centrală, el se arată aproape la fel de negativ atât față de români, cât și față de unguri, favorizarea acestora din urmă, acolo unde există, fiind datorată nu preconceptiilor autorului, cât bibliografiei de sorginte maghiară în limbi de circulație (adică în franceză), mai accesibilă și mai numeroasă decât cea românească. Această atitudine nu poate fi în nici un caz pusă pe seama obiectivității autorului, care se dovedește la fel de negativ și față de sârbi, ruteni, slovaci, ci a unor probleme de documentare. Deși și-a definit la început zona geografică de interes ca fiind cea care a făcut cândva parte din Imperiul austro-ungar, la care a mai adăugat restul Poloniei și o parte din Ucraina (nu însă și Muntenia și Moldova), Bernard Michel dovedește că nu stăpânește cu adevărat decât problemele care țin de istoria și cultura cehilor. De aceea, atunci când este vorba de istoria naționalismului altor popoare, indiferent că discută despre români, unguri, sârbi sau slovaci, autorul nu reține decât aspectele strict superficiale și s-ar putea spune senzaționale, pe gustul jurnalelor, care probabil că pentru ultimii ani analizați în carte reprezintă principalele sale surse de documentare. Lipsa nuanțelor atunci când tratează altceva decât modelul ceh pe care îl propune cu insistență celorlalte națiuni din zonă, deși subliniasă că situațiile sunt extrem de diferite și nu pot fi reduse la un numitor comun, se vedește și în modul de interpretare a conflictului din ex-Iugoslavia. De la un istoric ar fi fost de așteptat o mai aprofundată explicare a cauzelor acestui război care a șocat opinia publică internațională, dar, deși bibliografia celorlalte lucrări publicate l-ar recomanda ca pe un specialist în problemele acestei părți de Europă, autorul nu reușește să ofere altceva decât mult mediatizatele acuze la adresa sârbilor, singurii vinovați și singurii care au furnizat criminali împotriva umanității.

Am cădea într-un maniheism de același tip ca al autorului, pentru care există naționalisme bune (unguresc, polonez, ceh) și rele (românesc, sârbesc, slovac), dacă am nega în întregime meritele cărții, care are părți interesante, mai ales cele unde se teoretizează, sau cea în care se subliniază importanța rețelilor de sociabilitate propuse de mișcările naționaliste din secolul trecut (asociații, instituții de cultură, etc.) ca mijloc de integrare socială a indivizilor. Distrugerea de către comuniști a acestor rețele de sociabilitate explică mișcarea compensatorie naționalistă contestată după 1989. Fără maliție, trebuie subliniată însă și aici o problemă: în condițiile rarității trimeritelor bibliografice, se poate manifesta interogația asupra părții cu adevărat originale din argumentarea autorului.

Ecaterina Lung

ANDREI OIȘTEANU, *Mythos & Logos. Studii și eseuri de antropologie culturală*, Edit. Nemira, 1997, 368 p.

Reunite sub indicația paratextuală de „studii și eseuri de antropologie culturală”, insuficientă însă, cartea conținând și o recenzie, un interviu, articole ocazionale, cercetările d-lui Andrei Oișteanu din *Mythos & Logos* prezintă un interes intelectual particular. Alimentate de o erudiție cuprinzătoare și scrise cu acuratețe, într-o manieră expresivă, aceste studii, vorba autorului, luată dintr-un alt context, vin mai mult să semnaleze decât să umple un gol cultural. E curios că cercetările de antropologie nu au căpătat la noi importanța pe care ar fi meritat-o, mai ales în condițiile rarității surselor scrise pe baza cărora să se poată explicita mentalitățile mai vechi din spațiul românesc.

Activitatea cea mai intensă din zona etnografiei și folclorului nu se bucură nici ea de o bună vizibilitate în cadrul cunoașterii universitare. Discursul istoriografic dominant, s-a mai spus – tot degeaba!, fiind blocat în triumfalism, truism și stereotipie, sau; dacă nu, „spiritualitatea” rămânând la pana unor „profesioniști” suspecți. Poate mai important decât continuitatea poporului român este să se descopere totuși ce și cum a fost acest popor, în orice caz mai interesat de efectele terapeutice și psihotrope ale *atropa belladonnei* (mătrăguna) sau cele analgezice și psihedelice ale unor opioide naturale („afion”, „teriacă”, „altinbaș”) decât să-și asigure puritatea și constanța (vezi în carte studiul „Narcotice și halucinogene la geto-daci și români”).

La acest motiv obsesiv al istoriografiei românești face referire cu ironie și autorul. El pleacă de la un fapt din zilele noastre: «un cetățean s-a aruncat sub roțile mașinii prezidențiale, cu scopul de a-i înmâna o „lăcrimație” președintelui țării, Ion Iliescu. În spațiul carpato-danubiano-pontic un astfel de gest nu este ieșit din comun, dimpotrivă. La un popor care suferă de complexul continuității nu aș fi surprins să fie folosit ca o dovadă a permanenței noastre pe aceste meleaguri» (p. 321). Pentru ca apoi să ni se amintească faptul că obiceiul de a merge cu jalba în forma aceasta spectaculoasă și disperată are o vechime „multiseculară”, fiind, cum altfel, de sorginte orientală. „Cu rogojina-n cap și jalba-n proțap” își redobândește inteligibilitatea uitată prin desfășurarea ei în următorul comentariu istoric: pentru a putea înmâna plângerea domnitorului care trecea prin mulțime și de care era greu să te apropie, jeluitorul o pune în vârful unei prăjini, ceea ce-l ajută să o dea direct celui vizat, de la distanță, peste capetele celorlalți; iar pentru a-i atrage atenția asupra sa își pune pe cap o rogojină rulată căreia îi dădea foc la capătul de sus. „Happening stradal” a fost importat din Imperiul otoman de către boierii care mergeau cu arz la Sultan în perioada fanariotă.

Capacitatea d-lui Oișteanu de a scoate din insignifianță anumite subiecte și de a da concluziilor cercetărilor sale un caracter de parabolă oferă textelor o prospețime și o profunzime evidente. Astfel, folclorul copiilor se transformă într-o cale privilegiată de acces la mentalitatea mitică: sau pentru că ontogeneza reia condensat parcursul filogenetic, sau pentru că, cu timpul, practici magico-rituale și mituri abandonate de adulți devin obiceiuri, jocuri, basme ale copiilor. În carte propunându-se o pasionantă exegeză pentru „un singur tip de incantații din folclorul copiilor și anume acela care ține de domeniul meteorologiei magice” (p. 102). Autorul trecând sub tăcere criticile motivate aduse de Claude Lévi-Strauss în *Structuri elementare ale înrudirii* unui astfel de demers.

O urmărire plină de ingeniozitate a transmiterii, denaturării, resemnificării unor teme mitice prin analize comparative și investigații iconografice ample, cu relevanță surprinzătoare în actualitatea dezbaterilor culturale este eseu „Frumoasa și bestia. Relații magico-erotice”. După ce se interpretează legenda Sfântului Gheorghe, uneori cu ipoteze amețitoare în ce privește filiația și semnificația, se găsește în final o soluție crizei feministe într-un „post-feminism” ce ar recupera conținuturile de sens din scenariul mitic inițial ce a determinat arhetipal legenda: diferența, egalitatea și complementaritatea principiilor feminin și masculin, a femeii și bărbatului. Ușor de spus, și mai ales de proiectat în trecut un astfel de echilibru. Lăsăm la o parte faptul că existența unei perioade a „matriarhatului” în istorie, autorul o preia pe Marija Gimbutas, nu este o așa de sigură certitudine cum se crede în mod obișnuit. Nici o necesitate nu poate exclude (și nici o dovadă nu contrazice) posibilitatea ca în timp ce sistemul de descendență să fi fost matriliniar și erau adorate divinități feminine, sistemul de putere să rămână patriarhal.

Mă limitez cu dificultate, ținând cont de compoziția eterogenă a cărții, la a mai semnala un document studiu ce „atacă” imaginea evreului în cultura populară românească. Conform cercetărilor, conștiința populară a românilor din evul mediu ar fi dat dovadă de toleranță religioasă, fiind lipsită în plan practic de manifestări radicale de antisemitism. „Ea – această toleranță (n.m., M.P.) – s-ar putea justifica prin tipul de creștinism adoptat de români și anume un sincretism păgân-creștin foarte

complex, un *creștinism folcloric* sau – cum l-a denumi Mircea Eliade un „creștinism cosmic” (p. 181). E interesant de văzut prin intermediul studiului domnului Oișteanu cum ideologia religioasă influențează producerea de semne false și ridicole de alteritate la nivelul reprezentărilor sociale: evreii put, au pistrii și părul roșu, practică omorul ritual. A fost o vreme când copiii erau amenințați spunându-li-se: „Vine jidanu’ cu sacul”. Mai apoi, vor fi speriați așa și oamenii mari.

Alte subiecte de antropologie lingvistică și a locuirii, până la naționalism și istoria găgăuzilor trădează afinitățile și curiozitățile multiple ale autorului în exersarea cărora cititorul este invitat într-un mod provocator și elegant.

Marin Pruteanu

FRANÇOIS-OLIVIER TOUATI, *Vocabulaire historique du Moyen Âge. La Boutique de l’Histoire*, Paris, 1995, 240 p. + schițe.

Această apariție, relativ recentă, care prin titlul ei suscită interesul, este rodul activității unui grup de studenți aflați sub îndrumarea profesorului François-Olivier Touati. Cei aproximativ 5000 de termeni prezenți în lucrarea destinată atât studenților, cât și amatorilor de istorie, acoperă o perioadă de un mileniu într-un spațiu destul de vast: de la Atlantic până-n lumea musulmană și de la Marea Baltică în deșerturile Saharei. Pe scurt, cele trei mari arii de civilizație care s-au întrepătruns și influențat de-a lungul evului mediu: Occidentul, Bizanțul și Islamul, fără a neglija comunitățile evreiești aflate la marginea lor.

Contactele permanente existente au condus, în chip firesc, la unele împrumuturi dintr-o limbă în alta: termenul arab *qabalah* adică impozit, se va răspândi sub forma sa italiană *gabella* reprezentând un impozit pe mărfuri. Din 1355 termenul va desemna impozitul indirect perceput pe sare de regalitatea franceză. Un alt exemplu demn de luat în considerare îl reprezintă termenul *haiduc*. La origine se află cuvântul turc *haydut*, adică hoț, preluat în limba maghiară sub forma *hajdú*, referindu-se în acest caz la oamenii înarmați din Ungaria, iar din secolele al XV-lea – XVI-lea la cei însărcinați cu apărarea graniței sudice a țării.

De asemenea, lucrarea tratează evoluția în timp a acestor termeni specifici: germanicul *danegeld* era tributul pretins de vikingi populației din teritoriile ocupate pentru a se retrage, tribut plătit și de anglo-saxoni până în secolul al X-lea, transformat apoi în taxa pentru întreținerea armatei și menținut încă un secol după cucerirea normandă. Sau *agrarium* – obligația țăranilor de a da a zecea parte din recoltă, practică ce tinde să dispară sub Carolingieni, pentru a apărea mai târziu sub forma de *champart*.

Cuvintele și expresiile specifice, aparținând acestor trei arii de civilizație, cuprinzând toate domeniile vieții: de la armată până la viața de Curte sau de la curentele filosofice la impozite, permit înțelegerea realităților medievale.

Astfel de la dinastiile cele mai vestite: Carolingieni, Capețieni, Plantageneti, Hohenstaufeni, Abbasizi, apar și unele de importanță locală, ex.: dinastia Abadită sau Ibadită, fondată în secolul al VIII-lea în Magreb sau dinastia emirilor Aghlabizi, stabilită în nordul Africii (800-909). Referitor la Adunări și funcționarii regali, lucrarea reține o serie de termeni provenind din cele trei sfere. Din nord *althing* sau *thing* – adunarea oamenilor liberi din Norvegia și Islanda sau din același spațiu geografic *drost* – seneșalul ce-l înlocuia pe rege în absență în secolele XIII-XIV, ori *Riksadag*, dieta din Suedia. *Logothetii*, *strategii*, *parakimomenul* – șeful camerei imperiale bizantine, sau *taktikoa-nele*, listele cuprinzând numele funcționarilor imperiali, precum și *kadii*, *ulemalele* sau *muftii* sunt menționați de acest vocabular.

Nici termenii juridici nu sunt neglijați: *holmanga* – forma scandinavă a duelului justițiar, *ordalia* – judecata divină sau expresii precum: „personalitatea legilor” sau „inelul de salvare”. Dările, impozitele și taxele percepute sunt notate fără nici o excepție: de la dijmă, darea pe stupi, până la vâcărît sau de la taxa plătită de unii tineri – în anumite regiuni – pentru a se căsători, *béjaume*, la darea de mână moartă, dar și acele impozite speciale, cum ar fi „dijma saladină” – percepută atât de Filip al II-lea August, cât și de Henric al II-lea Plantagenet în 1188 pentru finanțarea celei de-a treia cruciade.

Creșterile economice înregistrate începând cu secolul al XIII-lea au condus la emiterea monedelor de aur de către statele europene alături de hiperperul bizantin, florinii, genovinii sau ducații – moneda devenită etalon în evul mediu. Însă sunt menționate și monedele cu o circulație mai restrânsă: moneda engleză numită *angel* – purtând efigia Sfântului Arhanghel Mihail, emisă pentru prima dată sub Eduard al IV-lea, *tolza*, moneda orașului Toulouse până în 1271 sau cea a ordinului Chartreuse – *chartreux*.

Sunt prezentate elementele componente ale unei armuri, sunt descrise armele: spada, halebarda, arcul, și toate variantele lor sau mașinile folosite pentru atac. De asemenea mai este menționat sistemul de recrutare al copiilor creștini din Imperiul otoman – *devshirmè* sau sistemul *pronoiei* din Bizanțul Comnenilor cu varianta otomană a *timarului*, prin care o serie de bunuri – mai ales parcele de pământ – erau concesionate în schimbul îndeplinirii unor servicii, adesea militare. În timp de pace, temuții cavaleri participă la viața civilă, învață să devină curteni perfecți prin însușirea „*adab*”-ului, termenul arab ce desemna totalitatea cunoștințelor ce trebuiau deținute de un curtean. Nu este uitată nici o descriere amănunțită a vestimentației, sau a instrumentelor muzicale folosite: lăuta și țimbalele. Tot acum se dezvoltă și literatura cavaleriească și genurile ei specifice, dar și școli juridice ex.: școala bartolistă, ce-și trage numele de la cel mai ilustru reprezentant al acesteia, Bartolo da Sassoferrato, școala hanefită sau școala malekită, și nu în ultimul rând curentele filosofice, sau ereziile: arianismul, cea albigenasă, sabelianismul sau adopțianismul, combătut de Alcuin, și condamnat în 794 prin Conciliul de la Francfort.

În cadrul acestor sfere de civilizație se află și comunități evreiești – numite *kahal* în orașele catalane – ce-și desfășoară în mod obișnuit existența: fac negoț cu Orientul așa cum este cazul radaniștilor stabiliți în sudul Imperiului franc, cu un trezorer numit *gabbai* sau un reprezentant – *nagid* – pe lângă autoritățile musulmane, acolo unde era cazul.

Evul mediu este epoca în care apariția blazoanelor a permis apariția științei heraldice, astfel încât nu lipsesc termeni specifici precum: însemne armoriolate, scut, figură sau azur, dar și unele elemente de diplomatică și cronologie.

Lucrarea este completată de o serie de schițe, prezentând principalele tipuri de arcuri, elementele componente ale unei armuri sau ale unui castel în secolele XIII-XIV, planul unei biserici romanice și al unei moschei, precum și secțiunea unei catedrale gotice, dar și de o utilă bibliografie sintetică.

Acest vocabular selectiv reușește să trateze – în aceeași măsură – în toate cele trei arii de civilizație, toate domeniile vieții propuse, contribuind la o mai bună cunoaștere și înțelegere a termenilor specifici și a evoluției acestora, constituindu-se într-un obiect indispensabil celor ce s-au pus în slujba Muzei Clio.

Ecaterina C. Petrescu

DANIEL TOLLET, *Histoire des Juifs en Pologne du XVI^e siècle à nos jours*, Paris, Presses Universitaires de France, 1992, 332 p.

Istoriografia problemei este vastă și datează de aproximativ două secole, dacă se consideră sinteza din 1807 drept prima istorie științifică a subiectului. Mai mult, în 1947 se crează un institut de istorie a evreilor din Polonia care publică un buletin până în zilele noastre. Importanța comunității evreiești din Polonia justifică această preocupare constantă și instituționalizată și nu poate provoca decât exprimarea regretelor că la noi, în pofida realităților, nu au existat asemenea realizări, probabil pentru că regimul condus de o logică primară, neautorizând asemenea cercetări, nega existența problemei în sine.

Polonia a fost un stat care a reprezentat pentru evrei un mediu ospitalier încă din evul mediu, fapt care explică dezvoltarea comunităților într-un ritm accelerat. Primul statut al acestora datează din 1264, suficient de liberal pentru a provoca reacția negativă a Bisericii catolice. În timpul domniei lui Cazimir cel Mare s-a promulgat un nou statut în 1364-1365 care asigura egalitatea juridică a evreilor cu ceilalți locuitori creștini, ceea ce în comparație cu întreaga Europă reprezenta un privilegiu.

După aceste considerații introductive, Daniel Tollet își ordonează materia pe trei mari secțiuni cronologice care corespund evoluției statului polonez: republica polono-lituaniană până la dispariția acesteia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, teritoriile poloneze sub dominația străină până la sfârșitul primului război mondial și în fine statul polonez în perioada interbelică și în anii celui de al doilea război mondial. Este adevărat că există referiri la situația evreilor și după al doilea război mondial, dar caracterul lor sumar nu justifică titlul lucrării pentru simplul motiv că notațiile privindu-i pe evrei în timpul regimului comunist sunt, prin comparație cu epocile anterioare, parcimonioase și nu pot aspira la statutul de cercetare științifică.

Așadar republica polono-lituaniană a dus o politică relativ liberală față de evrei care reprezintă, la jumătatea secolului al XVII-lea, 3% din populația țării cu 350 000 de persoane. Pentru mai buna administrare a acestora în 1549 se crează Kahal, prima organizație centrală care avea drept atribuții recenzarea evreilor și repartizarea impozitelor. Puțin mai târziu, regele Ștefan Bathory convoacă în 1579 o dietă evreiască, care va purta din 1581 numele de Consiliul celor patru țări (după 1623 comunitatea din Lituania s-a separat) și care dispunea de prerogative fiscale, juridice și de posibilitatea reglementării vieții private a comunităților. Rezultă de aici deosebita autonomie de care beneficiau comunitățile evreiești. Primele dificultăți sunt induse de acordarea dinastiei Wasa pe tronul Poloniei care corespunde în fond și lansării contrareforme. Literatura iudeofobă care începe să apară după acest moment folosește teme precum rolul nociv pe care îl au evreii în economia poloneză și gradul mare de libertate de care se bucură comunitățile. Autorul, analizând comunitățile din Cracovia și Poznan, ajunge la concluzia că evreii erau departe de a se bucura de situația economică pe care o denunțau criticii evreilor și constată un deficit comercial global al afacerilor derulate de evrei în cele două orașe. Totuși nu se poate nega rolul economic important al acestora mai ales în domeniul comerțului exterior. Comunitățile evreiești erau organizate în ghetto-uri care luaseră ființă după Conciliul de la Lateran din 1215 care statuase principiul separării evreilor de creștini. Comunitățile întrețineau propriile lor instituții de cult, de învățământ sau de asistență socială. În 1638 s-a edictat un regulament pentru construirea sinagogilor, iar funcționarea școlilor era reglementată prin dispoziții din 1623 și 1637. Căsătoriile erau strict reglementate, realizate prin intermediul unor agenți matrimoniali, iar fetele sărace primeau o dotă prin grija comunității. De remarcat faptul că orfanii și văduvele erau asistați de rudele apropiate sub supravegherea comunităților, care de altfel dispuneau de spitale și azile. Erodarea comunităților evreiești este în relație directă cu grava criză politică prin care trecea statul polonez la jumătatea secolului al XVII-lea. Din 1648 încep masacrele

evreilor de către cazacii revoltați, continuate de armatele rusă și suedeză după 1655; mai mult, trupele poloneze masacrează la rândul lor pe evreii acuzați de colaboraționism cu invadatorii. Calamitățile din această perioadă se traduc printr-un declin demografic al evreilor, dar care este temporar de vreme ce la 1791 erau circa 900 000 de evrei care constituie 10% din populația Poloniei. Un efect al crizei politice amintite ar fi începutul procesului de ruralizare a evreilor care însă nu a atins proporții deosebite cât timp 70% din totalul acestei populații trăia în micile orașe (există comunități importante și în principalele centre urbane poloneze, de exemplu în 1792 la Varșovia evreii reprezentau 8,3% din populația acesteia). Autorul face lungi incursiuni în viața religioasă a evreilor, fapt explicabil, deoarece este principalul factor identitar. În secolul al XVII-lea apare curentul mesianic al sebatatismului (după numele fondatorului său Sabbataj Zwi) care este continuat în secolul următor de Jacob Frank (totuși acesta se convertește împreună cu partizanii săi la catolicism în 1759 și se va retrage în Imperiul habsburgic, unde va muri în 1791). Mult mai important este hasidismul apărut către 1760 și care propunând o comuniune imediată cu divinitatea a cunoscut un succes popular indiscutabil în ciuda denunțării lui de către tradiționaliști. Relațiile dintre creștini și evrei sunt ambivalente și sunt marcate de conjuncturi politice și economice care au definit evoluția statului polonez în secolul al XVIII-lea. Reapar acuzațiile de omor ritual care însă sunt temperate de intervențiile Bisericii catolice, între 1739-1744 se desfășoară revolte antisemite în Bielorusia soldate cu morți și conversiuni forțate, iar violențe antievreiești sunt înregistrate și în mediul urban. S-ar părea că cel mai îngrijorător fenomen au fost conversiunile forțate contra cărora evreii au protestat în 1767 pe lângă regele polonez. Un element nou a fost intervenția reformatorilor care se revendicau de la spiritul luminilor și care au dezbătut problema evreiască în condițiile în care în Europa se luau măsuri în vederea emancipării acestora (în Austria în 1787, în Galiția în 1788-1789, iar în Franța în 1791).

Din păcate a doua secțiune a cărții care tratează perioada 1795-1918 este realizată sub așteptări. Desigur existența celor trei tronsoane a complicat foarte mult demersul autorului care nu a găsit o soluție optimă de analiză. De pildă problema emancipării este tratată inconsecvent cu reveniri și reluări care nu ajută explicitarea chestiunii. Care sunt dimensiunile emancipării în cadrul satului austriac în urma edictelor de toleranță din 1784 și 1789 și care este semnificația proclamării egalității evreilor cu ceilalți locuitori în 1867-1868 în momentul creării Austro-Ungariei? În regatul Poloniei inclus în imperiul rus, emanciparea evreilor s-a produs în 1862, fapt care ar explica condamnarea insurecției din 1863 de către evrei. Atunci ce sens ar avea includerea în manifestul guvernului insurecțional din 22 ianuarie 1863 a proclamării egalității între evrei și creștini? De altfel reacția comunităților la diversele evenimente este succint surprinsă și nu îngăduie degajarea unor concluzii. Sfârșitul secolului al XIX-lea introduce noi termeni în ecuația și așa complicată a problemei evreilor în fostul stat polonez: socialismul, antisemitismul și sionismul. Într-adevăr numeroși literați și oameni politici polonezi încep să includă în discursul politic antisemitismul (Boleslav Prus și Roman Dmowski, conducătorul partidului democrat-național după 1897). Dezvoltarea industriei, în special a industriei textile în care evreii se regăsesc în dubla ipostază de proletari și antreprenori, consacră socialismul ca alternativă globală de organizare a societății. Evreii aderă masiv la noua ideologie, iar în 1897 se creează o organizație proprie BUND, care se plantează atât pe teritoriul regatului polonez, cât și pe cel al Lituaniei (în preajma revoluției de la 1905 aceasta avea 25 – 35 000 de membri). Apariția și evoluția sionismului, precum și emigrarea evreilor la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor sunt tratate într-o manieră care decepționează.

Renașterea statului polonez după prima conflagrație mondială simplifică oarecum datele problemei, creând posibilitatea unei analize unitare și mai coerente. Noua Polonie cuprindea un procent însemnat de minorități naționale, evreii reprezentând, în 1921, 10,5% iar în 1931, 9,8% din

populația totală. Din punct de vedere juridic evreii se aflau sub regimul tratatului asupra minorităților încheiat la sfârșitul războiului și se aflau sub protecția Societății Națiunilor (tratat pe care Polonia l-a denunțat în 1934). La rândul lor, constituțiile poloneze din 1921 și 1935 instaurau egalitatea deplină a tuturor cetățenilor statului. Dacă formal comunitatea evreiască nu se confrunta cu discriminări, în viața publică erau forțe politice care prin antisemitismul lor creau un sentiment de insecuritate populației evreiești. Din punct de vedere politic, evreii au activat în general în partidele de stânga care se situau pe poziții critice față de regimul Sanației instalat de mareșalul Pilsudski, care era totuși un adversar al antisemitismului (el însuși este sprijinit de Wladimir Jabotinsky, liderul extremei drepte evreiești). După moartea lui Pilsudski, regimul Sanației adoptă poziții tot mai ostile față de evrei și va lua în anii 1937-1939 o serie de măsuri cu caracter antisemit, cu intenția de a intra în grațiile Germaniei naziste, după opinia autorului. Atmosfera antisemită care, fără a degenera în excese, putea periclita pozițiile atât de dificil obținute de evrei, a determinat continuarea emigrării, circa 394 000 de persoane părăsind țara în perioada interbelică.

Ultima perioadă tratată de autor cuprinde anii 1939-1968, care au o unitate discutabilă. Anii celui de al doilea război mondial au fost anii Holocaustului asupra căruia cercetările abundă și reluarea problemelor în detaliu ar fi fost inutilă. Mult mai interesantă ar fi fost analiza atitudinii societății poloneze, ea însăși vital agresată, față de politica de exterminare practică masiv de ocupanții germani. Există o atitudine de rezistență față de această politică venită în special din partea Bisericii catolice, dar și din partea supaviețitorilor societății civile care au fondat în septembrie 1942 un Consiliu clandestin de ajutorare a evreilor. Există apoi rezistența evreilor înșiși, care a culminat cu revolta ghetoului din Varșovia din aprilie 1943, care n-ar fi fost posibilă fără asistența rezistenței poloneze. Există însă și conflicte între polonezi și evrei mai ales către sfârșitul războiului, explicabile prin vivacitatea antisemitismului tradițional, dar și prin evenimente de dată recentă (primirea favorabilă de către evrei a ocupației sovietice în 1939, colaborarea unor evrei cu NKVD pentru denunțarea polonezilor ostili regimului sovietic). O ilustrare tragică a acestei situații o reprezintă progromul de la Kielce din iulie 1946 care survine într-o conjunctură extrem de încărcată, definită de resentimente și revanșe, de atitudini ambigue fie din partea autorităților, fie din partea Bisericii catolice, care lansează ideea iudeo-comunismului. Autorul consideră că pozițiile evreilor se erodează rapid după 1948 atât prin măsuri cu caracter administrativ, cum ar fi desființarea Comitetului central al evreilor din Polonia în 1950, fie prin continuarea emigrării. Condamnat în primii ani de comunism, antisemitismul re apare cu vigoare în 1967-1968 când au loc o serie de manifestații care duc la dispariția comunității evreiești din Polonia (în 1989 ar mai fi fost 5 000 de evrei). Criza antisemită din 1967-1968 este nesatisfăcător explicată. Desigur un motiv ar putea fi războiul arabo-israelian din 1967 și reacțiile dure ale blocului sovietic, care a rupt relațiile diplomatice cu statul Israel (cu excepția României). În fond repetăm imputarea făcută la debutul prezentării asupra inconsistenței paginilor referitoare la situația evreilor în epoca regimului comunist din Polonia. Lucrarea se încheie cu un glosar al termenilor specifici istoriei și spiritualității iudaice care au fost utilizați în cuprinsul lucrării.

Efortul autorului de a familiariza un public occidental cu o problemă istorică est-europeană este remarcabil și trebuie subliniat ca atare (volumul informațiilor vehiculate de lucrare este impresionant, dar uneori defectuos ordonat). Totuși dezechilibrele, care se pot sesiza în economia lucrării și care ar putea proveni din faptul că autorul este tributar istoriografiei poloneze de până la 1989, lasă fără răspuns multe întrebări și incită la reluarea cercetărilor.

Ovidiu Bozgan

WARREN TREADGOLD, *Byzantium and It's Army, 284-1081*, California, Stanford University Press, 1995, 250 p.

Tematica lucrării de față, avându-l drept autor pe Warren Treadgold, profesor la Universitatea din Miami, Florida, este abordată într-o manieră pragmatică, specifică istoriografiei anglo-saxone. Autorul mărturisește că, în timp ce lucra la o istorie generală a Bizanțului, a păstrat diferitele întrebări legate de armata bizantină și a căutat o cantitate impresionantă de dovezi pentru a oferi răspunsuri edificatoare. El pornește de la premiza că datorită analizei profunde a subiectului va ajunge, poate, la o maximalizare a importanței armatei, comparativ cu celelalte componente ale puterii. Dar, în momentul în care ne este amintit faptul că această instituție a impus și înlăturat numeroși conducători, că aclamarea de către armată și nu moștenirea coroanei era cea care făcea dintr-un om un împărat, ne putem pune problema dacă nu cumva Warren Treadgold, cuprins de pasiunea subiectului, exagerează rolul armatei sau dacă aceasta într-adevăr deținea o poziție privilegiată.

Perioada analizată este cuprinsă între anii 284 și 1081, adică de la urcarea pe tron a lui Dioclețian, considerat de autorul american primul conducător bizantin care își pune amprenta asupra schimbării și dezvoltării armatei, și până la Alexis I Comnenul, când acest proces suferă noi modificări majore. Lucrarea se axează în principal pe investigarea mărimii, organizării și retribuiri acesteia.

Cartea este structurată pe șase capitole, primul abordând probleme de ansamblu, accentul căzând pe domnia unor împărați cu o contribuție însemnată în restructurarea instituției militare. Se vorbește despre rolul defensiv al armatei lui Dioclețian, caracterul profesional al acesteia sub Anastasius, organizarea temelor în timpul lui Constantin cel Mare, flexibilitatea pe care o avea când Bizanțul era condus de Theophilus.

Se aduce în discuție chestiunea numărului soldaților pe baza diferitelor dovezi documentare. Semnificativ este faptul că Warren Treadgold apelează la textele originale și premeditat omite majoritatea traducerilor existente, cele din cuprinsul lucrării aparținându-i autorului, lucru ce îi permite o analiză de mare acuratețe, nefiind influențat de idei preconceptuate datorate filtrului personal al traducătorilor.

Se menționează faptul că majoritatea istoricilor ce au scris despre armata Romei au ajuns la un acord privind numărul ostașilor din legiuni, din garda pretoriană și din trupele auxiliare, asupra bugetului militar, etc. Autorul crede că motivul pentru care bizantinologii au rămas în urmă, comparativ cu primii, nu se datorează lipsei de informații, deoarece ele există, chiar într-un număr mai mare, dovadă stând manualele militare foarte detaliate referitoare la Imperiul de Răsărit, listele de demnități, precum și diferitele schițe cu plata soldelor și totalul numărului de oșteni. Chiar cartea profesorului american constituie o dovadă a existenței respectivelor informații. Dificultatea constă însă în interpretarea izvoarelor și în faptul că, pentru a înțelege dezvoltarea acestei instituții, trebuie să-i căutăm germenii cu sute de ani în urmă. Mulți au supraestimat mărimea armatei și plata acesteia, inclusiv Warren Treadgold, într-o carte anterioară, după cum singur o mărturisește. El apreciază că în lucrările cu caracter general referitoare la istoria Bizanțului, informațiile privind armata sunt foarte vagi. O poziție critică abordează și în momentul în care amintește despre notele sale referitoare la subiect, pe care le și include în bibliografie, amintind că marea majoritate a cercetărilor anterioare s-au dovedit a fi de un folos marginal aici, deoarece oricare ar fi meritele lor, trec peste dovezile privind mărimea armatei, organizarea și plata sa, adică tocmai ceea ce formează miezul cărții sale.

Se apreciază faptul că istoria militară a Imperiului bizantin a avut de suferit în privința înțelegerii sale, datorită anumitor tendințe, relativ recente, de a exagera diferențele pe care Constantinopol le-a avut cu Roma. Pentru a se evita o distincție arbitrară între Bizanț și Roma, formele

folosite pentru diferiții termeni și nume grecești au fost latinizate, excepție făcând cele consacrate de perioada Greciei clasice, pe care mulți bizantinologi le preferă.

Referitor la structura oștirii, atenția autorului este focalizată pe domnia lui Dioclețian și Mauricius, surprinzându-se și transformările survenite în evoluția de la legiune la themă. Autorul încearcă să estimeze și bugetul acordat armatei, ținând cont de numărul populației și raportându-l la acesta, fiind convins că astfel este mult mai aproape de adevăr.

Un capitol deosebit de interesant și incitant este cel referitor la armată și societate. Imperiul este văzut ca un stat gata aproape totdeauna de luptă. Provinciile imperiului erau, în fapt, districte militare numite theme, păzite de soldați și guvernate de generali. După cum ni se amintește, aproximativ două treimi din împărați au condus trupe înainte sau după ocuparea tronului. Lucrarea critică generalizările privind rolul social și economic al oștirii și suntem avertizați că mulți istorici le-au făcut bazându-se pe dovezi selectate într-un mod foarte subiectiv sau chiar în lipsa unor dovezi explicite. Este atinsă și problema împrumutării oștenilor cu pământ.

Ultimul capitol, intitulat *Armata și statul*, surprinde legătura puternică dintre cele două componente ale societății și prospectează rolul lor în apărarea imperiului de invaziile barbare. Autorul susține că în timp ce reformele militare ce vizau Apusul sunt atribuite unor anumiți conducători, schimbările militare ale Răsăritului sunt de fapt un proces de evoluție gradual, soldații fiind mai mult implicați în progresul armatei.

Volumul renumitului bizantinolog american Warren Treadgold va captiva cu siguranță datorită interesului pe care îl prezintă tema tratată, a rigurozității științifice și a poziției critice față de izvoarele folosite.

Sorin D. Ivănescu

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, București – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES. Mentalités – Civilisations
THRACO-DACICA

DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE.
NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

ARHIVA GENEALOGICĂ

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

STUDII ȘI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

- SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
- SERIA ARTĂ PLASTICĂ

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Conquista și reconquista peruană.

Țările Române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Imperiul spaniol – etapele destrămării sale.

Imaginea Veneției în cultura română (secolele XVII-XVIII).

Două familii de „clienți” domnești în Moldova secolului al XVII-lea.

Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.

Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Structura domeniului boieresc.

Portretul din 1846 al lui Hrisant Penetis.

Războiul ruso-turc (1806-1812).

Rapoarte diplomatice americane (1806-1829).

Aspecte ale istoriei militare a poporului român în Revoluția de la 1848.

Tranziția către modernitate în viziunea contemporanilor (secolul al XIX-lea).

Independența României și Italia.

Tratatele de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

I. C. Filitti: Pagini de jurnal.

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.

O alternativă de colaborare în interiorul Axei (1941-1944).

Documente diplomatice franceze inedite.

Toponimie și demografie istorică.

Institutul de istorie „N. Iorga” în perioada 1948-1952.

Istoriografia comunistă.

Istoria comunismului românesc.

Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.

O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018 – 0443

43 356

Lei 6 000